

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK BASININDA ARAP İMGESİ
(1923-1928)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burhan ACAR

**Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Haluk SELVİ

MAYIS – 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK BASININDA ARAP İMGESİ
(1923-1928)

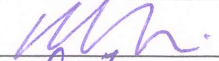
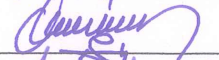

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burhan ACAR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

“Bu tez 21/05/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Haluk Selvi	Başarılı	
Doç. Dr. Paner BİLGİN	Başarılı	
Doç. Dr. Mustafa SARI	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı : Burhan ACAR

Öğrenci Numarası : 1360Y12117

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Programı : YÜKSEK LİSANS

DOKTORA

Tezin Başlığı : Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türk Basınında Arap İmgesi

Benzerlik Oranı : %3

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

07/05/2018
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Haluk SELVİ

Tarih:07.05.2018

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı sırasında Hicaz’da gerçekleşen isyanla birlikte Türk-Arap ilişkileri yeni bir süreç içerisine girmiştir. Söz konusu isyan, tarafların ulus-devlet süreçlerinde “Büyük Arap İsyanı” ve “Arap İhaneti” olarak değerlendirilmiş ve bu durum Türk-Arap ilişkilerinde travma etkisi oluşturmuştur. Ancak son dönemde yapılan çalışmalarla birlikte isyan ve isyanın etkisi tekrar ele alınmıştır. Bu çalışmada da Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında Türk basınında var olan Arap algısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada 1923-1928 yılları boyunca Araplara ve Arap ülkelerine dair Türk basınına yansıyan haberler incelenmiş ve Araplara olan bakış açısı değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın her safhasında desteğini ve tecrübesini benden esirgemeyen, çalışmayı titizlikle düzenleyen tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Haluk Selvi’ye saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Değerli tavsiyeleri ve yönlendirmeleriyle tezin olgunlaşmasında emekleri olan hocalarım Doç. Dr. Mustafa Sarı ve Doç. Dr. Taner Bilgin’e teşekkür ediyorum. Ayrıca tezin yazım döneminde değerlendirme ve tavsiyeleri ile çalışmalarımı destekleyen değerli dostum Erdal Kurgan’a, çalışma olanağı bulduğum İSAM Kütüphanesi ve çalışanlarına ve her daim desteğini esirgemeyen hocam Sebahattin Arslan’a teşekkür ederim.

Son olarak her zaman desteğini yanımda hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirken, tezin yazım aşamasında hayatımı birleştirdiğim ve çalışmanın yükünü evliliğimizin ilk gününden itibaren benimle birlikte omuzlayan eşime olan minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Burhan ACAR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE ARAP DEVLETLERİNİN DOĞUŞU.....	6
1.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Arap Milliyetçiliği.....	8
1.2. Şerif Hüseyin İsyanı ve Arap Milliyetçiliği.....	12
1.3. 1923-1928 Yıllarında Arap Dünyası.....	20
1.3.1. Hicaz ve Suudi Arabistan	20
1.3.2. Suriye.....	22
1.3.3. Irak.....	25
1.3.4. Yemen.....	27
1.3.5. Mısır.....	28
1.4. Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikasında Araplar.....	32
BÖLÜM 2: TÜRK BASININDA HİCAZ VE YEMEN	38
2.1. Türk Basınında Hicaz.....	38
2.1.1. Şerif Hüseyin ve İngiltere	38
2.1.2. Kutsal Topraklarda Hakimiyet Mücadelesi.....	45
2.1.3. Hicaz Kongresi ve İbn-i Suud	61
2.2. Türk Basınında Yemen.....	65
2.2.1. İngiltere-Yemen İlişkileri.....	66
2.2.2. Yemen-Türkiye İlişkileri.....	68
BÖLÜM 3: TÜRK BASININDA SURİYE VE IRAK	76
3.1. Türk Basınında Suriye.....	76
3.1.1. Fransız Hakimiyetindeki Suriye’de İsyanlar	76
3.1.2. Suriye Halkının Türk Yönetimine Olan Meyli.....	91
3.1.3. Suriye’de Sosyal ve İktisadi Durum.....	97
3.1.4. Filistin	102
3.2. Türk Basınında Irak.....	104
3.2.1. Irak ve Türkiye.....	104

3.2.2. İngiltere Hakimiyetinde Irak.....	107
BÖLÜM 4: TÜRK BASININDA MISIR VE ARAP MİLLETİNE DAİR HABERLER.....	112
4.1. Türk Basınında Mısır.....	112
4.1.1. Türkiye ve Mısır.....	112
4.1.2. İngiltere Hakimiyetinde Mısır.....	122
4.1.3. Mısır'da Sosyal ve İktisadi Durum.....	137
4.2. Arap Milletine Dair Haberler.....	141
SONUÇ	149
KAYNAKÇA.....	153
ÖZGEÇMİŞ.....	157

KISALTMALAR

- Bkz.** : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
s. : Sayfa
TTK : Türk Tarih Kurumu
Yay. : Yayınları

Tezin Başlığı: Türk Basınında Arap İmgesi (1923-1928)**Tezin Yazarı:** Burhan ACAR**Danışman:** Prof. Dr. Haluk SELVİ**Kabul Tarihi:** 21.05.2018**Sayfa Sayısı:** v (ön kısım) + 157 (Tez)**Anabilimdalı:** Tarih**Bilimdalı:** Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Osmanlı Devleti'nin çatısı altında asırlarca devam eden Türk-Arap birlikteliği, I. Dünya Savaşı'nda önemli bir kırılma yaşamıştır. Bu kırılmadaki en büyük etken ise Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyandır. İsyanın etkisi savaş döneminde sınırlı kalsa da Türk ve Arap devletlerinin ulus-devlet süreçlerinde önemli bir argüman olarak karşımıza çıkmıştır. İsyandır, başta batılı tarihçiler olmak üzere, ulus-devlet destekli Türk ve Arap entelektüellerin elinde "Büyük Arap İsyanı" ve "Arap İhaneti" olarak işlenmiştir. Fakat son dönemde yapılan çalışmalarla birlikte isyanın tüm Araplara mal edilemeyeceği ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de var olan Arap algısını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ulus-devlet sürecindeki Türkiye'de, Hicaz isyanının Araplara olan bakış açısını nasıl etkilediği ve o dönemde isyanın tüm Araplara mal edilip edilmediği üzerinde durulması gereken önemli sorunlardandır.

Bu sorunların tespiti ve irdelenmesi için gerekli olan argümanlardan birisi de basındır. Bu yüzden tezimizde 1923 ile 1928 yılları arasında Türk basınının önemli organları olan *Hakimiyet-i Milliye*, *İkdam*, *Tevhid-i Efkâr* gazeteleri ve *Sebilürreşad* Dergisi taranarak Araplar ve Arap devletlerine dair haberler tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Hicaz, Mısır, Yemen, Suriye, Irak devletlerine ve genel Arap algısına dair elde ettiğimiz sonuçların bize sunmuş olduğu tabloda Türk basınının, isyanı tüm Araplara mal etmediği görülmüştür. İsyandan yalnız Şerif Hüseyin sorumlu tutulmuş ve Araplara karşı olumsuz bir tavır takınılmamıştır. Ayrıca Türk basını, Arap dünyası ile Türkiye arasında çizilen sınıra rağmen bölgeye olan ilgisini yitirmemiş ve okuyucusuna bölgeyle ilgili gelişmeleri aktarmaya devam etmiştir. Elde ettiğimiz diğer bir sonuç ise Arap halkının Türkiye'ye ve Türklere dair bakış açısını yansıtan haberlerdir. Bu haberlerde bölge ahalisinin Türkiye'ye ve Türklere olan olumlu bakış açısı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türk Basını, Arap İsyanı, Arap Devletleri, Şerif Hüseyin

Title of the Thesis: The Arap Image In the Turkish Press (1923-1928)	
Author: Burhan ACAR	Supervisor: Prof. Haluk SELVİ
Date: 21.05.2018	Nu. of pages: v (pre text) + 157 (main body)
Department: History	Subfield: The History of Republic of Turkey
<p>The Turkish-Arab unity that continued for centuries under the roof of the Ottoman Empire was a major break in the World War I. The greatest factor in this breakdown is the revolt of the ameer of Hijaz Sharif Hussein that was founded against the Ottoman State during the war. Although the influence of the rebellion was limited during the war period, the Turkish and Arab states used this revolt as an important argument in building the nation-state processes. The rebellion has been treated as "Great Arab Revolt" or "Arab Betrayal" in the hands of nation-state supported Turkish and Arab intellectuals, and also especially Western historians. However, with the recent studies, it is revealed that the rebellion cannot be carried out in all of the Arabs.</p> <p>This study aims to identify the Arab perception exists in Turkey in the early years of the Republic. In Turkey, in the nation-state building process, how the Hijaz rebellion influenced the viewpoint of the Arabs and whether the rebellion at that time was made by all the Arabs are some of the important problems.</p> <p>One of the arguments that is necessary for the detection and examination of these problems is also the press. Therefore, the newspapers <i>Hakimiyet-i Milliye</i>, <i>İkdam</i>, <i>Tevhid-i Efkar</i> and <i>Sebilürreşad</i> Magazine, which were important publications of the Turkish press, have been scanned and news about Arabs and Arab states have been identified and evaluated for between 1923 and 1928.</p> <p>It is seen that the Turkish press did not cost the rebellion all the Arabs, as we have obtained about the Hijaz, Egypt, Yemen, Syria, Iraqi states and general Arab perception. Only Şerif Hüseyin was blamed from the revolt and no negative attitude was taken against all Arabs. In addition, the Turkish press, in spite of demarcation between the Arab world and Turkey has not lost his interest in the region and developments concerning the region has continued to convey to the Turkish readers. Another result we've achieved are that the news reflects the perspective of the Arabs about Turkey and the Turkish people. The positive outlook of the people in this region to Turkey and to the Turkish people in news was seen.</p>	
Keywords: Turkey, Turkish Press, the Arab Rebellion, Arabic States, Sharif Hussein.	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Milli Mücadele'nin ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, Arap topraklarında sömürge güçlerinin idaresinde yeni Arap devletleri ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti ve Hilafet çatısı altında İslam kimlikleriyle tanımlanan iki halk, Batılı devletlerin işgalleri ve ardından gerçekleşen ulus-devlet süreciyle birlikte yeni bir dönem içerisine girmiştir. Bu yeni dönemde iki halkın birbirleriyle olan ilişkilerinin nasıl bir hal aldığına anlaşılması önemli bir olgudur. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır hükmettiği Arap coğrafyasını I. Dünya Savaşı'nda gerçekleşen işgallerle kaybetmesi ve ardından Lozan antlaşmasıyla birlikte Türkiye devletinin bu bölgeler üzerindeki hukuksal haklarını işgal güçleri lehine terk etmesiyle, Türk-Arap ilişkileri yeni bir hal almıştır. Bilhassa İslam milletinin ortak çatısı olan hilafetin kaldırılması, Türk-Arap ilişkilerinde önemli bir kırılma olarak görülmüştür. İki halk arasındaki kırılmaların anlaşılması hususunda bir veri oluşturmak amacıyla kaleme alınan bu çalışmada, Araplara dair Türk basınına yansıyan haberler ele alınmıştır.

Çalışmanın Amacı

Birinci Dünya Savaşı'nda son bir darbeye parçalara ayrılan Osmanlı Devleti'nin çatısı altında yaşayan Araplar ve Türklerin yolu birbirlerinden ayrılmak zorunda kaldı. Bu ayrılmadan sonra iki millette yeni bir devletleşme süreci yaşadı. İki milletin yaşadığı ulus-devlet süreci farklılıklarla birlikte benzerlikler de taşıdı. Modernleşme (batılılaşma) sürecinde Türkiye, gerçekleştirdiği inkılaplarla Osmanlı geçmişinden ve Hilafetin getirdiği sorumluluklardan uzaklaşma yolunu seçmiş ve İslami unsurları geride bırakmaya çalışmıştır. Arap devletleriyle kurulacak olan ilişkiler ise zayıf tutulmuştur. İki milleti birbirine bağlayan İslam toplumu (ümme) düşüncesine vurulan en ağır darbe, Hilafetin kaldırılmasıdır diyebiliriz. Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte işgal altındaki İslam halklarıyla Türkiye'nin manevi bağları ortadan kalkmış oldu. Arap toprakları işgalci güçlerin kontrolünde devletleşme süreci içine girdiler. Batılı fikirlerden etkilenmiş Arap aydınları Şerif Hüseyin'in isyanını "Büyük Arap İsyanı" olarak işlemişlerdir. Kimi batılı yazarlar da bu sürecin inşasında etkili olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Hicaz

Emiri Şerif Hüseyin'in başlattığı isyan Türk ve Arap halklarının kimlik inşa sürecinde önemli bir argüman olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır. İngilizlerin desteğiyle Şerif Hüseyin'in hakim olduğu Mekke şehrinde başlayan isyan, bedevi Arap kabilelerin desteğinin kazanılmasına rağmen etkili bir güç haline gelememiştir. Bunun en büyük kanıtı olarak Medine-i Münevvere şehrinin savaş sonuna kadar Osmanlı güçlerinin elinde kalması gösterilebilir. Araştırmalar göstermektedir ki Şam ve civar bölgelerin ele geçirilmesi isyancı Arap ordularının Osmanlı kuvvetlerine ağır darbeler indirerek kazandıkları efsanevi bir zafer değildir. Vaka, İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı birliklerini mağlup etmesi üzerine geri çekilen birliklerin terk ettiği şehirlerin, İngilizlerin müsaadesiyle Şerif Hüseyin'in isyancı birlikleri tarafından ele geçirilmesidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bağdat ve Basra bölgesi İngiliz askerleri tarafından ele geçirilirken İmam Yahya ve İbn-i Suud'un hükmettiği diğer Arap bölgelerinde savaş sırasında Osmanlı Devletine karşı askeri bir hareket gerçekleşmemiştir. Ayrıca yine Arapların yaşadığı önemli bir coğrafya olan Mısır da bu sırada İngiliz işgali altındadır. Ancak Arap milletçiliği söz konusu olduğunda kimi Arap ve Türk araştırmacılar tarafından Şerif Hüseyin isyanı önemli bir argüman olarak ele alınmış ve ulus-devlet inşası süreçlerinde Şerif Hüseyin'in gerçekleştirdiği isyanın Arap milliyetçiliğinden doğan bir isyan olduğu iddia edilmiştir. Bu argüman üzerinden "Araplar Türkleri sırtlarından vurdu" düşüncesi inşa edilirken Arap topraklarında ise Osmanlı hakimiyet dönemi bir sömürü dönemi olarak gösterilmiştir. Çalışmamız sadece Şerif Hüseyin isyanını ele almak amacıyla değil, Birinci Dünya Savaşı'nın ve Şerif Hüseyin'in gerçekleştirmiş olduğu isyanın ardından Cumhuriyetin ilk döneminde Türkiye kamuoyunda var olan Arap algısını tespit edebilmek için kaleme alınmıştır.

Çalışmanın Önemi

Çalışma, Türk-Arap ilişkilerinin daha iyi anlaşılması ve iki millet arasındaki kırılmaların sürecini Cumhuriyetin ilk yıllarında, basın yoluyla görme imkânını sunabilmesi açısından önemlidir. Bunun için Türk modernleşmesinin ve ulus-devlet inşa sürecinin yoğun olarak yaşandığı 1923-1928 yılları takip edilmeye çalışılmıştır. 1928 yılının bir diğer özelliği ise iki halk arasında ortak bir argüman olan Arap alfabesinin kullanımının terk edilip, Latin alfabesine geçildiği dönem olarak karşımıza çıkmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefi doğrultusunda gerçekleştirdiği batılılaşma

sürecinde Arap coğrafyası ile olan ilişkilerinin en aza indirildiği bu dönemde Türk basınının Türk-Arap ilişkilerini nasıl kaleme aldığı ve Arap ülkelerinde gerçekleşen olayları sütunlarına nasıl yansıttığı sorularının cevabı iki milletin de yaşadığı ulus-devletleşme sürecinde Türk-Arap ilişkilerinin durumunu anlamamızda bize yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk kamuoyunda Arap olgusu ile ilgili bugüne kadar bir araştırma yapılmamış olması da bu konuya üzerinde çalışılabilecek bir değer katmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışmada ele alınan Arap ülkeleri Mısır, Hicaz, Suriye, Irak, Yemen ve Filistin ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca genel olarak Araplara dair çıkan haberler de incelenmiştir. Taranan dönem ise 1923-1928 yılları arası olarak belirlenmiştir. 1923'ten 1928'e uzanan dönem Türkiye'de önemli inkılapların gerçekleştiği ve modern Türkiye'nin inşa edildiği süreç olduğu için 1923-1928 tarihlerinin seçiminde etkili olmuştur. 1928 yılı ise iki millet arasında ortak olan Arap alfabesinin kaldırılıp yerine Latin harflerinin getirilmesiyle yaşanan kırılmanın yaşandığı yıldır. Taranan gazeteler ise Hakimiyet-i Milliye ve İkdam gibi gazeteler ile 1925 yılında kapatılacak olan Tasvir-i Efkâr Gazetesi ve Sebilürreşad Dergisi'dir. Ankara Hükümeti'nin bir bakıma yarı-resmi yayın organı olan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi bize inkılapları gerçekleştiren çevrenin Araplara ve Arap devletlerine bakış açısını gösterirken çok açık olmasa da Ankara'ya muhalif olan Tasvir-i Efkâr ve Sebilürreşad'ın Araplara bakışı genel itibarıyla Osmanlı Devleti mütebakisinin görüşünü yansıtmaktadır. İkdam Gazetesi İstanbul'da eski Saltanat ve Hilafet merkezinde Araplara bakışı vermesi açısından önemlidir, bu gazete de İstanbul'daki en önemli gazetedir. Sebilürreşad Dergisi ise hem yayın hayatına başladığı yıllarda hem de araştırmamızın tarih aralığında İslamcı çizgide yayın yapan bir mahiyettedir. Bu yönüyle hem inkılaplara taraftar olan zümrenin hem de muhaliflerin ya da İslamcıların Arap dünyasına bakış açısını tespit etmemiz mümkün olmuştur.

Çalışmanın Planı

Çalışmamız, giriş ve sonuç bölümlerinin dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan Şerif Hüseyin isyanından ve 1923-1928 yılları arasında ele alacağımız Arap devletlerinin durumlarından, yine aynı dönemde

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası içinde Arapların yerinden bahsedilmiştir. Diğer üç bölümde ise bu Arap devletlerine dair basınımıza yansıyan haberler verilmiş, özellikle Arap devletlerine ve Arap milletine yönelik yorum içeren yazılar ele alınmıştır. Bu yorumlarda basının Araplara ve Arap ülkelerine olan bakış açısı irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Arap Milliyetçiliği ve Osmanlı Devleti'nde Arapların yönetim tarzının tespiti konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu yüzden ilk olarak XIX. Yüzyılda Arapların milli düşünceleri ve fikir akımları üzerinde durulmuştur. İlk okumalar bu çerçeveye oturtulmuş ve bibliyografya tespiti yapılmıştır. I. Dünya Savaşı ve bu savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alan Fransız ve İngiliz devletlerinin Araplarla ilişkilerinin tespiti ikinci önemli olgudur. Üçüncü olarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da savaş sonrası ortaya çıkan yeni duruma bakış açısının tespiti için dış politika okumaları yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara, İslam coğrafyası ile nasıl bir ilişki içerisine girmişti? Bu ilişkiyi Türk basını nasıl değerlendiriyordu? Bu soruların cevabını bulabilmek için çalışmanın orijinal bölümünü Türk Basını oluşturmuştur. İngiliz ve Fransız mandası altında yaşamaya başlayan Arapların, Türk basınında ele alınış tarzı önemli bir durum tespiti olmuştur.

1923-1928 yılları arasında seçilen dört önemli yayın organı taranarak tespit edilen haberler incelenmiş bilhassa yorum ve görüş içeren haberler değerlendirmeye alınmıştır. Ülkelere dair günlük olayları aktaran haberler ise özetlenerek verilmiştir. Böylece hem süreli yayınlar hem de bu döneme dair çalışmalar taranarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız boyunca bilgi toplama, transkripsiyon ve çeviri, sentez ve tahlil yolu izlenerek isabetli sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Kaynakları

Çalışmanın birinci bölümünde, Türkiye ve Arap dünyasından bahseden dönemle ilgili telif eserlerden faydalanılmıştır. Bernard Lewis'in **Orta Doğu**, Zekeriya Kurşun'un **Türk-Arap İlişkileri**, Mehmet Ali Büyükkara'nın **Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, William Cleweland'ın **Modern Ortadoğu Tarihi**, Ernest Dawn'ın **Osmanlıcılıktan**

Arapçılığa, Khaled Fahmy'nin **Paşanın Adamları** isimli çalışmaları bu bölümü inşa etmekte kullandığımız temel eserlerdi. İkinci bölümde tezin temelini oluşturan ve Türk basın hayatında yer almış olan Hakimiyet-i Milliye, İkdam, Tasvir-i Efkar gazeteleri ve Sebilürreşad Dergisi ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu yayın organları taranarak Arap ülkelerine dair haberler incelenmiştir. Bu yayınlara Milli Kütüphane'nin dijital arşivinden ulaşılmıştır.

BÖLÜM 1. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE ARAP DEVLETLERİNİN DOĞUŞU

Fransız İhtilali'yle vücut bulan milliyetçilik düşüncesi, modern dünyanın önemli bir parçasıdır. Doğduğu topraklarda olgunlaşan milliyetçilik, geleneksel anlayıştan farklı bir iddiaya sahip olmuş ve yayıldığı topraklarda var olan gelen düzenlerin parçalanmasında önemli bir görev üstlenmiştir.¹ Milliyetçiliğin bu etkisi Avrupalı güçler tarafından kullanılmış ve bilhassa İslam topraklarında kök salabilmesi için milliyetçilik düşüncesi desteklenmiştir.²

Hilafet kurumunu bünyesinde bulunduran Osmanlı Devleti'ne karşı adeta bir silah olarak kullanılan milliyetçilik düşüncesi, ilk olarak gayrimüslimler arasında yayılmıştır. Avrupalı devletlerin çıkarları noktasında desteklenen bu düşünce, Hristiyan unsurların zamanla Osmanlı'dan ayrışmasına ve imparatorluğun parçalanmasına neden olmuştur. Hristiyan unsurların büyük bir bölümünün bağımsızlıklarını kazanıp ulus devletlerini oluşturmalarıyla birlikte Avrupalı güçler bu silahı Osmanlı Müslüman tebaası üzerinde uygulamaya koymuştur.³ Milliyetçilik çok uluslu devletler için bir yıkım getirirken, bu yıkım kendisini en çok Osmanlı Devleti'nde göstermiştir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında Avrupalı devletlerin üstlendiği görevin etkisi büyüktür.

Çok uluslu devletlerin milliyetçilik düşüncesiyle karşılaşmaları oldukça sancılı olmuştur. Milliyetçiliğe karşı gösterilen ilk refleks, var olan düzeni koruma ve etkisini yok etme çabası şeklinde ortaya çıksa da ilerleyen süreçte milliyetçilik düşüncesi kaçınılmaz olarak kabul görmeye başlamıştır. Milliyetçiliğin cazibesine kapılan yönetimler bir noktadan sonra var olma mücadelesinde bir kimlik inşa süreci oluşturarak kendi milli kültürel yapılarını ön plana çıkararak bunu benimsemişlerdir.

Benzer bir süreci yaşayan Osmanlı Devleti, "Millet Sistemi" olarak adlandırılan toplum yapısıyla yüzlerce yıl hükmettiği topraklarda düzen sağlayabilmiştir.⁴ Ancak milliyetçilik düşüncesinin topraklarında ortaya çıkmasıyla birlikte var olan bozulmaya başlamıştır.

¹ Kemal Karpat, **Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 17-19.

² Justin McCarthy, **Osmanlı'ya Veda**, 4. Baskı, İstanbul, 2008, s. 44.

³ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, 6. Baskı, İstanbul, 2016, s. 143.

⁴ Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, 3. Baskı, İstanbul, 2004, s. 33-38.

Osmanlı Devleti, milliyetçilik düşüncesi sınırlarından içeri girdiğinde parçalanmalara karşı ortak bir kimlik oluşturmak istemiş ve tehdide Osmanlılık üst kimliğiyle karşı koymaya çalışmıştır. Fakat zamanla Hristiyan unsurlarının bağımsızlıklarını kazanmaları ve homojen bir toplumun ön plana çıkması ile birlikte ana unsur olan Müslüman tebaayı bir arada tutma düşüncesi olan İslamcılık -Ümmetçilik- politikası ortaya çıkmıştır. Zamanla milliyetçilik düşüncesinin bir kısım Türk entelektüelini de etkilemesiyle birlikte Türkçülük düşüncesi tarihteki yerini almaya başlamıştır. Osmanlı aydını bu düşünceler arasında bir savrulma yaşamış, dönem dönem kimi düşünceler ön plana çıkarken kimi düşünceler geri planda kalmıştır.⁵

Millet Sistemi, uzun süre düzenin devamını sağlamış bir mihenk taşı olma özelliğine sahiptir. Bu sistemde toplum, milletler yerine dinler üzerinden düzenlenmiş ve İslam cemaati ana unsur olarak, İslam kanunlarının verdiği üstünlüğünü korumuştur.⁶ Ancak milliyetçilik düşüncesiyle birlikte Osmanlı himayesindeki Hristiyan azınlıklar Osmanlı'dan ayrılmaya başlamıştır. Bu durum Osmanlı yönetimini tedbirler almaya yöneltmiştir. Bilhassa Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla, İslam yasalarının Müslüman cemaate sağlamış olduğu üstünlük ortadan kaldırılarak Osmanlının bütün unsurları eşit düzeyde kabul edilmek istenmiştir.⁷ Modernleşmeyle beraber ortaya çıkan bu durum İslam cemaatinin fertleri tarafından hoş görülmemiştir. Benzer durum Müslüman Arap toplumlarında da yaşanmıştır. Neticede dağılma engellenememiş ve Hristiyan milletler bir bir bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına mani olma çabaları Avrupa'dan ithal edilen fikirlerle birlikte karşımıza Yeni Osmanlılar adlı bir oluşumu çıkarmıştır. Aslında tek bir düşünce tarzına sahip olmayan bu oluşumun temel gayesi olarak görebileceğimiz husus, devletin dağılmasını engelleme çabasıdır.⁸ Bunun için de kullandıkları temel argüman hürriyetle şekillenmiş Meşrutiyet kavramı olmuştur. Meşrutiyet sistemiyle birlikte Hristiyan unsurlara da yönetimde söz hakkı tanınmasının bu kesimin ayrılıkçı taleplerini sona erdireceği düşüncesi güçlü bir iddiaydı. Uzun süren siyasi mücadelelerin ardından II. Abdülhamid devrinin başında meşrutiyet ve anayasa uygulanma imkânı bulsa

⁵ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 23. Baskı, İstanbul, 2014, s. 90-100.

⁶ M. Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, s. 30-55.

⁷ Halil İnalcık, **Tanzimat**, 4. Basım, İstanbul, s. 49-53.

⁸ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 8. Baskı, 2009, s. 17-94.

da bu oldukça kısa sürmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde alınan ağır yenilginin ardından Sultan, Meclis için 33 yıl sürmüş olan bir tatil ilan etmiştir.

II. Abdülhamid, hükmettiği dönem boyunca kendi yöntemleri ile devleti ayakta tutabileceğine inanmış ve sıkı bir kontrol mekanizması geliştirmiştir. Uyguladığı bu yöntem onun devrinin kimi kesimlerce istibdat devri olarak anılmasına neden olmuştur. Döneminde toprak kayıpları gerçekleşse de milliyetçilik düşüncesini kontrol altına almaya çalışmıştır. Bilhassa devletin temel yapısı olan, İslam cemaati içinde yayılmasının büyük tehlike arz ettiği malum olan milliyetçilik düşüncesine karşı önemli hamleleri olmuştur. Sultan, İslam Milleti'nin Türklerden sonra önemli bir parçası olan Araplar arasında filizlenmeye başlayan milliyetçilik düşüncesine karşı, Halife sıfatını ön plana çıkararak İslamcılık politikasını etkin kullanılmıştır.⁹ Yapılan araştırmalardan bu dönemde milliyetçilik düşüncesinin Araplar arasında rağbet görmediği anlaşılmaktadır.¹⁰

Milliyetçilik düşüncesi, Arap toplumunda ilk olarak Hristiyan Araplar arasında nüve bulmuştur. Bu düşünce kendini Arap dili ve tarihine dair yapılan çalışmalarda göstermeye başlamış, zamanla Müslüman Arap aydınları arasında da yer bulmuştur. Aynı tarihlerde kimi Türk aydınları arasında da Türk Milliyetçiliği güçlenmekteydi. Batı medeniyeti ve düşüncesi ile daha yakın temasa geçen bu Türk ve Arap aydınları zamanla batı merkezli düşüncelerin etkisinde kalmaktan kendilerini alamamış ve bu düşünceleri özümsemeye başlamıştır. Bu durumu David Fromkin şöyle ifade etmiştir: "*Avrupa'nın amentüsü durumuna gelmiş olan milliyetçiliğin heyecanlandığı ama aynı zamanda şaşırıldığı, Türk ve Arap entelektüelleri kendi politik kimliklerini bulmak ya da yaratmak ihtiyacındaydılar.*"¹¹ Arap ve Türk Milliyetçiliği güç bulacakları argümanları İttihat ve Terakki yönetiminde elde edebildiler. I. Dünya Savaşı ve sonrası ise Türklerle Araplar arasında yüzyıllardır devam eden birlikteliğin artık sona erip ilişkilerin yeni bir süreçte devam edeceği dönemi başlatmış oldu.

1.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Arap Milliyetçiliği

Arap milliyetçiliği üzerine yapılan çalışmalar göstermiştir ki Arap milliyetçiliği düşüncesi ilk olarak Osmanlı egemenliğindeki Suriye bölgesinde ortaya çıkmıştır.

⁹ François Georgeon, **Sultan Abdülhamit**, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 263-292.

¹⁰ Zekeriya Kurşun, **Türk-Arap İlişkileri**, 1. Baskı, İstanbul, 1992, s. 33.

¹¹ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, s. 37.

Araplar tarafından Eş-Şam olarak adlandırılan bu bölge bugünkü Suriye devletinin topraklarıyla birlikte, Filistin, Lübnan ve Ürdün topraklarını da kapsamaktaydı. 1527 yılında Osmanlı egemenliğine giren bu topraklar yüzyıllar içinde farklı eyaletler altında yönetilmiş, Tanzimat'ın ilk dönemlerinde ise Şam, Halep, Sayda eyaletlerine ayrılarak idare edilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile birlikte bu bölgede ilk kez Suriye adında Şam merkezli Hama, Havran, Kerek bölgesini içeren bir vilayet oluşturulmuştur.¹² Bununla birlikte Kudüs ve Cebel-i Lübnan gibi mutasarrıflıklar da oluşturulmuştur.

Suriye toprakları homojen bir yapıya sahip değildi. Çoğunluk Sünni Arap nüfusu olmakla birlikte bölgede Nusayri Araplar, Dürziler, Türkler ve Maruni Hristiyan bir nüfus bulunmaktaydı. Osmanlı yönetiminin bu topraklarda kurmuş olduğu hassas düzen XIX. yüzyıl ortalarında altüst olmuştur. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın 1832-1840 yıllarındaki Suriye egemenliği var olan düzeni bozmaya yetmiştir. Mısır hâkimiyeti döneminde Arap milliyetçiliğinin ilk işaretleri ortaya çıkmaya başlamış, bozulan düzenle birlikte batılı devletlerin desteği ile Hristiyan unsurlar güç kazanmış ve ilk Arap milliyetçiliği faaliyetleri başlamıştır. Bu dönemde Arapça kitaplar bastırılmış ve Arap dili ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.¹³

Avrupalı devletlerin desteği ile milliyetçilik faaliyetlerine başlayan Hristiyan Arapların, ilk faaliyet merkezleri misyoner okulları olmuştur. Bu yabancı okullarda eğitim gören Hristiyan Araplar, İslamiyet öncesi Arap tarihi ve dili üzerine çalışmalar yaparak Arap kültürü üzerinden milliyetçilik faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Ömer Osman Umar'ın Maarif Nezareti Salnamesi'ne dayanarak yaptığı çalışmasında Beyrut vilayetinde 123, Halep vilayetinde 9, Suriye vilayetinde 41 olmak üzere idadi, rüşdiye ve ibtidaiye derecelerinde İngiliz, Fransız ve Amerikan okulu vardır.¹⁴ Bu yabancı okullarda eğitimin bir kısmı Arapçaydı ve Arapların tarihi işleniyordu. Milliyetçi Arap entelektüellerinin büyük kısmı bu okullardan yetişmiştir.¹⁵

¹² Ömer Osman Umar, **Suriye**, s. 2 ve 16.

¹³ Bessam Tibi, **Arap Milliyetçiliği**, s. 128-142.

¹⁴ Ömer Osman Umar, **Suriye**, s. 26.

¹⁵ Dönemin entelektüellerinden Butros el Bustani için bkz. Adil Baktıaya, **Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu**, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 250.

Hristiyan Arap aydınları arasında belli bir olgunluğa kavuşan milliyetçilik düşüncesi ilerleyen süreçte elit Müslüman kesimde de görülmeye başlanmıştır.¹⁶ Hristiyan Arap unsurları arasından doğan Arap milliyetçiliğinin ilk temsilcisi olarak karşımıza çıkan isim Butros el-Bustani'dir. Bustani'nin Amerikan misyonerleri ile işbirliğinde bulunmuş olması ve Amerikan konsolosluğunun tercümanlığını da yapması dikkat çekicidir. Bir sözlük ve ansiklopedi yayınlayan Bustani, Arap dili üzerinden çalışmalarına devam ederken Beyrut'ta gizli bir cemiyet oluşturdu. İlk dönemin önde gelen diğer Arap milliyetçileri ise İbrahim Yazıcı, Faris Şadyak, Corci Zeydan gibi isimlerdi. Zamanla Hristiyan Arap entelektüellerinin çalışmalarıyla birçok Arap cemiyeti ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetlerin ilk çalışmaları Arap kültürü ve Arap dilinin modernleşmesi üzerine yoğunlaşmaktaydı. Arapça ön plana çıkarılarak milli bir kültür uyanışı sağlanmak istenmiş ve bu şekilde Müslüman Arapların Osmanlıya sadakatlerinin temeli olan İslam kimliğinin geri plana atılması hedeflenmiştir.¹⁷

Kültürel çalışmalar altında yürütülen bu faaliyetler 1875 yılında gizli bir cemiyet hâlini almıştır. Suriye Protestan Koleji öğrencileri tarafından kurulan bu cemiyet; ilk olma özelliğini de taşımıştır. Cemiyet ilk başta yalnız Hristiyanlardan oluşmaktayken zamanla bünyesine Müslüman Arapları da katmaya başlamıştır. İlerleyen süreçte gizli veya açık birçok Arap milliyetçiliği düşüncesini güden cemiyet var olmuştur. Artık bu cemiyetler Müslüman Arap entelektüellerini de barındırmıştır. Çeşitli adlar ve yapılarla ortaya çıkan Arap cemiyetlerin siyasi düşünceleri tek bir fikri içermemiştir. Bu cemiyetler içerisinde Arap Hilafeti isteyenler, Arap vilayetleri için ıslahat isteyenler, bağımsız Arap devleti isteyenler ve Avrupalı devletlerin himayesini isteyenler bulunmuştur.¹⁸

II. Abdülhamid devri Arap milliyetçilik hareketlerinin güç kaybettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Sultan'ın uygulamış olduğu İslam birliği politikası ve Arapları yönetime dâhil etme çabası ayrıca, aşiret mektepleri tarzı uygulamaları olumlu sonuçlar vermiştir. Sultan, kendi hizmetine danışman olarak Ebu'l Huda ve İzzet Paşa gibi Arap danışmanlar almıştır. Bu iki isim Sultan'ın Arap politikasında önemli aktörlerdi. Sultan'ın diğer bir hamlesi ise Hicaz Demiryolu projesiydi. Hicaz Demiryolu, İstanbul'un

¹⁶ Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, 2. Baskı, Ankara, 2008, s. 12.

¹⁷ Bessam Tibi, **Arap Milliyetçiliği**, 1. Baskı, İstanbul, 1998, s. 134.

¹⁸ Zekeriya Kurşun, **Türk-Arap İlişkileri**, s. 32.

bölgedeki egemenliğini artıran bir vasıta olacak aynı zamanda Müslüman milletler arasındaki kaynaşmayı sağlayacak bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. Bu girişimler Müslüman Arap kesiminde, Hristiyan Arap propagandasındaki milliyetçilik düşüncesinin etkisinin azalmasına neden olmuştur.¹⁹

Ancak Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı, Sultan Abdülhamid'in hal'i ve Balkan savaşlarıyla birlikte yeni bir süreç başlamış oldu. Yönetimi devralan İttihatçılar, meşrutiyet ve hürriyet argümanlarıyla kucaklayıcı bir politika benimsemişlerdi. Osmanlılık olarak adlandırılan bu politika, Osmanlının bütün unsurlarını din ve millet ayrımı yapmadan kucaklamayı hedeflemekteydi. Osmanlılık bir üst kimlik olarak kabul edilecekti. Ancak yaşanan Balkan savaşları İttihatçılar için bir dönüm noktası oldu. Balkan savaşlarında Hristiyan unsurların takındığı tavır, Osmanlı kimliğinin hiçbir şey ifade etmediğini ortaya koymuştur. Bu İttihatçılar için büyük bir travmaydı ve yaşanan bu travmanın ardından oluşan boşlukta, Türkçülük düşüncesi kendine yer buldu.²⁰ İttihatçılar Türk milliyetçiliğini, devletin yıkılmaktan kurtulması için son bir seçenek olarak görmüştür. Zira İttihatçılar gerçekleştirecekleri merkezileşme politikaları için Türkçülük bir araç olacak, resmi dil olan Türkçenin etkinliği artırılarak bilhassa Araplarla ortak bir birliktelik kurulmaya çalışılmıştır.

Batıda hayat bulan ulus-devlet sistemi, II. Meşrutiyet döneminde bir kurtuluş çaresi olarak algılanmaya başlanmıştır. Ulus-devlet yapısının temel argümanı olan ulusun inşası, merkezi bir devletle gerçekleştirilebilirdi. İttihatçılar, merkezi devlet yapısını ülkenin bütün bölgelerinde hâkim kılmak ve İstanbul merkezli bir yönetim kurmak istiyorlardı. Bunun için de merkezileşme politikalarını uygulamaya ve resmi dil olan Türkçeyi, Arap topraklarında idari dil olarak kabul ettirmeye çalıştılar. Bu uygulamalar Arap aydınları tarafından tepkiyle karşılanıyor ve yapılanları asimilasyon çabası olarak görüyorlardı. Bu algının oluşmasında İttihatçıların eski düzene ait olan bürokratları tasfiye etmesi de önemli bir etken olmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde bir takım haklar elde eden yerel eşrafın bu dönemde bu haklarından mahrum bırakılmaları yerel tepkiyi arttırmaktaydı.²¹ Arap aydınları kurdukları gizli ve açık cemiyetlerle tepkilerini dile getiriyor, milliyetçilik düşüncesini halka indirgemeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda

¹⁹ Zekeriye Kurşun, **Türk-Arap İlişkileri**, s. 33.

²⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 20. Baskı, İstanbul, 2014, s. 393-401.

²¹ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 158.

Osmanlı ordusundaki kimi Arap subaylar, ordu içinde El-Ahd adlı gizli bir cemiyet oluşturmuştu. Yine bu dönemde Meclis-i Mebusan içindeki Arap Mebusların bir kısmı faaliyet içerisindeydi. Arap milliyetçiliği hususunda İttihatçıları endişelendiren en önemli olaylardan biri de 18 Haziran 1913 tarihinde toplanan Paris Kongresi'ydi. Kongre radikal kararlar içermese de İttihatçıları, Arapların taleplerini karşılamak için bir iki adım atmaya zorladı. Arap halkı, imparatorluğun Türk olmayan en önemli Müslüman kesimiydi ve Arapların imparatorluktan uzaklaşmasının parçalanmayı da beraberinde getireceği ortadaydı. İttihatçılar, Paris Kongresi üzerine birkaç somut adım atmak zorunda kaldılar. Bu adımların en önemlisi sadrazamlığa bir Arap olan Said Halim Paşa'nın getirilmesiydi. Ardından Paris Kongresi başkanı ve dört Arap ayanı Ayan Meclisine atandı. Ayrıca bazı Arap muhalifleri taşrada idari birimlerin başına getirildiler. Bu önlemler savaş öncesi Arap milliyetçiliğinin sesinin kısılmasını sağlamıştır.²²

1.2. Şerif Hüseyin İsyanı ve Arap Milliyetçiliği

Hicaz Emiri Şerif Hüseyin, 1916 Haziran'ında Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyandan dolayı Arap milliyetçiliğinin efsanevi lideri olarak görülmektedir. Bu alanda yapılan ilk çalışmalar, Şerif Hüseyin'i Arap milliyetçiliğinin kahramanı olarak göstermiştir. Zaman içinde olgunlaşan milliyetçilik düşüncesinin, Şerif Hüseyin'in liderliğinde bir isyana dönüştüğü ve Arap milletinin bağımsızlık uğrunda bu liderle beraber hareket ettiği iddia edilmektedir. İşin en ilginç tarafı bu tarih yazımının hem Arap tarihçiler hem de Türk ve batılı tarihçiler tarafından ortaya atılmasıdır. Bu tarih yazımının temel çalışması ise George Antions'un *Arab Awakening* adlı eseridir. Tıpkı bir dönem Türkiye Cumhuriyeti tarih yazımında Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı eserinin etkili olması gibi. *Arab Awakening*'in etkisi ve Şerif Hüseyin isyanına var olan yaklaşım son dönemlerde yapılan çalışmalarla gücünü kaybetmiştir.

Son dönemde yapılan çalışmalarda Şerif Hüseyin isyanı tekrar ele alınmış ve yorumlanmıştır. Şerif Hüseyin ile ilgili diğer bir iddia ise Hüseyin'in hilafet arzusu ile isyanı başlattığıdır. Ancak belgelere dayalı son yapılan çalışmalarda iddia edildiği gibi bir tablonun var olmadığı ortadadır. Şerif Hüseyin, isyan dönemine kadar gelgitler içinde Sultan'ın ve İslam bağının sadık bir taraftarı olarak görülmektedir.²³ Şerif Hüseyin'in asıl

²²William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 159.

²³ Ernest Dawn, *Osmanlılıktan Arapçılığa*, İstanbul, 1998, s. 8-9.

endişesinin bölgesindeki hâkimiyetini kaybetmemek ve İngilizlerin desteği ile büyük bir egemenlik kurmak isteği olduğu söylenebilir.

Şerif Hüseyin etrafındaki tartışmaların ilk aşaması, onun Sultan II. Abdülhamid tarafından uzun yıllar boyunca İstanbul'daki zorunlu ikametini kimin sona erdirdiğidir. Kimi iddialara göre Şerif'i saltanatının son günlerinde Sultan'ın Mekke'ye gönderdiği söz konusu iken,²⁴ diğer bir iddia ise Şerif Hüseyin'in Mekke'ye gidişinde İttihatçıların etkili olduğudur.²⁵ Bu konuda farklı iddialar olmasın da Şerif'in Hicaz Emiri olarak gönderilmesinin büyük bir hata oluşu etken olmalıdır.

Şerif Hüseyin'in gerçekleştirdiği isyanın diğer bir noktası da bu isyana karşı Hicaz dışındaki Arapların ilgisidir. Hicaz dışındaki Arapların isyana olan ilgileri, Osmanlı Arap topraklarının İngiliz işgaline uğramasıyla birlikte orantılı olarak ortaya çıkmıştır. İsyanın ilk dönemi Hicaz'daki Şerif'e bağlı kuvvetlerle sınırlı kalmıştır.²⁶ Bu da büyük Arap isyanı iddiasının güçlü bir iddia olmadığını en baştan ortaya koyan bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve İttihatçılar kısa sürede uyumsuzluk yaşamaya başlamışlardı. İttihatçılar merkezileşme politikalarını kutsal topraklarda da gerçekleştirme niyetindeydiler. Bölgedeki valinin konumunu ön plana çıkararak yüzyıllardır var olagelen Hicaz'daki egemenlik anlayışını değiştirmek ve İstanbul'u bölgedeki tek güç haline getirmek arzusundaydılar. Şerif Hüseyin, Cidde'ye ayak bastığında bölgedeki İttihatçıların oluşturduğu delegasyonun Şerif'e şunları söylediği Emir Abdullah'ın anılarında yer bulmuştur: *“Buraya eski yönetim prensiplerinden vazgeçtiğini ve anayasal kurallara bağlı olduğunu umduğumuz bir Emire hoş geldin demeye geldik... Ve çağın ruhunu kavramış, yapılması gereken reformları bilen bir Emir'i karşılıyoruz.”* Şerif bu sözlere karşılık ise şöyle cevap vermiştir: *“Doğrusu, Sultan I. Selim'in Ebu Numayy'a verdiği, atalarımın ve babalarımın topraklarına ayakbastım; bu topraklar, Allah'ın şeriatından başka hiçbir şeyin baki*

²⁴ Ernest Dawn, *Osmanlılıktan Arapçılığa*, s. 11.

²⁵ Zekeriya Kurşun, *Türk-Arap İlişkileri*, s. 47.

²⁶ Ernest Dawn, *Osmanlılıktan Arapçılığa*, s. 8.

kalamayacağı yerlerdir... Allah 'ın üzerinde hüküm sürebilecek tek anayasa O'nun şeriatı ve Peygamberin sünnetidir...’’²⁷

Daha ilk günden başlayan bu çatışma, İttihatçıların merkezileşme politikalarını benimsemeyen ve bölgede yüzyıllardır süregelen Şerif ailesinin üstünlüğünün sarsılmasını arzu etmeyen bir Şerif Hüseyin portresi ortaya koymaktadır. Oysa İttihatçı yönetimin valiler üzerinden Mekke'deki hâkimiyetlerini arttırmak istemeleri sık sık valiler ile Şerif Hüseyin arasında çatışmaların çıkmasına sebep olmuştur. Bu sürtüşmelerde İttihatçılar çoğunlukla geri adım atmak zorunda kalmıştır. Şerif Hüseyin'in muhalefetine konularından biri de Hicaz Demiryolu hattının Medine şehrinden Mekke'ye uzatılma çabasıdır. Demiryolunun Mekke şehrine bağlanması merkezi yönetimin elinin artık Mekke'de olması demektir. Bu da Şerif'in bölgedeki egemenliğine gölge düşürecek bir gelişmeydi. Buna benzer gelişmeler daha önce de yaşanmıştır. Hicaz Demiryolu inşaatına, 1905 yılına kadar Mekke Emirliği'nde bulunan Emir Avnürrefik ve 1908'den itibaren Mekke Emir'i Şerif Ali Paşa muhalif olmuşlardı.²⁸ Şimdi de Şerif Hüseyin, İstanbul hükümetinin son hamlesini kabul etmek istemiyordu.

Bu mesele ile ilgili olarak Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah, Mebusan Meclisi'nin çalışmalarına katılmak için İstanbul'a gittiğinde Talat Paşa ile görüşmüş ve bu görüşmede Talat Paşa, Emir Abdullah'a neden Şerif Hüseyin'in Mekke'ye uzanacak olan demir yolu projesine karşı çıktığını sormuştur. Emir Abdullah bu soruya cevap vermeden İttihatçıların bu demiryolundan hedefledikleriyle Sultan Abdülhamid'in hedeflerinin farklı olduğunu açıkladıktan sonra şöyle cevap vermiştir: *“Söz konusu demiryolunun kurulması, bugün Hicaz'da deve taşımacılığı yapanlara yahut tavaf ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrini ziyaret sırasında hacılara rehberlik ederek geçimlerini sağlayanlara yeni yükler getirecektir. Oysa söz konusu iş kolları bölgede hala yaygındır. İşte Şerif'in size anlatamadığı sizin de bir türlü anlamadığınız mesele budur.”*²⁹

Ancak meselenin bu olmadığı iki taraf için de bilinen bir durumdur. İttihatçılar, demir yolunun yapımı karşılığında ödün vermeye hazırdılar. Bu ödünler: demir yolu gelirinin üçte birinin Şerif'e verilmesi ve Emirliğin kendisinden sonra oğullarına bırakılması gibi

²⁷ Abdullah b. El-Hüseyin, **Biz Osmanlıya Neden İsyan Ettik?**, 8. Baskı, İstanbul, 2009, s. 34-35.

²⁸ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, 1. Baskı, İstanbul, 1994, s. 215.

²⁹ Abdullah b. El-Hüseyin, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?**, s. 74.

haklardı.³⁰ Ancak bu ödünlerin Şerif'i tatmin etmediği ve İttihatçı yönetime güvenmediği ilerleyen süreçte ortaya çıkmıştır.

Şerif Hüseyin'in Mekke'de başlatacağı isyanda en belirleyici aktörün İngiltere olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konulmuş bir gerçektir. İngiltere ile yapılan ilk görüşmeler demiryolu meselesi ve merkezileşme politikalarının ilişkileri gerdiği döneme denk gelmiştir. Bu görüşmeler ve kurulan ilişkiye gerekçe olarak batılı ve Arap kaynaklar İttihatçıların Türkleştirme politikalarını göstermektedirler.³¹

Emir Abdullah'ın Mısır Yüksek Komiseri Lord Kitchener ile ilk görüşmelerinin 1912 ya da 1913'te Kahire'de gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu görüşme, Hac yollarının güvenliğinden duydukları memnuniyetin Emir Abdullah'a aktarılması şeklinde geçmiştir. İlişkilerin kaderini belirleyen asıl görüşmeler ise 1914 Nisanında gerçekleşmiştir. Emir Abdullah İstanbul'a gitmek için Kahire'ye geçtiğinde Lord Kitchener, Emir Abdullah'la bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Lord, İttihatçıların babasını görevden almaya çalışırlarsa babasının ne yapmayı düşündüğünü sormuştur. Buna karşılık Emir Abdullah İttihatçıların, babasını devirmeye kalkışmaları halinde İngilizlerin babasını destekleyip desteklemeyeceğini öğrenmek istemiştir. Lord bu soruyu dostane ilişkiler içinde oldukları bir ülkenin iç işlerine karışmak arzusunda olmadıklarını ifade ederek cevap vermiştir. Bu görüşmeden sonra İstanbul'a giden Abdullah dönüş yolunda tekrar Kahire'ye gelmiştir. Bu sefer ki görüşme ise Lord Kitchener adına doğu işlerinden sorumlu Ronald Storrs ile gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Emir Abdullah, babasının İttihatçılar tarafından devrilmesi ihtimaline karşılık İngilizlerin desteğini istemiştir.³² Emir Abdullah yarım düzine makineli tüfek talebinde bulursa da Ronald Storrs bu isteği dost bir ülkeye karşı kullanılması için silah gönderemeyeceğini ve İngilizlerin bölgedeki asıl arzusunun hakimiyetlerindeki Müslümanlar için güvenilir bir Hac sağlanması olduğunu belirtmiştir.³³ Ancak Emir Abdullah için bu açıklama yeterli değildi, İngilizlerin bölgeye olan ilgilerinin farkındaydı.

Görüşmelerden sonra Mekke'ye dönen Abdullah, babasına İttihatçıların tekliflerini anlatmıştır. Buna karşılık Şerif Hüseyin, İttihatçılarla ilişkileri yumuşatmaya çalışarak

³⁰ Abdullah b. El-Hüseyin, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?**, s. 77.

³¹ Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, s. 87.

³² David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, s. 88.

³³ Ernest Dawn, **Osmanlılıktan Arapçılığa**, s. 27.

vakit kazanmaya çalışmıştır. Ancak bu sırada Dünya Savaşı'nın başlaması Şerif Hüseyin'in ilişkileri tekrar gözden geçirmesine neden olmuştur.

Şerif Hüseyin'in Mekke Emiri olarak göreve başlamasından itibaren faaliyetleri ve İstanbul ile olan ilişkileri incelendiğinde Şerif'in egemenliğini genişletme ve bölgede etkili bir güç olma çabası içinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde kendisinin milliyetçi bir politika takip etmediği hatta İstanbul ile birlikte Asir bölgesindeki İsyancı Arap kabilelerine karşı birlikte hareket ettiği dahi görülmüştür. Ancak İttihatçıların Hicaz bölgesinde merkezileşme politikaları Şerif Hüseyin'in egemenliği sınırlıyor ve Hicaz'daki geleneksel Şerif egemenliğine gölge düşürüyordu.³⁴ Şerif Hüseyin'i isyana götüren süreçte oğullarının etkisi de göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Emir Abdullah'ın hatıratı incelendiğinde bu süreçte, Emir Abdullah ve Faysal'ında etkili olduğu görülmektedir.³⁵

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Şerif Hüseyin'in İstanbul'dan silah, teçhizat ve para talebi olmuştur. Buna karşılık İstanbul da Şerif'ten gönüllü asker istemektedir. Ancak savaşla birlikte Şerif Hüseyin'in endişelerine bir yenisi eklenmiş oldu. Bu endişe Hicaz topraklarının İngiliz saldırılarına karşı savunmasız olması gerçeği idi.

Şerif Hüseyin, İttihatçılara karşı konumunu korumaya çalışırken Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bölgesinin bir İngiliz işgaline maruz kalma ihtimali ile yüzleşmiştir. İngilizlerin uzun zamandır Arap topraklarıyla ilgilendikleri bilinen bir gerçektir. İngiltere için Arap topraklarının bulunduğu konum İngiliz çıkarlarının güvenliği için stratejik bir öneme haizdi. Bölgenin Hint topraklarının hem de İran petrolünün güvenliği için önem teşkil etmesinden ötürü İngiltere daha önce Basra körfezindeki Emirleri kendi himayesine almayı başarmıştı.³⁶

Bölgeyle ilgili diğer bir önemli husus ise hilafet meselesiydi. XVII. Yüzyılın son dönemiyle birlikte İngilizler, halifelik kurumunun önemini fark ettiler. Müslümanlar üzerindeki hilafet nüfuzunun zamanla güçlü bir hal alması İngilizleri endişeye sevk etmişti. Hilafetin gücü İngilizleri Hindistan'da tehlikeye atabilirdi. İngiltere'nin isteği kontrol edebileceği bir halifeydi. Bu sayede hilafet Araplara geçecek ve İngiltere

³⁴ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar**, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s. 160-194.

³⁵ Abdullah b. El-Hüseyini, **Biz Osmanlıya Neden İsyan Ettik?**, s. 61, 97.

³⁶ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, s. 31.

himayesindeki halifelik kurumu, İngiltere'nin İslam dünyasındaki itibarını arttıracaktı. Osmanlı hilafetini yıpratıcı çalışmalar içerisine giren İngiltere, halifelik için en uygun adayı da aramaya başladı.³⁷

I. Dünya Savaşı'yla birlikte İngilizler bölge ile ilgili yeni stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Ancak İngilizler bölge ile ilgili iki yaklaşım arasında gidip gelmekteydi. Arap topraklarıyla ilgili ilk yaklaşım Mısır yönetimine aitti. İngiltere Savaş Bakanı olacak olan Mısır Yüksek Komiseri Lord Kitchener'in asıl isteği İngiltere himayesinde bir Arap halifeydi. Bu şekilde hakimiyet alanını rakiplerinin saldırılarından koruyabilir hem de İslam dünyasını kontrol altına alabilirdi.³⁸ Lord Kitchener, bu düşüncelerini uygulamak için Kahire bürosunu daha Osmanlı savaşa girmeden faaliyete geçirmişti. Kahire'nin halife adayı Şerif Hüseyin'di. Kahire'nin bu iddiasına karşılık İngiltere'nin Hindistan'daki temsilcileri farklı düşünüyordu. Hindistan hükümeti birleşik bir Arabistan'a karşıydı. Hindistan hükümetinden, Britanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda; *"Biz bir Birleşik Arabistan istemiyoruz. Bizim istediğimiz bizim egemenliğimizde olan ve mümkün olduğu kadar çok parçaya ayrılmış zayıf ve birbirinden kopuk prensliklerden oluşan bir Arabistan olacaktır."*³⁹ iddiası yer almıştır. Hindistan Hükümeti, Arapların Şerif Hüseyin önderliğinde birleşik bir isyan başlatacaklarına inanmıyorlardı. Hindistan Hükümetinin adayı Necid Hâkimi İbn Suud'du. Ancak Hindistan Hükümetinin itirazlarına rağmen Kahire Bürosunun çalışmaları başlamıştır.

17 Ekim 1914 tarihinde İngiliz Ajanı Ronald Storrs, Abdullah'a Lord Kitchener'dan bir mektup ulaştırdı. Mektupta, eğer Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girerse Osmanlı'yı destekleyip desteklemeyeceğini soruyordu. Babası adına cevap veren Abdullah, babasının kendi rızasıyla Türkleri desteklemeyeceğini bildirmişti.⁴⁰ Buna karşılık Kitchener'in yanıtı şu şekildeydi: *"Arap milleti Türkiye'nin bize dayattığı bu savaşta İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere, Arabistan'da bir iç müdahale yapılmayacağını ve Araplara yönelik yabancı saldırılara karşı her desteği vereceğini"*

³⁷ Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, 1998, s. 49-71.

³⁸ David Fromkin, **Barişa Son Veren Barış**, s. 88.

³⁹ David Fromkin, **Barişa Son Veren Barış**, s. 94; Briton Cooper Busch, **Britain, India and The Arabs**, London, 1971, s. 62.

⁴⁰ David Fromkin, **Barişa Son Veren Barış**, s. 32.

garanti eder."⁴¹ Aynı zamanda İngilizler, Şerif'e hilafetin bir Arap'a geçmesi fikrini de açıyorlardı.

1915 yılına gelindiğinde Faysal Suriye'de Arap milliyetçi hareketinin cemiyetleri olan el-Fatat ve El-Ahd'ın liderleriyle görüşmüştür. Arap cemiyetleri Şerif'i, Arap hareketinin liderliğine davet ediyordu. Milliyetçiler Suriye'de bulunan Osmanlı'nın Arap askerlerinden oluşan birliklerinin isyana hazır olduklarını iddia ediyorlardı. Bu sırada Suriye'deki milliyetçiler İngilizlere sunulmak üzere bir protokol hazırladılar. Şam Protokolü olarak adlandırılan bu çalışma Arap devletlerinin bağımsızlığını ve İngilizlerle olacak olan ilişkileri içeriyordu. Faysal'dan babasını ikna etmesini ve Arap isyanının liderliğini üstlenmesini istemişlerdir. Ancak kısa sürede Arap milliyetçilerinin dayanakları ortadan kalkmıştır. Arap birlikleri başka bölgelere nakledilmiştir. Cemal Paşa'nın artan kontrolü ve Arap milliyetçi liderlerinin yargılanması Suriye'deki oluşumların gücünü kırmaya yetti. Aslında David Fromkin'in ifade ettiği gibi "*Ne Hüseyin'in ordusu ne de gizli cemiyetlerin gözle görülür bir desteği vardı. Davaları uğruna on binlerce, yüzbinlerce Arap toplayacakları fikri- buna kendileri inansalar bile- hayalden öteye gitmiyordu.*"⁴²

İngiliz desteğini arkasına alabildiği takdirde bir isyana karar vermiş olan Şerif Hüseyin ilk mektubunu 14 Temmuz 1915'te Mısır Yüksek Komiseri Henry Mc Mahon'a göndermiştir. Bu mektupla birlikte 10 Mart 1916'ya kadar devam edecek olan Mc Mahon yazışmaları başlamıştır. Bu yazışmalarda İngilizlerin, Şerif'e vadetmiş oldukları sözler isyanın tarihinde büyük bir öneme sahip olmuştur. İngiliz himayesi ve kurulacak olan Arap devletinin sınırları bu mektupların temel noktasını oluşturmaktadır. İngilizler ile yapılan bu görüşmelere rağmen, Şerif Hüseyin İttihatçılardan istediklerini elde edemeyeceğini kesin olarak anladığı zamana kadar bir isyan başlatmamıştır.⁴³

1916 yılının Haziran ayı geldiğinde isteklerinin İstanbul tarafından kabul görmediğini anlayan Şerif Hüseyin ilk saldırıyı gerçekleştirmiştir. 9 Haziran'da demiryoluna yapılan saldırının ardından Şerif Hüseyin 10 Haziran'da Osmanlı yönetimine karşı resmen

⁴¹ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, s. 91; George Antonius, **The Arab Awakening: The Story Arab National Movement**, New York: Capricorn Books, 1965, s. 133; **Anglo-Arab Labyrinth**, s. 19.

⁴² David Fromkin, **Barışa. Son Veren Barış**, s. 158.

⁴³ Ernest Dawn, **Osmanlılıktan Arapçılığa**, s. 41.

isyasını ilan etmiştir.⁴⁴ Ancak isyan ne Şerif Hüseyin'in ne de İngilizlerin beklediği etkiyi oluşturmamıştır. Hüseyin'in destekçileri İngiliz altınlarıyla satın alınan 4.000 civarındaki bedevilerden oluşan bir kuvvetti.⁴⁵ Osmanlı ordusundaki Arap askerleri isyana katılmamıştı ya da öteden beri önemli bir güç olduğu iddia edilen Arap cemiyetlerinin gözle görülür bir etkileri yoktu. İngilizler elinde esir bulunan Arap askerleri dahi isyana katılmamayı tercih etmişlerdir. İngiliz tutsak kamplarındaki Arap subaylarla ilgili hazırlanan istihbarat bülteninde, Arap subayların çoğunun İttihatçıları desteklediği ortaya çıkmıştı.⁴⁶ Yine Basra'daki İngiliz generalinden alınan 9 Temmuz 1916 tarihli yazı da halkın bu isyanı onaylamadığını belirtmektedir.⁴⁷ İsyanın etkisinin kısıtlı kaldığı, isyanın merhaleleri incelendiği takdirde ortaya çıkmaktadır. İsyancıların Mekke şehrini Türklerden alması kolay olmamıştır. Aynı zamanda Cidde şehrinin alınabilmesi için İngiliz gemi ve uçaklarının yardımı gerekmiştir. Hicaz'ın önemli şehri Medine ise Fahreddin Paşa'nın müdafaası sebebiyle alınamamış ve savaş sonuna kadar Osmanlı'nın kontrolünde kalmaya devam etmiştir.⁴⁸ Şerif Hüseyin'in isyanı, Osmanlı Arap vilayetlerinde ilerlemeye başlayan İngiliz birlikleri için de önemli bir etki oluşturamamıştır. İsyancılar T. E. Lawrence'ın da etkili olduğu bir takım baskınlarla, Osmanlı ikmal hatlarına saldırılar gerçekleştirmiş ve küçük birliklerin bulunduğu kimi bölgeleri ele geçirmişlerdir.

Şerif Hüseyin'in başlattığı isyan, İngiliz ordularının Osmanlı topraklarını işgaliyle orantılı devam etmiş ve varlığını İngiliz ordusunun desteğiyle koruyabilmiştir. Tıpkı İngilizler karşısında mağlup olan Osmanlı askerlerinin Şam'dan çekilmesinin ardından İngilizlerin izin vermesi üzerine Faysal ve kuvvetlerinin Şam'a girip yönetimi devralması gibi. Ancak savaş sonunda Şerif Hüseyin İngilizlerin vermiş olduğu sözlerin karşılığını görememiştir. Hayal ettiği Büyük Arap Krallığı'ndan sadece Hicaz hakimiyeti kalmış o da çok uzun sürmemiştir. Zira I. Dünya Savaşı'nın sonunda Arap toprakları parçalanmıştır. Suriye'de bağımsızlık ilan eden Kral Faysal, Fransızlar tarafından Şam'dan çıkarılmış ve bölge Fransız hakimiyetine girmiştir. Suriye'den çıkarılan Kral Faysal ise İngiliz hamileri tarafından bir sömürge haline getirilen Irak topraklarının kralı

⁴⁴ Abdullah b. El-Hüseyin, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?**, s. 102.

⁴⁵ Talha Çiçek, **Şerif Hüseyin İsyasının Türk ve Arap Kimlik İnşa Süreçlerindeki Etkisinin Analizi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007, s. 69

⁴⁶ David Fromkin, **Barışın Son Veren Barış**, s. 177.

⁴⁷ Ömer Kürçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, 1. Baskı, Ankara, s. 126-127.

⁴⁸ Feridun Kandemir, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, 12. Baskı, İstanbul, 2010, s. 255.

ilan edilmiştir. Filistin’ de ise büyük çatışmaların yaşanacağı bir dönemin temelleri atılmış bulunmaktaydı.

Arap isyanı olarak işlenen ve ulus-devlet sürecinde bir argüman olarak kullanılan isyanın, son yapılan çalışmalarda aslında Arap milliyetçiliği kimliğinden öte Şerif Hüseyin’in çıkarları doğrultusunda ve İngilizlerin desteğiyle gerçekleştiği güçlü bir tez olarak karşımıza çıkmaktadır. Yemen’den Bağdat’a ve Şam’dan Halep’e uzanan geniş Arap coğrafyasında tek bir karakterin belli bir bölgede başlattığı ve diğer bölgelerde güçlü bir destek bulmayan isyanın büyük Arap İsyanı olarak işlenmesi tartışılması gereken bir husustur. Şerif Hüseyin’in Hicaz’da başlattığı isyanı, tarihi sürecinden kopartıp milliyetçi bir okumayla ele almak tarihin çarpıtılmasına neden olmaktadır.

1.3. 1923-1928 Yıllarında Arap Dünyası

1.3.1. Hicaz ve Suudi Arabistan

Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizler ile gerçekleştirdiği görüşmeler neticesinde kendisine Osmanlı Devleti’nden ayrı bir yol çizen Hicaz Emiri Şerif Hüseyin savaş sonunda umduğunu bulamamıştır. “Arap Yarımadasının Kralı” olacağına inanan Şerif Hüseyin, Hicaz Kralı olarak yetinmek zorunda kalmıştır.

Şerif Hüseyin’in gerçekleştirdiği isyan ve savaşın sonucunda Arap topraklarının mandater yönetime girmesi, Şerif’in imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Şerif Hüseyin bölgedeki Osmanlı egemenliğinin ortadan kalkarak yerini İngiliz, Fransız hâkimiyetinin almasının sorumlusu olarak görülmüştür ve bu durum Araplar tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

1924 yılında Türkiye’nin Hilafet kurumunu kaldırması üzerine, Şerif Hüseyin kendi halifeliğini ilan etse de bu durum tepkiyle karşılanmış ve iddiası güçlü bir destek görmemiştir. Ayrıca dönemin kimi Arap entelektüelleri tarafından, Şerif Hüseyin’in Mekke ve Medine şehirlerini İngiliz himayesine sokmaya çalıştığı iddia edilmiştir.⁴⁹

⁴⁹ “Araz-i Mukaddese-i İslamiye İngiliz Himayesine mi Giriyor?”, **Sebilürreşad**, 28 Haziran 1923, Cilt: 21, Sayı: 540- 541, s. 166-167.

Şerif Hüseyin'in hilafet iddiasının destek bulmaması ve Şerif'in İslam dünyası tarafından kabul görmemesi üzerine İngiltere yeni kartını ortaya koyarak, Necid hakimi Abdülaziz İbn Suud'u Şerif'e karşı desteklemeye başlamıştır.⁵⁰

18. Yüzyıla uzanan geçmişiyle Suud ailesi, Vehhabi anlayışını benimseyerek Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele içine girmişlerdir.⁵¹ 19. Yüzyılda kutsal topraklara kadar hakimiyet alanını geliştiren Suud ailesi, Osmanlı Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın orduları tarafından mağlup edilmişse de tehlike sona erdirilememiştir.⁵² 20. Yüzyıl başlarında Abdülaziz İbn Suud önderliğinde tekrar güç bulan Vehhabiler Necid Bölgesini ele geçirmişler ve Körfez bölgesine hakim olan İngilizler ile görüşmelere başlamışlardır.⁵³

I. Dünya Savaşı yıllarında İngilizlerin kışkırtmalarına rağmen İbn Suud, Osmanlı Devleti'ne karşı bir harekette bulunmamıştır. Ancak savaşın ardından Şerif Hüseyin'in kendini Arapların kralı ilan etmesi ve hilafet iddiasında bulunması, İbn Suud tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca Irak ve Ürdün kralları olarak Şerif Hüseyin'in oğullarının tahta çıkmaları, İbn Suud'da etrafının Haşimi Federasyonu tarafından sarıldığı kuşkusunu uyandırmıştır.⁵⁴

İngilizlerin desteğini alan İbn Suud, Şerif Hüseyin'e karşı harekete geçmiştir. Vehhabi kuvvetleri 1924 yılında Hicaz bölgesine girmiş ve Mekke şehrini ele geçirilmiştir. Bu sırada Şerif Hüseyin ise İngilizler tarafından Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiştir. Babasının yerine tahta çıkan Şerif Ali bir müddet Medine ve Cidde'de direndiyse de 1925'te kutsal şehirleri teslim etmiştir. Hicaz bölgesini ele geçiren İbn Suud kendisini Hicaz Kralı ve Necid Sultanı ilan etmiştir.⁵⁵

İbn Suud Kutsal Toprakların yönetimi ile ilgili bir Hicaz Konferansı toplamak istemiş ve İslam âlemini bu konferansa davet etmiştir. Konferanstan önce Hicaz bölgesinin geleceğinin İslam dünyası tarafından belirlenmesi gerektiğini iddia eden İbn Suud bu

⁵⁰ Tayyar Arı, **Orta Doğu**, s. 178.

⁵¹ Mehmet Ali Büyükkara, **Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 21-38.

⁵² Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, 1. Baskı, Ankara, 1998, s. 48-54.

⁵³ Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, s. 158-166.

⁵⁴ William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 259

⁵⁵ Tayyar Arı, **Orta Doğu**, s. 180.

vaadini yerine getirmemiştir. 1926 yılında ise Türkiye, İbn Suud'un Hicaz ve Necid üzerindeki egemenliğini tanımıştır.⁵⁶

1.3.2. Suriye

Bilad eş-Şam olarak adlandırılan "Büyük Suriye" toprakları, I. Selim döneminde gerçekleşen Mercidabık Savaşı'nda Memluklerin yenilmesiyle birlikte Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar uzanan bu hakimiyet dönemi sömürgeci güçlerin bölgeye olan ilgileriyle birlikte zorlu bir sürece girmiştir.

Bilhassa Mısır Valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, İstanbul yönetimine isyanı sırasında gerçekleşen Suriye hakimiyeti yüzyıllardır bölgede var olan hassas dengeleri altüst etmeye yetmiş,⁵⁷ emperyalist güçler bu durumdan istifade ederek bölgenin iç işlerine dahil olmaya başlamışlardır. Özellikle bölgede etkili olmaya çalışan Fransa, bölgenin Hristiyan azınlığı olan Marunilerin kendi himayesi altında olduğunu iddia ederek bölgede etkin bir rol oynamaya çalışmıştır.⁵⁸

Günümüzde Suriye olarak adlandırılan devletin toprak sınırlarını da aşan bu bölge Arap milliyetçilik düşüncesinin ilk tohumlarının atıldığı bölge olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹ Bilhassa Hristiyan Araplar tarafından çeşitli cemiyetler ve yapılanmalar altında ortaya çıkan bu düşünce zamanla Müslüman Arap entelektüellerini de etkilemiştir. Ancak Sultan II. Abdülhamid devrinde yapılan çalışmalarla birlikte İslam birliği ön plana çıkarılmış ve milliyetçilik düşüncesinin halk tarafından benimsenmesinin önüne geçilebilmiştir.⁶⁰

Sultan II. Abdülhamid'in bölgede oluşturmaya çalıştığı birlik çabası Sultan'ın tahtan indirilmesiyle birlikte büyük zarar görmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan merkezileşme çalışmaları ve zamanla güçlenmeye başlayan Türk Milliyetçiliği düşüncesi bu bölgede de kısmen tepkiyle karşılanmıştır.⁶¹ I. Dünya Savaşı ile başlayan yeni süreçte ise bölge kontrolünü elinde tutan Cemal Paşa'nın sert uygulamaları bölgenin bir kısım Arap düşünürlerinin yönetime

⁵⁶ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, 2. Baskı, Ankara, s. 249.

⁵⁷ Ömer Osman Umar, **Suriye**, s. 10-11.

⁵⁸ Ömer Osman Umar, **Suriye**, s. 11.

⁵⁹ Zekeriya Kurşun, **Türk-Arap İlişkileri**, s. 27-28.

⁶⁰ Zekeriya Kurşun, **Türk-Arap İlişkileri**, s. 33-38.

⁶¹ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar**, s. 92-107.

karşı soğumasına neden olmuştur.⁶² I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerinin İngilizler karşısında mağlup olarak Suriye topraklarından geri çekilmeye başlaması ve İngilizlerle anlaşan Şerif Hüseyin'in gerçekleştirdiği isyanla birlikte bölgedeki dengeler günümüze kadar devam eden bir bozulma yaşamıştır.

Şerif Hüseyin oğlu Faysal, İngilizlerin babasına vaat ettiğini düşündüğü bağımsız Arap devleti hedefini gerçekleştirmek üzere İngilizlerin müsaadesiyle 1 Ekim 1928 tarihinde Şam şehrine girdi. Ancak Faysal'ın bilmediği ve bütün planlarını alt üst edecek olan gerçek zamanla ortaya çıkmıştır. Şam'a hakim olan Faysal, Büyük Suriye'nin bir parçası olan Lübnan bölgesine kuvvetlerini gönderdiğinde karşısında Fransız kuvvetlerini bulmuştur. Zira Lübnan bölgesi artık Fransızların hakimiyetindeydi. Faysal Fransa karşısında istediği desteği İngilizlerden bulamasa da 1920 yılının Mart ayında Suriye Ulusal Kongresi tarafından Suriye Kralı ilan edildi ve Fransız ordusuyla karşı karşıya kaldı. Zayıf Arap-Suriye ordusu kısa sürede mağlup olarak Fransa hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Tahtını kaybeden Faysal ise İngiltere tarafından hakimiyetindeki Irak topraklarının kralı olarak 1921 yılında tahta geçirilmiştir.⁶³

Suriye topraklarında 1920 yılından itibaren başlayan Fransa hakimiyeti 1946 yılına kadar devam edecek bir süreci içermektedir. 1923-1928 yılları arasında Suriye'deki Fransız hakimiyetinin temel argümanı "Böl ve Yönet" politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı boyunca açlık, hastalık ve savaş Suriye halkını oldukça yıpratmıştı. Bu hususta yapılan bir araştırmaya göre, 1915'ten 1918'e kadar Büyük Suriye halkından 600 binden fazla kişi ölmüştür ki, bu rakam savaş öncesi nüfusun yaklaşık yüzde 18'ni oluşturmaktadır.⁶⁴ Bu yıkım üzerine gerçekleşen Fransız manda yönetimi, Fransızlara planlarını uygulamak için daha rahat bir şekilde hareket etme imkânı sunmuştur. Suriye bölgesinde ilk idari bölünme, Büyük Lübnan ile gerçekleşmiştir. Ardından Ağustos 1920'de, Beyrut, Bekaa Vadisi, Trablusşam, Sayda, Sur'u içine alan Büyük Lübnan Devletinin kurulduğu ilan edilmiştir. 1926 yılında ise Lübnan için bir anayasa kabul edilmiştir.⁶⁵

⁶² Nevzat, Artuç, **Cemal Paşa**, 1. Baskı, Ankara, 2008, s. 300-312

⁶³ Tayyar Arı, **Orta Doğu**, s. 170.

⁶⁴ William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 243; Elizabeth Thompson, **Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege, and Gender in French Syria and Lebanon**, New York, 2000, s. 23

⁶⁵ Tayyar Arı, **Orta Doğu**, s.160.

Suriye mandasında Fransa bir dizi ayrı siyasal birim yarattı ki, bunların varlığı Suriye milli kimliğinin gelişmesini geciktirmek üzere tasarlanmıştı.⁶⁶ Suriye mandası Fransızlar tarafından Halep, Şam, Laskiye ve Cebel-i Dürzi olarak ayrı vali ve danışmanlarla birlikte dört ayrı yönetime bölünmüştür. Temelde Nusayri, Sünni ve Dürzilere dayalı bir bölünme Fransızların “Böl ve Yönet” politikasının temel unsuruydu. Dinsel ve bölgesel farklılıklara göre parçalanan Suriye’nin siyasal parçalanması derinleşmiş oldu. 1925 yılında ise Şam ve Halep tek bir Suriye Devleti haline getirilirken daha sonra Hama ve Humus da bu yapıya dahil edilmiştir.⁶⁷

Oluşan bu yeni Suriye tablosu, Fransa’nın bölgeye hakim olmasını ve yerel unsurların yönetimden uzak tutularak idari tecrübeden yoksun bırakılmasına neden olmuştur. Var olan yöneticiler ise Fransız danışmanlar tarafından kontrol edilmiştir. Ancak bütün bu çalışmalarına rağmen Fransızlar, Suriye topraklarını istedikleri gibi yönetemediler. Nitekim Fransız yönetiminin ilk yıllarında bir takım isyanlar çıktıysa da Fransızlar bu isyanları yayılmadan bastırabilmiştir. Ancak Fransızlar için asıl tehlike 1925 Temmuz’unda ortaya çıkan ayaklanmaydı.⁶⁸ Bu ayaklanma kısa sürede tüm Suriye’nin ortak tepkisi halini almıştır. İsyana, Cebel-i Dürzi bölgesinde Fransız valisinin Dürzi siyasal ilişkilerini ve toprak sahibi olma tarzlarını yeniden yapılandırmaya kalkıştığı sırada gerçekleşmiştir. Dürzi lider Sultan Atraş liderliğindeki silahlı gruplar, Fransızları 1925 yılında Cebel-i Dürzi’den atmayı başarmıştır. Kısa süre sonra Şam ve Humus şehirlerinin liderleri de bu isyana katılınca Fransızlar zor durumda kaldılar. Şam’a isyancı kuvvetlerin girmesi üzerine Fransızlar 18 Ekim 1925 akşamından başlayarak şehri 48 saat boyunca karadan ve havadan bombalamışlardır. Şam’a yapılan bu Fransız saldırısında yaklaşık 1400 kişi ölmüştür. 1927 yılına kadar devam eden olaylar, Fransız askeri gücünün zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu olaylarda 6000 civarında Suriyeli hayatını kaybederken binlercesi de yaralanmıştır.⁶⁹

İsyan sonrasında Suriyeli liderler “Milli Blok”u oluşturdular. Milli Blok liderleri Osmanlı zamanında yetkiye sahip ailelerdir. Kendilerini, Fransızlara yönetim sürecinde aracı olarak kabul ettirmek istemiş bu siyasal tarzlarını “Şerefli İşbirliği” olarak

⁶⁶ William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 245.

⁶⁷ William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 243.

⁶⁸ Ömer Osman Umar, **Suriye**, s. 487.

⁶⁹ William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 248.

adlandırmışlardı. Fransızlar ise 1925 yılında başlayan isyan gibi bir sorunla karşılaşmak istemedikleri için Milli Blok'la ilişki kurmaya başlamıştır.⁷⁰

Suriye'nin bir parçası olan ancak İngilizler tarafından bir manda haline getirilen Filistin toprakları bu süreçte oldukça problemlili bir bölgeydi. Balfour Deklarasyonu ile birlikte kaderi belirlenen Filistin bölgesinde Siyonist Yahudilerin hakimiyetinde bir İsrail Devletinin temelleri atılmaya çalışılıyordu.⁷¹

1923-1928 yıllarında Türkiye-Suriye ilişkileri tabii olarak Fransız dış politikası çerçevesinde yürümüştür. Hatay Sorunu bu dönemin belirleyici argümanıydı ve Türkiye için vazgeçilmez bir toprak parçasıydı. Türk kamuoyu Suriye'deki gelişmeleri ve kaosu yakından takip ederken bir yandan da sınır ötesinde kalan Türkmenlerle ilgilenmeye çalışılıyordu. Henüz Osmanlı Devleti'nden ve Türklerin idaresinden kopan bu topraklar, sanki 400 yıl boyunca onlar tarafından yönetilmemiş gibiydi. Suriye Devleti'nden bahsedilirken Avrupa'da ya da başka kıtada bir devletten bahsediliyordu.

1.3.3. Irak

Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri 16. Yüzyılda Osmanlı egemenliğine girmiş, Tanzimat dönemi idari yapılanması ile üç ayrı vilayet olarak yönetilmişlerdir. Musul Vilayeti Anadolu ve Suriye ile Bağdat, İran ve güneybatıyla Basra ise Basra Körfezi ve Hindistan ile ilişki içerisindeydi.⁷² Bu üç vilayetin nüfus yapısı renkli bir durum göstermekteydi. Bölgenin yüzde 80'ini Araplar oluştursa da bunlar Şii ve Sünni olarak ayrılmaktaydılar. Ayrıca Musul Vilayetinde Kürt ve Türk nüfus da yer almaktaydı. Bunun dışında Yahudiler, Yezidiler ve Hristiyanlar da nüfusun az bir bölümünü oluştursa da bölgede ticaret ve sosyal hayatta etkindiler.

İngilizlerin Basra Vilayeti 'ne olan ilgileri 19. Yüzyılın başlarında başlamış ve bölgeye nüfuz etmeye çalışmışlardı. Hindistan'ın güvenliğiyle başlayan ilgi, İran ve Irak petrol yataklarıyla birlikte artmıştı.⁷³ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girmesiyle birlikte, İngiliz kuvvetleri Basra'yı ele geçirdikten sonra 1917 yılında Bağdat'ı ele geçirdiler. Musul ise Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İngilizlerin işgaline uğramıştır.

⁷⁰ William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 249.

⁷¹ Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, 4. Baskı, 2017, s. 38-45.

⁷² William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 229.

⁷³ Hasan Öztürk, Muharrem Erenler, **Modern Ortadoğu Siyasi Tarihi**, s. 138-139.

Ancak İngilizlerin Irak bölgesinde yönetimi tam manasıyla ele geçirmeleri ve kontrolü sağlamaları kolay olmamıştır. 1920 Haziranında ortaya çıkan isyan hızlı bir şekilde büyüyerek İngiltere'yi güç bir durum içerisine sokmuştur. Uzun süre devam eden ayaklanmada Sünni ve Şii gruplar bir dayanışma içerisinde, İngiltere aleyhtarı duygularla sömürge idaresine karşı direnmişlerdir. İngilizler tarafından bastırılan isyanın sonunda yaklaşık 10.000 Iraklı ve 450 İngiliz askeri ölmüş ve isyanın bastırılması için İngilizler milyonlarca sterlin harcamışlardır.⁷⁴

İngilizler isyan sonunda Irak'ta yeni düzenlemeye gitmiş, kendilerine en az yük oluşturacak bir yöntem uygulamak istemişlerdir. İlk olarak Irak halkının önemli bir kesiminin kabul edebileceği ve İngilizlerle birlikte çalışabilecek bir krala ihtiyaçları olduğunu görmüşlerdir. Bunun için en uygun aday Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'dı. Kısa süre önce Suriye tahtını kaybetmiş olan Faysal bu teklifi kabul edecekti. Aynı İngilizler zamanda sorumluluk paylaşabilecekleri yerli nüfusu içeren bir meclis ve Irak'la yapılacak bir anlaşmayla kazanılacak hukuki bir zemine ihtiyaç duymaktaydılar.

1921 yılında Irak kralı olarak Faysal'ın tahta çıkmasının ardından, 1922 yılında Angle-Irak Antlaşması 20 yıl geçerli olacak şekilde imzalandı. Bu antlaşma İngiltere ve Irak arasındaki ilişkileri belirleyen ilk antlaşmaydı. Irak'ta anayasa 1924 yılında kabul edildi, bu dönemde Musul üzerinde hak iddia eden Türkiye ile İngiltere arasında gergin ilişkiler yaşandı. Musul üzerinden yaşanan Türkiye-İngiltere çekişmesi ise 5 Mayıs 1926 tarihinde imzalanan antlaşmayla sona erdi ve Musul İngiltere sömürgesindeki Irak'a terk edildi.⁷⁵ Ancak bu dönemde Irak Hükümeti'nin en büyük endişesi, bölge halkının Türkiye'ye olan bağlılığı olmuştur. Türk basınında da bu iddialar sık sık gündeme gelmiştir. Irak hükümeti ise Türk propagandasına karşı önlemler almaya çalışmıştır. Irak 1923-1928 yılları arasında karışıklıklarla ve darbelerle sarsılmış, mandater olan İngilizler birçok etnik ve dini mesele ile uğraşmıştır. Bu durum Türk basınında sık sık ele alınmış, Musul Sorunu Türkiye aleyhine çözülene kadar Musul ve çevresi halkının Türkiye'yi istediği haberleri yayınlanmıştır. İngiltere sömürü döneminde, Irak sınırları içinde bir ulus ve ulus-devlet

⁷⁴ William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 230.

⁷⁵ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, s. 306.

inşa edilmeye çalışılmış ve 30 Haziran 1930 tarihinde İngiltere, Irak'a bağımsızlığını vermiş, ancak petroleri işletmeye devam etmiştir.⁷⁶

1.3.4. Yemen

Stratejik konumuyla tarih boyunca dikkatleri üzerine çeken Yemen bölgesi, 1517 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Memluk ülkesini ele geçirmesiyle beraber Osmanlı yönetimine girmiştir. Yemen, bulunduğu konum ve toplumsal nedenlerden ötürü Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bir bölge olmuştur. Osmanlı hakimiyeti boyunca bölgede dönem dönem isyanlar çıkmış ve bu isyanları bastırmak için yoğun çaba gösterilmiştir.⁷⁷ 1918 yılı itibariyle bölgedeki Osmanlı hakimiyeti fiilen sona ererken Lozan Antlaşmasıyla da bölgedeki egemenlik resmen bitmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında, bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen İngiltere Aden şehrinin bulunduğu güney Yemen bölgesini işgal etmiştir. Sana bölgesi ise Yemen'de azınlığı oluşturan Zeydiler tarafından kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Zeydilerin İmamı olan İmam Yahya, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan başlatmıştır. İsyanın temelinde yatan sebep, bölgedeki vergilendirme ve kuraklık sonucu ortaya çıkan kıtlıktır.⁷⁸

Osmanlı yönetimi ile İmam Yahya arasında çıkan çatışmalar 13 Ekim 1911 tarihinde imzalanan Daan Antlaşmasıyla sona ermiştir. Anlaşmaya göre bölgenin dış işlerinde ve savunmada Osmanlıya bağlı, iç işlerinde ise Zeydilerin bağımsız hareketine karar kılınmıştır.⁷⁹ İmam Yahya I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlıya sadık kalmış ve İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti birlikte hareket etmiştir. 1918'de Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle beraber İmam Yahya bağımsızlığını ilan etmiştir. İmam Yahya, 1948'de bir suikast ile öldürülünceye kadar iktidarda kalmıştır.⁸⁰ Osmanlı sonrası Yemen'de yaşanan olaylar, İngiltere ve Yemen arasında yaşanan iktidar mücadelesi etrafında şekillenmiştir. Hakimiyet mücadelesinin yaşandığı ilk yer ise Hudeyde Limanıdır. İngilizler tarafından ele geçirilen Hudeyde Limanını geri almak isteyen İmam

⁷⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 23. Baskı, İstanbul, 2017, s. 184.

⁷⁷ İhsan Süreyya Sırma, **Osmanlı'nın Yıkılışında Yemen İsyenları**, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 57.

⁷⁸ Serpil Açıkalın, Gamze Coşkun, Sedat Laçiner, **Yemen Dosyası**, 1. Baskı, Ankara, 2010, s. 57-61.

⁷⁹ Açıkalın v. d., **Yemen Dosyası**, 56; Caesar E. Farah, **The Sultan's Yemen: Nineteenth-century Challenges to Ottoman Rule**, Londra ve New York, 2002, s. 271

⁸⁰ Tayyar Arı, **Orta Doğu**, s. 290.

Yahya, 1925 yılında harekete geçerek limanı ele geçirilmiştir. Bu başarı üzerine İmam Yahya, Aden’i de almak istemiştir, ancak başarılı olamamıştır. Aden mücadelesi sırasında ise bölgeye yeni bir aktör dahil olmuştur. Bu aktör, bölgede egemenlik kurmak isteyen İtalya’dır. İngiltere-İmam Yahya mücadelesinden yararlanmak isteyen İtalya, 2 Eylül 1926 tarihinde Yemen ile bir “Dostluk Antlaşması” imzalamıştır. İmam Yahya’nın İngilizlere karşı gerçekleştirdiği mücadelede, silah ve teçhizat ihtiyacını İtalya sağlamaya başladı. İngiltere ile Yemen arasında yaşanan bu mücadele, 1934 tarihinde yapılan antlaşmaya kadar devam etti.⁸¹

Yemen, Osmanlı Devleti’nin dönemine isyanlarla damga vursa da I. Dünya Savaşı’yla birlikte Türkiye ile yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Yemen lideri İmam Yahya ve Osmanlı Sana valisi Türkiye’ye bağlılıklarının devam ettiğini bildirmiş hatta memur maaşlarının ödemelerinin dahi nasıl olacağını konu etmişlerdir. Türkiye yönetimi ise Yemen’de bağımsız yeni bir hükümetin kurulması gerektiğini bildirmişlerdir.⁸² Buna rağmen Yemen ahalisi, sık sık TBMM’ne mebus gönderme arzusunda bulunmuşlardır. Yaşanan bu gelişmeleri Türk kamuoyu yakından takip etmiştir.

1.3.5. Mısır

Mısır, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan bir bölge olmuştur. Nil Nehrinin kıyılarında özgün bir uygarlık doğuran bu topraklar, 15. yüzyılda Osmanlı hakimiyeti ile yeni bir döneme girmiştir. Yavuz Sultan Selim’in Ridaniye zaferiyle Osmanlı vilayeti haline getirilen Mısır, İstanbul’a coğrafi olarak uzak olsa da iktisadi ve kültürel olarak oldukça yakındır.⁸³ Osmanlı’dan önce Mısır topraklarının son hakimleri Memlukülerdi. Memluk devleti yüzyıllar önce bu topraklara köle olarak gelen Türk ve Çerkez askerlerin yönetimi ele geçirmesiyle ortaya çıkmış bir devletti. Abbasi Halifesi ve Kutsal Toprakları korumaları altına alan Memluk beyleri, İslam dünyasında büyük bir saygınlığa ulaşmışlardır.⁸⁴ Ancak yüzyıllar içinde Memluklerin zayıflaması, Kızıl Deniz’de başlayan Portekiz tehlikesi ve Yavuz Sultan Selim’in İslam dünyasını bir araya

⁸¹ Yahya Yeşilyurt, **Yemen**, 1. Baskı, 2011, İstanbul, s. 138.

⁸² Mim Kemal Öke, Lütfullah Karaman, **Milli Mücadele Döneminde Türkiye-Yemen İlişkileri**, İstanbul, 1. Baskı, 1997, s. 114.

⁸³ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Döneminde İstanbul’un İfaresi**, http://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-2/02_ahmet-tabakoglu.pdf, (18.02.2018), s. 103-107.

⁸⁴ Bernard Lewis, **Orta Doğu**, 7. Baskı, Ankara, 2010, s. 134.

getirme düşüncesiyle başlattığı Mısır seferi, Memluk devletinin sona ermesine ve Mısır topraklarında Osmanlı egemenliğinin başlamasına neden olmuştur.

Uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde herhangi bir tehditle karşılaşmayan Mısır halkı, 1798 yılında Napolyon'un önderliğindeki Fransız ordularının Mısır'ı işgal etmesiyle yeni bir süreç içerisine girmiştir. Fransa'nın Mısır'ı istilasıyla birlikte var olan siyasi düzen alt üst olmuştur. Mısır'da hâkimiyet kurabilmek için değişik yöntemlere başvuran Napolyon, Memluk beyleri ile uzun mücadeleler gerçekleştirmiştir. Bu mücadeleler Osmanlı egemenliğiyle güç kaybeden ancak varlıklarını devam ettirebilen Memluk beylerinin gücünü oldukça zayıflatmıştır. Fransızlar, Osmanlıların ve İngilizlerin müdahalesiyle Mısır'dan çıkarıldıktan sonra ortaya çıkan güç boşluğunda bir Osmanlı askeri olarak Mısır'a gelen Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yönetimi ele geçirdiği görülmüştür. Her ne kadar bu dönemde Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık devam etse de bu durum bir süre sonra bir şekilden ibaret kaldı. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a yaşattığı hızlı modernleşme süreci ve kurduğu güçlü ordu sayesinde Mısır vilayeti payitaht yönetimine kafa tutabilecek bir konuma ulaşmıştır.⁸⁵ Merkez ile vilayet arasında yaşanan çatışmaların ardından, Mısır özel bir konuma ulaşmayı başarmıştır. Ancak Mehmet Ali Paşa'yla birlikte başlayan modernleşme sürecinin, Paşa'nın halefleri tarafından iyi idare edilememesi ve artan dış borçlanma Mısır yönetimini zor bir sürece sokmuştur. Bununla birlikte 1869 yılında Mehmet Ali Paşa'nın torunu olan Hidiv İsmail zamanında, Süveyş Kanalı'nın açılması emperyalist güçlerin Mısır'a olan ilgisini arttırmıştır. Bilhassa İngiltere için Mısır, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun kalbine giden bir yol haline almıştır. Böylece Süveyş Kanalı, İngiltere'nin sömürgelerine giden yol iken, Mısır ise Hindistan'ın güvenliğinin başladığı sınır olmuştur.⁸⁶

1874 tarihinde borç yükü artan İsmail Paşa, Süveyş Kanalı hisselerini satılığa çıkarmıştır. Süveyş Kanalı üzerindeki egemenliğini arttırmak isteyen İngiltere bu hisseleri satın aldı. Mısır üzerindeki yabancı baskısı 1882 yılında Ahmet Urabi Paşa'nın ve milliyetçilerin tepkisine yol açmıştır. Fakat bu gelişme İngiltere'nin Mısır'a askeri müdahalesiyle sonuçlanmıştır. 13 Eylül 1882 tarihinde Tel el-Kebir'de gerçekleşen muharebeyi İngilizler kazanarak Mısır'da 1954'e kadar sürecek olan İngiliz hakimiyeti başlamış oldu.

⁸⁵ Khaled Fahmy, **Paşanın Adamları**, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 12.

⁸⁶ Nial Fergusson, **İmparatorluk**, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 226.

İngiliz işgali gerçekleşse de 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki dini ve hukuki bağlar devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle beraber İngiltere, Mısır üzerindeki tahakkümünü resmileştirmiştir.

1922 yılına kadar devam eden süreç İngiltere'nin tek taraflı olarak Mısır'a bağımsızlık vermesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Gerçekte verilen bağımsızlık Mısır'ın konumunda fazla bir değişiklik meydana getirmiyordu. Yeni duruma göre Mısır'ın yabancı ülke işgaline karşı savunulması, İngiliz İmparatorluk yollarının savunulması, yabancı ve azınlıkların haklarının savunulması ve Sudan'da İngiliz yönetimi devam edecekti. Ayrıca işgal güçleri ve İngiliz danışmanlar görevlerine devam edecekti.⁸⁷

1923-1928 yılları arasında Mısır, bir yandan işgalci İngilizleri ülkesinden çıkarmaya çalışırken bir yandan da İngilizlerin Süveyş üzerindeki egemenliklerini iktisadi yönden ortadan kaldırarak bağımsız bir devlet olmak istemektedir. Bu mücadelenin yanında diğer bir mücadele ise Kral Fuad ve anayasa ile yetkileri belirlenmiş bir güç isteyen siyasi elitler arasında yaşanmıştır.⁸⁸ 1918 yılında kurulan Vefd Partisi Saad Zağlul önderliğinde Kral Fuad'a karşı siyasi bir mücadele içine girmiştir. *“Bu varlıklı ve Avrupa'ya yönelik Mısırlılar, bir anayasa ile bir parlamentonun her nasılsa Mısır'ın iç sorunlarını çözeceğine ve İngilizlerin tam bağımsızlıklarını kabul etmelerini hızlandıracağına inanıyorlardı. İngiltere gerçek bağımsızlık kavramını değilse de meşrutiyet idealini destekledi ve 1923'te bir anayasa ilan edildi.”*⁸⁹

1924 yılında yapılan ilk seçimlerde Vefd Partisi galip gelerek 151 milletvekilini meclise taşıdı ve Zağlul Mısır'ın ilk seçilmiş Başbakanı oldu. Ancak Mısır'da demokrasinin işlemesine engel unsurlar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, anayasanın krala verdiği başbakanı atama ve meclisi feshetme yetkisi, İngilizlerin Mısır politikasına müdahale etmeleri, Vefd ve diğer partilerin uzlaşmaz tavırları ve Mısır'ın bağımsızlığı meselesi sayılabilir. Mısır'da iktidara gelen Zağlul otoriter bir tarz benimsedi, bu tutum muhalefetin artmasına neden olurken Vefd Partisinin giderek daha sert bir tavır içerisine girmesini beraberinde getirdi. Aynı zamanda Vefd Partisi ile Kral Fuad arasında bir

⁸⁷ Tayyar Arı, **Orta Doğu**, s. 185.

⁸⁸ Hasan Öztürk, **Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul, 2016, s. 27.

⁸⁹ William L. Cleveland, **Modern Orta Doğu Tarihi**, s. 221.

iktidar mücadelesi ortaya çıktı. Parlamento daha fazla yetki isterken, Kral Fuad ise İngilizlerin desteğiyle yetkilerini koruma çabası içerisindeydi.⁹⁰

Mısır'da başlayan iktidar mücadelesi 1924 Kasımında Britanya'nın Sudan Genel Valisi Lee Stak'ın, Kahire'de öldürülmesiyle yeni bir boyuta taşınmıştır. İngiliz Yüksek Komiseri Allenby, bu suikasttan Zağlul'un konuşmalarını ve halkı kışkırtmasını sorumlu tutmuştur. Allenby, Mısır Hükümetine verdiği ultimatoma ile yarım milyon sterlinlik tazminat ve Mısır askerinin Sudan'dan çekilmesini istemiştir. Artan baskı üzerine Zağlul istifa etmek zorunda kalmış, ardından Mısır Meclisi Kral tarafından dağıtılarak 1923 Anayasası rafa kaldırılmıştır.⁹¹

Yeni hükümet İngilizlerin desteklediği Ulusal Birlik Partisi tarafından kurulsa da 1925 seçimlerinde Vefd Partisi çoğunluğu sağlamıştır. Ancak parlamento toplanmadan dağıtılarak ülke bir müddet kararname ile yönetilmiştir. 1926 seçimlerini Vefd Partisi'nin kazanması üzerine Anayasal Liberal Parti'nin lideri Adli Yeken İngilizlerin baskısıyla hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Adli Yeken'in birkaç ay içinde istifa etmesiyle birlikte Abdülhaluk Başbakanlığa getirilmiştir. Bu yeni hükümetin İngiltere ile imzaladığı Servet-Chamberlain Antlaşması'nın içeriğinin Mısır üzerinde İngiliz egemenliğini arttırıcı maddeler içermesi büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Vefd Partisi'nin çoğunluğunu oluşturduğu Meclis'in anlaşmayı onaylamaması üzerine hükümet istifa etmiştir. Bunun üzerine 1927 Ağustos ayında Vefd'in yeni lideri Nahhaş Paşa hükümeti kurmuştur. Vefd Partisinin yeni hükümeti de uzun soluklu olmadı ve İngiliz baskısı üzerine 1928 yılında Nahhaş Paşa istifa etti ve Kral Fuad Meclis'i dağıttı.⁹²

Dünyanın yeni bir siyasi atmosfere büründüğü Birinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Mısır, kendisine milli bir model vererek monarşiden ve 1882'den beri devam eden İngiliz işgalinden kurtulmak istese de bu mümkün olmamıştır. Özellikle İngiltere'nin savaş öncesi Süveyş ve Hindistan politikalarının devam etmesi, Mısır'ın bağımsızlığını engellemiştir.

⁹⁰ William L. Cleveland, **Modern Orta Doğu Tarihi**, s. 221.

⁹¹ Hasan Öztürk, **Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi**, s. 28.

⁹² Tayyar Arı, **Orta Doğu**, s. 186-187.

1.4. Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikasında Araplar

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında yoğun bir şekilde iç politikaya ve inkılap hareketlerine çaba harcayan yeni rejim dış politikada bir yandan Lozan Anlaşması ile askıda kalan konulara yoğunlaşırken bir yandan da kuzeyde yeni bir güç olarak doğan Bolşevik Rusya ile yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Bir bakıma 1923-1928 yılları arasında Türkiye'nin gündemi güneydeki gelişmelerden Suriye üzerinden Hatay'a Irak üzerinden de Musul'a yoğunlaşmış durumdadır. Aslında Suriye'nin Fransa ve Musul'un İngiltere idaresi altında olduğunu düşündüğümüzde ilişkilerin Avrupa merkezli olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer yandan yönünü tam anlamıyla batıya ve batı tarzı bir yönetim ve hayat tazına dönen Türkiye için doğu ve güney, yani İslam dünyası ne ifade ediyordu? Bu sorunun cevabı aynı zamanda dönemin dış politika ilişkilerini de betimleyecek bir yapıdadır. Aslında Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan bu dönüşüm Cumhuriyetin ilk yıllarında ivme kazanmış ve batılılaşma sürecinde hızlıca merhaleler atlanmıştır. Bu değişim süreci sadece iç politikada değil aynı zamanda dış politikada da büyük bir değişimi ortaya çıkarmıştır. Bu değişim beraberinde yaklaşık dört yüz yıl boyunca Osmanlı egemenliğinde olan Arap bölgelerine karşı yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. I. Dünya Savaşı'ndaki gelişmelere (Şerif Hüseyin'in Hicaz bölgesinde gerçekleştirdiği ve Arap İsyanı olarak işlenen olaya) rağmen Milli Mücadele döneminde taraflar arasında bir yakınlaşma olduğu hatta ittifak gündeme geldiği bilinmektedir.⁹³ İngiltere'nin Anadolu'daki temsilcilerine göre, Mustafa Kemal Paşa, Türkleri, Arapları ve Kürtleri birleştirerek yabancıları yurdundan atmaya çalışılıyordu. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey de, TBMM'de siyasi durum hakkında izahat verirken, sulh projelerini, ince ince düşünülmüş ve yirminci asırda bir milletin siyaseten ve iktisaden bütün mevcudiyetiyle nasıl imha edilebileceğini gösterir bir vesika olarak tarif etmiş, mecliste gizli oturumda yaptığı konuşmasını şu şekilde sürdürmüştü: “...İngiliz projesi diyebileceğimiz bu vesikada düşmanlarımız evvela memleketin hudutlarını her taraftan, bütün memalik-i İslamiyeden tecrit etmişlerdir. Şarktan ilerleyen Ermenistan, garptan Yunanistan, aşağıdan, cenuptan İngiltere ve Fransa, gerek Araplarla ve gerek Kafkas ve

⁹³ Metin Hülagu, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye İslam Ülkeleri Münasebetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1999, cilt.15, sayı. 45, s. 903-915.

Rumeli’de kalan milletlerle bütün bağlarımızı siyaseten kesmek istemişlerdir” diyerek İngiliz planlarını ortaya koymuştu.⁹⁴ Kısacası daha Milli Mücadele sırasında İngiltere ve Fransa, güneyde Arap coğrafyasında kuracakları yeni dünya düzeni için Türkiye’yi etkisiz hale getirme planları üzerindeydiler.

Milli Mücadele’nin başarısının sömürge altındaki ülkeler için bir umut kaynağı haline geldiği bilinen bir gerçektir. Bilhassa batılı güçlerin işgali altında olan Müslüman toplumlar için Osmanlı topraklarında Osmanlı Paşaları önderliğinde gerçekleşen bu direniş ve sonucunda ortaya çıkan zafer büyük bir ümit doğurmuştur. Hatta kimi Arap bölgelerinde bu başarının kendi topraklarına da yansıtacağı düşünülmüştür. Belirttiğimiz gibi Milli Mücadele süreci içinde ittifak çalışmaları dahi olmuştur.

Tüm bunlara rağmen iki unsur arasında Milli Mücadele sonrası farklı bir tabloyla karşı karşıya kalmaktayız. Türk yönetiminin Osmanlı toprakları üzerinde kurulan Arap ülkeleriyle ilişkilerinin düşük bir seviyede gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Sömürgeci yönetimlerin egemenlikleriyle boğuşan Arap ülkeleri için de bir örnek olarak görülen Türkiye’nin bu mücadelesinin ilerleyen dönemde ilişkilere yansımadağı görülmektedir. Bu durumun iki önemli sebebi görülmektedir. Birincisi, Araplar üzerinde kurulan İngiliz ve Fransız yönetimlerinin uyguladıkları eğitim, kültür ve dış politika yöntemleri, ikincisi de, Türk milliyetçiliğinin batı karşıtı olmaması, modernleşen Türkiye’nin kültürel yabancılaşma olarak Avrupa kültürünün egemenliğini değil, İslamlaşmayı görmesi, İslami anlayış ve kültür yapısına en güçlü tepkinin Cumhuriyetin ilk yıllarında gösterilmesi, arka arkaya gerçekleştirilen devrimlerle Hilafetin ilgası, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin getirilmesi ve dil reformununun İslam’ın toplumsal yapıdaki egemenliğini ortadan kaldırmasıdır. Tabii olarak bu boşluğun Batı medeniyetinin argümanlarıyla doldurulduğu görülmüştür. Bütün Müslüman halkların kurtuluşu olarak görülen Türkiye’nin bu değişimi Arap dünyasındaki beklentileri boşa çıkarıp hayal kırıklığı yarattığı gibi⁹⁵ İngiltere ve Fransa’nın da Türklere karşı propaganda yapmak konusunda elini güçlendirmiştir.

⁹⁴ Suat Zeyrek, Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 23/Bahar, 2013, s. 119-120.

⁹⁵ François Geogron, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, s. 10.

Taraflar arasında ortaya çıkan yabancılaşmanın diğer bir faktörü, yeniden yazılan ulusal tarih anlayışıdır. Yabancı kontrolünde ortaya çıkan Arap ülkelerinin bu dönemde işlemeye başladıkları temel argümanın Osmanlı Döneminde Arap vilayetlerinin geri bırakıldığıdır. Yani Osmanlı yönetiminde ihmal edilen Araplar ilerleyememişler ve bu yüzden çağdaş Avrupa toplumlarından geri kalmış bulunmaktalar iddiasıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti Araplar arasında sömürgeci bir devlet olarak yazılmaya ve değerlendirilmeye başlanmıştır.

Türk tarafının kullandığı temel argümanların da aslında farklı olmadığı görülmektedir. Türkiye’de inşa edilen yeni milli tarih tezinde, Türk Milletinin çağdaş Avrupa toplumlarından geri kalmasının suçlusu olarak İslam ve yüzyıllar içerisinde İslam’la şekillenmiş kültürel yapı gösterilmiştir. Bu yaklaşım devrim süreçlerini beraberinde getirmiş ve Arap topraklarında ortaya çıkan devletlerle olan ilişkilerin gelişmemesine neden olmuştur. Yüzünü batıya dönen Türkiye, geçmişini hatırlamamaya ya da silmeye çalışmıştır. Bu iddiamıza dair sunabileceğimiz argümanlardan birisi, cumhuriyetin ilk yıllarında basılan ders kitaplarında Arapların ele alınışıdır.⁹⁶ Bu konuya dair yapılan çalışmalarda Türk-Arap ilişkilerinin genelde “ihamet” ekseninde döndüğü görülmektedir. Ayrıca ders kitaplarında Araplar ve İslam kültürüne olumsuz bir yaklaşım da göze çarpmaktadır.

Gerek ilk dönemde olsun gerek günümüz dış politika eserlerinde yapılan çalışmalarda olsun bu bakış açısının yansımalarını görmekteyiz. Bu çalışmalarda Türk dış politikasının Batı’yla olan ilişkilere yoğunlaştığı ve Arap ülkelere dair olan kısımların ise sığılı dikkat çekmektedir. Tabii olarak bu sığılık ilişkilerin ne derecede olduğunu da göstermektedir. 400 yıl bir arada yaşama kültürünün ardından on yılda her şeyi silerek sanki hiç bir şey yaşanmamış gibi davranılması ve bütün doğuya ve güneye yüz çevrilmesi ilginç görünmektedir. Bu yüz çevirme tabii ki ilişkilerin ya da anlaşmaların olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu yüz çevirmeden kastedilen, Arap ve İslam dünyası ile Türkiye’nin ilişkilerinin kültürel ve psikolojik hareket noktasından uzaklaştırarak “sanki hiçbir şey yaşanmamış gibi davranmak” eksenine getirmektir.

⁹⁶ Hakan Uzun, *Lise Cumhuriyet Tarihi Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkileri*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , 2009, s. 70-87.

Arap toplumlari için diğer şaşırtıcı bir meselede, Lozan Antlaşmasıyla Tırkiye'nin Arap toprakları üzerindeki haklarından vazgeçmesi ve bu topraklardaki haklarından işgal güçleri lehine feragat etmesidir. Bu meselenin gazete haberlerine de yansıdığını ileriki bölümlerde göreceğiz. Birinci Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa Arap murahhasların da isteği üzerine bölgedeki haklardan yerel halk lehine feragat etme arzusunda iken ikinci görüşmelerde durum değişmiş ve İsmet Paşa Lozan Antlaşmasında işgal güçleri lehine feragatte bulunmuştur. Oysa Arap murahhaslar bu feragat meselesini çıkarlarını koruma noktasında bir dayanak olarak görmekteydiler. Artık yolların kesin olarak ayrıldığı ve herkesin kendi yolunu çizdiği bir kavşak noktası olarak Lozan, Tırkiye ile Araplar arasındaki ilk en önemli ayrılık noktası olacaktı.

Türk-Arap ilişkilerini altüst eden diğer bir husus ise hilafetin kaldırılmasıdır. Hilafetin kaldırılması aslında yeni diř politikanın temel noktasını oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Hilafet Kurumu ve doğal olarak Osmanlı Padişahı Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla birlikte uluslararası hukukta dünyadaki bütün Müslümanların halifesi olarak kabul görmekteydi. Bu Osmanlı Devleti için uluslararası ilişkilerde güçlü bir argümandı. Bu argümanın devamı Osmanlı geleneğinin devamı anlamına gelmekteydi. Kendine batılılaşma "çağdaşlaşma" hedefini sečen yeni Tırkiye, Hilafet kurumunu kaldırarak temel kırılmayı sağlamış oldu.

Ancak 20. Yüzyılda ortaya çıkan tabloya baktığımızda İslam toplumlarının yaşadığı toprakların büyük kısmının Batılı devletler tarafından işgal altında olduklarını görmekteyiz. Sahip olduğu Hilafet kurumuyla İslam toplumlarının merkezi konumunda olan Tırkiye'nin verdiği büyük mücadele sonucunda kendi sınırlarını çizebilme iradesini gösterebildiği bilinmektedir.⁹⁷ Hilafetin kaldırılması birçok farklı açıdan değerlendirilen bir meseledir. Bu değerlendirmelere baktığımızda; Hilafet kurumunu eski düzen kalıntısı ve Osmanlı'nın köhnemiş bir parçası olarak görme eğilimdeyken⁹⁸, kimi yaklaşımlarda işlevini kaybetmiş ve sömürgeci güçlerin dikkatini çekecek tehlikeli bir silah olarak görmüşleridir. Bilhassa I. Dünya Savaşı'nda şerif Hüseyin'in isyanının, genel bir Arap isyanı olarak işlenmesi Hilafet kurumunun birleştirici özelliğinin artık kalmadığına dair iddiaların dayanağı haline gelmiştir. Bununla birlikte Milli Mücadele döneminde şeyh

⁹⁷ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar**, 7. Baskı, İstanbul, 2015, s. 9.

⁹⁸ Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Olaylarla Diş Politika**, 4. Baskı, Ankara, 1973, s. 92-93.

Ahmet Senusi'nin halkı direnişe sevk eden çalışmaları ya da I. Dünya Savaşı'nda İmam Yahya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerle işbirliğine girmemesi gibi örnekler de göz ardı edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk hükümetlerinin programlarına baktığımızda gördüğümüz tablo, ilk hükümet programlarında Batılı ülkelerle olan ilişkilere oldukça geniş yer verilirken Arap ülkeleriyle olan ilişkilerimiz ya da kurulabilecek diplomatik ilişkiler gündeme getirilmediğidir.⁹⁹ Söz konusu ülkelerle yapılan anlaşmalar ise kısıtlıdır. Irak ile yapılan antlaşmalara baktığımızda İngiltere'nin etkin rolünü görmekteyiz. Aslında 1926 tarihinde yapılan anlaşmanın asıl muhatabı Irak değil İngiltere'dir. 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan "*Türkiye-İngiltere ve Irak Hükümetleri beyninde Ankara'da Münakıt Hudud ve Münasebatı Hemcivari Muahedenamesi*" ile Türkiye Musul üzerindeki haklarından vazgeçmiş ve bu anlaşma 1946 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁰⁰ 1931 tarihinde ise Irak Kralı Faysal Türkiye ziyaretinde bulunmuştur.

Suudi Arabistan'la yapılan ilk antlaşma ise 3 Ağustos 1929 tarihindedir. 1926 tarihinden itibaren, Suudi Arabistan'da İşgüder ve 1942'de ise elçi bulundurulmuştur.¹⁰¹ Ayrıca Türk hükümeti, İbn-i Suud'un gerçekleştirmiş olduğu Mekke Kongresine iştirak etmiştir.

Yemen ile ilişkiler ise Osmanlı sonrası dönemde devam etmiştir. İmam Yahya ve Osmanlı valisi Türkiye'ye olan bağlılıklarını bildirseler de, Türk hükümeti bölgede bağımsız bir devletin devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. İmam Yahya yönetimi ise, Yemen'de kalan Osmanlı memurlarını himayesi altına almış ve ülke yönetiminde önemli görevler vermiştir. Bilhassa dış politika Türk memurların yönetimine bırakılmıştır. Yemen Krallığı ve Türkiye arasında yapılan ilk dostluk antlaşması ise 9 Ekim 1952 tarihinde imzalanmıştır.¹⁰²

Suriye ile olan ilişkiler ise Fransa üzerinden şekillenmiştir. Suriye üzerinde sömürge yönetimi kuran Fransa ile yapılan antlaşmalar, Suriye-Türkiye ilişkilerinin temelini

⁹⁹ İrfan Neziroğlu (Haz.) ve Tuncer Yılmaz (Haz.), **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, 1. Baskı, Ankara, 2013, s. 81-137.

¹⁰⁰ **Türkiye Cumhuriyetinin Akdettiği Milletler Arası Andlaşmalar**, Derleyen: Ahmet Yavuz, 1. Baskı, Ankara, 1974, s. 131.

¹⁰¹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, s. 249.

¹⁰² **Türkiye Cumhuriyetinin Akdettiği Milletler Arası Andlaşmalar**, s. 237.

oluşturmuştur. 30 Mayıs 1926 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Beynelmilel Ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salahiyyete müsteniden hareket eden Fransız Cumhuriyeti arasında mümza Muaahedenet ve Hasenei Hemcivari Mukavelenamesi” imzalanmıştır.¹⁰³

Mısır ile olan resmi ilişkiler ise elçilik düzeyinde devam etmiş ve Türkiye-Mısır arasında ilk resmi antlaşma, 7 Nisan 1937 tarihinde dostluk antlaşması olarak imzalanmıştır.¹⁰⁴

Ele aldığımız dönem içinde Türkiye ile bağımsızlık sürecini yaşayan Arap devletleri arasında ilişkiler önce belirsiz bir yol takip ederken 1930’lardan itibaren hem Türkiye’nin hem de bağımsızlık sürecinde mandater ve işgalci devletlerle mücadele eden Orta Doğu devletlerinin daha reel-politik ilişkiler içerisine girdiği gözlemlenmektedir. 1923-1928 yılları arasında artık her iki millet kendisine yeni bir yol çizmenin eşiğindedir. Bu dönüşüm Türk basınına yansımış, ancak basın sanki yüzlerce yıllık beraberlikten değil de herhangi bir devlet ya da milletle ilişkilerden söz eder gibi Arapların yaşadığı siyasal süreçten söz etmiştir. Bu üzerinde durulması gereken dikkat çekici bir durumdur.

¹⁰³ Türkiye Cumhuriyetinin Akdettiği Milletler Arası Andlaşmalar, s. 235.

¹⁰⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 186-187.

BÖLÜM 2. TÜRK BASININDA HİCAZ VE YEMEN

2.1. Türk Basınında Hicaz

1923-1928 yıllarını taradığımız gazetelerin Hicaz'a ait ilk haberleri, Şerif Hüseyin ile İbn-i Suud arasında kutsal topraklarda gerçekleşen hakimiyet mücadelesinde yoğunlaşmaktadır. Hicaz bölgesi ile ilgili diğer haberler ise Şerif Hüseyin'in Hilafet iddiası ve İbn-i Suud'un Mekke ve Medine'nin geleceğine dair konuşulmak üzere toplamak istediği kongre hakkındadır. Haberlerdeki bir diğer önemli husus da Şerif Hüseyin'in I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirmiş olduğu isyanın, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yansımalarını kimi haber başlıklarında görebilmemizdir.

2.1.1. Şerif Hüseyin ve İngiltere

Şerif Hüseyin ve İngiltere'nin, I. Dünya Savaşı'yla birlikte ortaya çıkan ittifaklarının savaş sonrasında devam etmediğini görmekteyiz. Süreç içerisinde gerginleşen ilişkiler kopma derecesine varmış ve Şerif Hüseyin, rakibi İbn-i Suud'la karşı karşıya kaldığında İngiliz desteğini bulamamıştır. Şerif Hüseyin'in İngilizler ile olan ilişkilerini etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurların başında İngilizlerin isyan öncesinde Şerif Hüseyin'e vadettiklerini yerine getirmemeleridir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın ardından, vücut bulması düşünülen Büyük Arap Krallığı var olmamış aksine parçalanmış bir Arap dünyası ortaya çıkmıştır. Suriye ve Irak gibi büyük Arap toprakları İngiltere ve Fransa'nın manda idaresindeyken, Müslümanlar için üçüncü kutsal şehir olan Kudüs'ün Siyonist tehlikeyle karşı karşıya kalması Müslümanların tepkisini çekmiştir. Müslümanların bu tepkisi (ki buna Arap İslam dünyası da dahildir) Şerif'i İngilizlerle kurduğu ilişkide bir çıkmaza sokacaktır. Diğer önemli bir sonuç ise, İngilizlerin Ortadoğu siyasetinde ikinci hamlesi olan Suud ailesinin bölgedeki etkinliğini arttırmasıdır. Ortaya çıkan Vehhabi tehdidine karşılık İngiliz desteğini arayan Şerif Hüseyin yine umduğunu bulamamıştır. İngiliz desteğinden mahrum kalan Şerif Hüseyin, tahtını oğlu Şerif Ali'ye bırakmıştır. Ancak Şerif Ali de, Vehhabilere karşı olan mücadeleyi kaybetmiş ve İslam dünyasının kutsal toprakları İbn-i Suud hakimiyetine girmiştir.

İngiltere ile Şerif Hüseyin arasındaki ilişkiler Türk basını tarafından takip edilmiştir. Bu konuya dair bulduğumuz ilk haber Sebilürreşad Dergisi'nin 28 Haziran 1923 tarihli

“Araza-i Mukaddese-i İslamiye İngiliz Himayesine mi Giriyor?” başlıklı makalesidir.¹⁰⁵ Aslında Mısır’da yayınlanan bu makale El-Ahbar’ın başmuharriri Emin El-Refi Bey’e aittir. Sebilürreşad Dergisi, dostları olarak ilan ettiği Emin El-Refi Bey’in bu yazısını gazete sütunlarına taşıyarak yazının hissiyat-ı İslamiyeye tercüman olduğunu ifade etmiştir.

Söz konusu makalede, İngiltere ile Hicaz hükümdarı Şerif Hüseyin arasında gerçekleştirilmesi hedeflenen muahede girişimidir. Mısır gazetelerine yansıyan bu muahede girişimi Müslümanlık ve Müslümanlar için büyük bir tehdit olarak ele alınmıştır. Yazar, bu büyük tehdit karşısında durmak için bu yazıyı kaleme aldığını ifade ederken şu cümleleri kullanmıştır: “*Arap-İngiliz muahedesi tesmiye olunan muahedenin imzasıyla bu tehlikenin tahakkuk edeceğini beyan etmeyi bir vazife biliriz.*” Yazar bu vazifesini şu cümleleriyle temellendirmiştir: “*Çünkü bu muahede yalnız bir netice tevellüd edebilir ki oda Hicaz’ı İngiliz himayesine koymak, yani Kabe-i Mükerrreme’yi Ravza-i Mutahharayı Hristiyan bir devletin himayesine tevdi’ etmektir!!*”. Bu satırlarda önemli bir iddia görmekteyiz, bu iddia söz konusu olan muahedenin imzalandığı takdirde kutsal şehirlerin İngiliz himayesine gireceğidir. Yazar, bu iddiasının kendi zihninde kurguladığı bir şey olmadığını ve muahedenin maddelerinin bu gerçeği gösterdiğini ifade etmektedir.

Yazar, muahedenin 5. maddesini ele alarak savını desteklemektedir. “*Bu muahedenin 5. Maddesinde deniliyor ki, “İngiltere Kralı, tayin olunan hudut dahilinde Hicaz Krallığına karşı vuku bulacak herhangi hareket-i husumetkaraneyi bütün harbi veya müsalemetkarane vesail ile mukavemet etmeyi taahhüt eder. İşte bu İngiliz himayesinin rükn-u esasıyesi yahut himayenin ta kendisidir.*” Yani Hicaz yönetimine karşı herhangi bir tehdidin ortaya çıkması durumunda, İngiltere Hicaz’ı korumayı vaat etmektedir. Yazar iddiasında güçlü bir devlet ile zayıf bir devlet arasında imzalanan bu tür anlaşmalarda güçlü devletlerin birtakım ayrıcalıklar karşılığında bu tür anlaşmaları kabul ettiğini ve İngiltere’nin de birtakım ayrıcalıklar karşılığında bu muahedeyi imza edeceğini iddia etmektedir. Yazara göre bu ayrıcalıkların ilkinin adli kapitülasyon olarak tanımlayabiliriz, ikincisi ise Hicaz Kralının, Irak, Mavera-i Şeriye ve Filistin’de

¹⁰⁵ “Araza-i Mukaddese-i İslamiye İngiliz Himayesine mi Giriyor?”, *Sebilürreşad*, 28 Haziran 1923, Cilt: 21, Sayı: 540-541, s. 166-167.

İngiltere'nin hakimiyetini kabul etmesidir. Bu ayrıcalıklar ile birlikte yazar söz konusu muahedenin önemli sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir:

“Bu muahede ancak fena neticeler tevellüd ediyor:

- 1. Hicaz'ı İngiliz himayesine tevdi' etmek*
- 2. İngiliz Teb'asına adli imtiyazat bahş eylemek*
- 3. Irak, Maver-i Şeriye¹⁰⁶ ve Filistin'de İngiliz mandasını tanımak”*

Muahede ile Hicaz'da İngiliz himayesi, İngiliz tebaasına adli ayrıcalıklar ve Irak ile Şeria Nehri bölgesindeki İngiliz mandası tanınacaktır. Söz konusu maddelere sahip olan muahedeyi yorumlayan yazar, bu muahedenin Arap memleketlerinin istiklalini mahvettiğini belirtmiş, Şerif hakkında ağır ifadeler kullanmıştır. Arap memleketlerinin başına felaketler getiren Şerif'in utanmadan kendisini Arapların hamisi, reisi ve kurtarıcısı olarak adlandırdığını, aslında Şerif'in bu iddialarının geçersiz olduğunu ve kendi ifadesiyle: *“Şüphe yoktur ki, Kâbe-i Mükerrreme'nin ve Ravza-ı Mutahhara'nın mukarriri olan memleketleri İngilizlere teslim eden ve Arap milletlerinin üzerinde hakimiyet-i ecnebiyeyi idameyi taahhüt eden bir adam hiçbir vakit kendisine rehakâr (kurtarıcı) lakabı veremez. Bilakis böyle adam, her Müslüman'ın, her Arap'ın istihkar edeceği bu hareketle mütenasip bir ismi kendisine takmalıdır.”* demiştir.

Ayrıca makalede, Şerif'in söz konusu kutsal mekânlar üzerinde hiçbir tasarruf yetkisine haiz olmadığını ifade etmiş ve söz konusu yerlerin geleceğine dair bir İslam Kongresi toplanmasını tavsiye etmiştir.

Sebilürreşad Dergisi ise yazılanları onaylamış ve son olarak Şerif'in elbet hak ettiği cezayı bulacağını ifade eden şu cümleyi ilave etmiştir: *“Cenab-ı Kadir Zülcelal böyle bile bile Harem-i Mukaddesi İslam'ı çiğnemek isteyen hainleri de herhalde cezai sezalarına çarpacaktır.”* Makale özetle, hem Mısır basınında hem de söz konusu bölgenin eski hakimi Türkiye Devletinin basınında, Şerif'e karşı büyük bir hoşnutsuzluk devam ettiğini, Şerif'in Arapların kralı ve kurtarıcısı olduğu gibi iddialarının kabul

¹⁰⁶ Ürdün

görmediğini göstermektedir. Ayrıca muahede girişiminin büyük tepki çektiğini ve Şerif'e yönelik olan eleştirilerde önemli bir argüman olarak kullanıldığını görebilmekteyiz.¹⁰⁷

Muahede, bir süre sonra Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin 3 Temmuz 1923 tarihli "Şerif Hüseyin'in İslamiyet'e Suikastı" başlıklı yazıda yer alacaktır. "Şerif Hüseyin Âlem-i İslam'ın Başına Bela Oldu" alt başlığıyla başlayan bu haber İngiliz-Hicaz muahede girişimini ele almıştır. Şerif'in söz konusu muahede girişimi "ihamet" olarak gazetede işlenmiştir.¹⁰⁸

Habere göre, şiddetli bir şekilde protesto edilen bu ihanetin ne olduğu ise satırlarda şu şekilde yansımıştır: "*Şerif Hüseyin'in Arazi-i Mukaddese-i İslamiye'nin emri-i müdafaasını İngiltere'ye bahşetmek suretiyle Kâbe-i Mukaddeseyi ve Ravza-ı Mutahharayı gayrimüslim bir devletin himayesine vaz'eden bir muahede akdetmek üzere olması, İslam âleminde müthiş bir galeyan-ı efkâr ile karşılanmıştır.*" Haberin bu satırları incelendiğinde, bir önceki haberde de gördüğümüz üzere söz konusu anlaşma girişiminin 5. Maddesi ile Hicaz Krallığının müdafaasını İngiltere'ye verilmesiyle, kutsal topraklarında İngiliz himayesine gireceği yorumu yapılmaktadır. Bu durumun Müslüman halklar tarafından büyük tepkiyle karşılandığı ifade edilirken bilhassa, Mısır topraklarından gelen tepkilere haberde özellikle yer verilmiştir. Haberde, Mısır ulemasından birçok kişi, söz konusu ihanetle birlikte "ruh-u nebinin" Şerif Hüseyin'den teberrî (yüz çevireceğini) edeceğini ifade ederek Şerif'i tövbe etmeye çağırmıştır. Şerif Hüseyin'e karşı olan tepkiler ele alınırken "İslam âleminin alemdarı olan Türk milletinin" de sessiz kalmayacağı ifade edilmiştir. Haberin devamında, Şerif Hüseyin'in ihanetinin yalnız mukaddes toprakları İngiliz himayesine sokmakla kalmadığı aynı zamanda "*Irak, Maverai-şer'iyye ülkelerinde gayr-ı meşru' bir vaziyet temin eden ecnebi hâkimiyetlerini de tasdik ettiği*", Filistin'de İngiltere mandasını kabul ettiği böylece Yahudi yurdunu da kabul etmiş olacağı iddia edilmiştir.¹⁰⁹

İngiliz-Hicaz muahedesıyla ilgili diğer bir haber ise Sebilürreşad Dergisi'nin 5 Temmuz 1923 tarihli "Haremeyn-i Şerifeyn" ve "İngiliz-Arap Muahedesini" başlıklı makalesinde

¹⁰⁷ "Arazi-i Mukaddese-i İslamiye İngiliz Himayesine mi Giriyor?", **Sebilürreşad**, 28 Haziran 1923, Cilt: 21, Sayı: 540-541, s. 166-167.

¹⁰⁸ "Şerif Hüseyin'in İslamiyet'e vaki olan bu ihanetleri bütün Memalik-i İslamiye'de nefret ve lanetle karşılandı. Her tarafta ve bilhassa Mısır'da şedit protestolarda bulunuluyor." ("Şerif Hüseyin'in İslamiyet'e Suikastı", **Tevhid-i Efkâr**, 3 Temmuz 1923, s. 2.)

¹⁰⁹ "Şerif Hüseyin'in İslamiyet'e Suikastı", **Tevhid-i Efkâr**, 3 Temmuz 1923, s. 2.

yer almıştır. “Haremeyn-i Şerifeyn” adlı yazıda, muahede ile ilgili kısa bir bilgi verilmiş ardından Mısır ulemasından Şeyh Muhammed Mazi Ebu Azaim Efendi’nin El İhbar’da yayınlanmış olan makalesi aynen nakledilmiştir. Makalenin ilk kısmında “Hac” ibadeti ve Haram-ı Şerifeyn’in öneminden bahsedilirken, ikinci kısımda ise muahede ve Şerif Hüseyin işlenmiştir. Ancak ikinci kısımda Şeyh Muhammed Mazi’nin, Şerif Hüseyin ile ilgili yazdıkları dikkat çekicidir. Söz konusu satırlarda Şerif Hüseyin’in I. Dünya Savaşında gerçekleştirdiği isyana, Mısır ulemasından birinin nasıl baktığını görebilmekteyiz: *“Biz Şerif-i Mekke’nin Müslümanlara karşı kıyam ettiğini, Müslümanlarla harp eden gayrimüslimlerle ittihat ettiğini işitmiş; fakat nesebine, yaşına karşı hüsnü zan beslediğimizden Kuran-ı Kerim’in talimine ittiba’ “İlla müteharifen li kitalin ev mutehayyizen ila fietin“ ayetini nazara dikkate alarak mumailayhin yaptığını tevîl etmiştik.”*¹¹⁰ Yine devam eden satırlarda Şerif Hüseyin ile ilgili olarak şu cümleleri görmekteyiz: *“Mamañih biz Şerif Hüseyin’e karşı hüsnü zannımızı İngilizler tarafından kral olarak tetvic edilinceye kadar muhafaza ettik. Şerif Hüseyin kendi nefisini hoşnut etmek için Cenab-ı Hakkı izab etti. Keşke Şerif Hüseyin melik olmakla iktifa etseydi de, Müslümanları toplayarak ecnebilere himayesi ve bayrağı altında halife-i müslimin ile harp etmeseydi; evet keşke Şerif Hüseyin kendi kılıcıyla ve oğullarının kılıcıyla ve Müslümanların üçüncü Harem-i Şerifi olan Beyt-i Mukaddes’e o felaketleri getirmeseydi; Suriye, Filistin, Irak ve Hicaz’ı ecnebi devletlerin müstemlekatı sırasına sokmasaydı.”* Yazının devamında Şerif Hüseyin’in Müslümanların kanını boşa akıtmakla yetinmediği ve Müslümanların başına büyük belalar açtığı ifade edilmektedir. Son kısımda, adı geçen muahedenin Haremeyn-i Şerifeyn’i İngiliz himayesi altına sokacağı anlatılmaktadır.

Şeyh Muhammed’in bu yazısının ardından, Sırat-ı Müstakim Dergisi’nin ifadeleri dikkat çekicidir. Şerif Hüseyin’in şahsına sesleniş şeklinde olan yazı sert ifadeler içermekte ve var olan öfkeyi yansıtmaktadır. Yazı aynen şu şekildedir: *“Ey Hicaz Kralı, yaşın yetmiş geçti, herkese hanedan-ı nübüvve mensup olduğunı söylersin. Arapların hamisi, Haremeyn-i Şerifeyn’in hadimi olduğunı iddia ediyorsun. O halde ecnebi himayesini kabul etmek ne demektir? Babasından kalan mirasta kardeşin hakkını isteyince hiddet ediyorsun. Ecnebilere Araza-i Mukaddese’yi, cesed-i Nübüvveyi ve Beytullahı peşkeş*

¹¹⁰ Söz konusu ayet Enfal Suresinin 16. Ayetine ait bir kısımdır. 16. Ayetin meali şu şekildedir: “Kim böyle bir günde, dönüp çarpışmak için geri çekilme veya diğer bir grupla birlikte yer tutmanın dışında onlara arkasını dönerse, muhakkak o, Allah’tan bir gazaba uğramış olur. Onun varacağı yer, Cehennemdir. O ise, ne kötü akıbetir!” (Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali**, İstanbul, 2016, s. 179.)

çekmekle aleyhisselat ü vesellem efendimizin gazabına uğrayacağını hatırlamıyor musun?” Bu öfkeli satırların ardından, Şerif Hüseyin’e yaptıklarını telafi et çağrısı yapılmaktadır. Sebilürreşad Dergisi’nin aynı sayısında farklı bir başlıkla konuyla ilgili bir yazı daha bulunmaktadır. “İngiliz- Arap Muahedesi” başlıklı bu yazıda muahede ile Haremeyn-i Şerifeyn’in nasıl İngiliz himayesine gireceği açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak yazının asıl önemli kısmı muahedeye karşı Mısır’da gerçekleşen şiddetli protestolar sonucunda, Mısır’da bulunan Şerif Hüseyin’in temsilcisinin yapmak zorunda kaldığı açıklamadır. Açıklamada himaye iddiaları reddedilmiş ve Arap devletlerinin herhangi bir ecnebi nüfuzu altına girmesi hususunda hiçbir girişime müsaade edilmeyeceği ilan edilmiştir. Ancak Sebilürreşad Dergisi bu tekzibe karşı muahedenin 5. Maddesini öne sürmüştür. Daha önce de gördüğümüz üzere 5. Madde ile Hicaz’ın müdafaası, İngiltere’ye terk edilmiştir. Ve bu madde ile ortaya çıkan sonucun, Hicaz’ın İngiliz himayesine girdiği iddia edilmektedir.¹¹¹

Şerif Hüseyin’in muahedeye dair olan iddiaları ret ettiği ile ilgili bir başka haberde İkdam Gazetesi’nin 5 Temmuz 1923 tarihli “Hicaz-İngiltere Muahedesi” başlıklı haberidir. Mısır kaynaklı haberin içeriğine baktığımızda, daha önce Sebilürreşad Dergisine de yansımış olan, Şerif Hüseyin’in Mısır temsilcisinin yaptığı açıklamayı bulmaktayız. Daha önce bahsettiğimiz gibi beyanatta, himaye iddiası reddedilmiş ve Hicaz hükümetinin isteğinin, bütün Arap devletlerinin istiklale kavuşması olduğu iddia edilmiştir. Haberin devamında, Şerif Hüseyin’in, Filistin Araplarının memnuniyetsizliklerini dikkate aldığı ve muahede kesinlik kazanmadan, görüşmelerin kesileceği ifade edilmiştir.¹¹²

Müzakerelerin kesildiğine dair diğer bir haber ise 6 Temmuz 1923 tarihli Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi’nde “Hicaz Müzakeresi Münkati” adlı başlıkla verilen haberdir. Haberin içeriği bir önceki haberimizle benzerdir. Mısır kaynaklı habere göre, Şerif Hüseyin, Filistinli Arapların isteklerini dikkate alarak Londra’daki temsilcisine müzakeratın kesilmesini emretmiştir. Yine haberde, Şerif Hüseyin’in Mısır temsilcisinin beyannamesine yer verilmiştir.¹¹³

¹¹¹ “Haremeyn-i Şerifeyn”, “İngiliz-Arap Muahedesi”, **Sebilürreşad**, Cilt: 21, Sayı: 542-543, 5 Temmuz 1923, s. 186.

¹¹² “Hicaz-İngiltere Muahedesi”, **İkdam**, 5 Temmuz 1923, s. 1.

¹¹³ “Hicaz Müzakeresi Münkati”, **Hakimiyyet-i Milliye**, 6 Temmuz 1923, s. 2.

İngiltere-Hicaz muahedesiyle ilgili tespit edebildiğimiz bir diğer haber ise Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 6 Temmuz 1923 tarihli “Şerif Hicaz'ı İngilizlere Veriyor” başlıklı haberidir. Bu haber aslında ilk olarak Sebilürreşad Dergisinin 28 Haziran 1923 tarihli “Arazi-i Mukaddesse-i İslamiye İngiliz Himayesine mi Giriyor?” başlıklı haberinde incelediğimiz haber ile aynı içeriğe sahiptir. Her iki haberde, Mısır'da El-İhbar Gazetesinde yayınlanmış olan makaleyi aynen almıştır.¹¹⁴

İngiltere-Hicaz muahedesi ile ilgili haberleri incelediğimizde, söz konusu muahedenin İslam dünyasında büyük bir tepki oluşturduğu ve bu tepkinin Türk basınındaki kimi gazete ve dergilerde de yer bulduğunu görmekteyiz. Tepkilerin temel noktası, muahede ile İslam toplumu için kutsal olan Mekke ve Medine'nin İngiliz himayesi altına gireceği yorumudur. Daha öncede ifade edildiği üzere bu iddia, muahedenin 5. Maddesine dayandırılmaktadır. Bir diğer önemli husus ise Şerif Hüseyin'e karşı olan tepkilerin Hem Türkiye hem de Mısır gibi ülkelerin yazarlarının kaleme aldığı kimi yazılarda görülebmesidir. Nitekim 25 Temmuz 1924 tarihinde Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde “Hicaz'daki Türkler Zindanlarda Boğuluyor” ve “On Dördüncü Asrın Ebu Cehil'i Şerif Hüseyin” başlıklarıyla verilen haberde; Türklerin Hicaz için yüzyıllardır gerçekleştirdikleri fedakârlıklar anlatılmış ardından Şerif hakimiyetindeki Hicaz'da Türklere karşı zulümler gerçekleştirildiği iddia edilmiştir. Yapılanlardan Şerif Hüseyin'in sorumlu olduğu belirtilirken Hicaz halkının da Şerif Hüseyin'in peşine takılmakla kendilerine zarar verdikleri ifade edilmiştir: “*Hicaz kendi eliyle ve kendi kılıcıyla kendini vurmuştur.*” Şerif yönetiminin Hicaz'daki Türklere işkenceler yaptırdığı ve bu işkencelerde hayatlarını kaybedenlerin bedenlerine saygısızca davranıldığı iddia edilmiş ve bu iddialara delil olarak Mısır'da yayınlanan el-İhbar gazetesinde çıkan haberler delil olarak gösterilmiştir.¹¹⁵

İncelenen haberlerde görülmüştür ki, savaş sonrası Şerif Hüseyin'in İngilizlerle kurmuş olduğu ilişki İslam dünyasının tepkisini çekmiş ve Şerif Hüseyin zor bir durum içine girmiştir. Şerif'in, İslam âlemindeki saygınlığını yitirmesi İngilizlerle olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Türk basını ise tüm gelişmeleri takip ederek haberlerinde Şerif Hüseyin'e karşı sert bir üslup kullanmıştır.

¹¹⁴ “Şerif Hicaz'ı İngilizlere Veriyor”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Temmuz 1923, s. 4.

¹¹⁵ “On Dördüncü Asrın Ebu Cehil'i Şerif Hüseyin”, **Tevhid-i Efkâr**, 25 Temmuz 1924, s. 1.

2.1.2 Kutsal Topraklarda Hakimiyet Mücadelesi

Arap Yarımadasında, I. Dünya Savaşıyla birlikte sona eren Osmanlı egemenliğinin ardından bölgede yerel güçler ortaya çıkmıştır. Aslında İngiltere'nin gölgesi altında varlıklarını devam ettiren bu güçlerin en önemlileri Hicaz hakimi Şerif Hüseyin ile Necid bölgesiyle birlikte Arap Yarımadasında hakimiyetini genişletmekte olan İbn-i Suud'du. Bu iki güç İngiltere'nin kontrolünde ilişkilerini bir süre devam ettirebilmişse de kısa süre sonra çatışma içerisine girmiştir. Söz konusu iki güç arasındaki çatışmalarda birkaç etken karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Şerif Hüseyin'in Arapların Kralı olduğu iddiası diğeri ise Müslümanların Halifesi iddiasıdır. Çatışmayı asıl büyüten unsur ise İngiltere'nin, İbn-i Suud'un Şerif Hüseyin'e karşı olan saldırgan politikasına göz yumması ve Şerif Hüseyin üzerine kurmuş olduğu politikadan vazgeçmesidir. Zaten İbn-i Suud, İngiltere'nin I. Dünya savaşı öncesinden itibaren elinde tuttuğu bir koz olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiltere'nin çıkarlarının Şerif Hüseyin'le uyuşmaması üzerine, İngiltere Şerif Hüseyin'den vazgeçmiştir.

Türk basınında Şerif Hüseyin ile İbn-i Suud arasındaki çatışmaya dair haber, 14 Eylül tarihli Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi'nde "Hicaz'da Bir İsyân" başlığıyla verilmiştir. Haberde, Şerif Hüseyin'e karşı harekete geçen Vehhabilerin Taif Şehrini ele geçirdikleri bildirilmektedir.¹¹⁶ Vehhabilerin Taif şehrini ele geçirmeleri önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Arap Yarımadasında yaşanan gelişmelere dair ilk haberleri Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin 17 Eylül 1924 tarihli "Bütün Alem-i İslâm'ı Teheyyüc Edecek Hadise: Mekke-i Mükerrreme Tahtı Tehlikeye Girdi" başlıklı makalesinde inceleyeceğiz. Sert bir üslupla kaleme alınan yazıda Şerif Hüseyin için kullanılan "Düzmece Halife" iddiası dikkat çekicidir. Ancak makalenin asıl gövdesi Morning Post Gazetesi'nde "Mekke Tehlikede" başlığıyla yayınlanan bir yazıya dayandırılmaktadır. Makalede, İbn-i Suud'un arkasındaki İngiliz desteği ve İngiltere'nin Şerif Hüseyin'i himaye etmekten vazgeçtiği işlenmektedir. Morning Post Gazetesi'nde yayınlanan makaledeki yazıda ilk olarak Vehhabilerin Taif şehrini ele geçirilmelerinin ardından Mekke şehri ile aralarında herhangi bir engel kalmadığı söylenmektedir. Makalenin ilgi çeken bir tarafı ise Morning Post Gazetesi'nin olup biten karşısında İngilizlerin tutumuyla ilgili bir öngöründe bulunmasıdır. Buna göre Şerif Hüseyin'in halifelik iddiasının İslâm

¹¹⁶ "Hicaz'da Bir İsyân", **Hakimiyyet-i Milliye**, 14 Eylül 1924, s. 1.

dünyasında kabul görmediği ve Şerif Hüseyin'in İngiltere'den yardım istemesi durumunda, yapılacak bir yardımın, İslam âleminde İngiltere aleyhinde kötü bir tesir oluşturacağı iddia edilmektedir. Yine diğer bir iddia ise İngiltere'nin İbn-i Suud'a, Şerif Hüseyin'e karşı harekete geçmemesi için para verdiğidir.¹¹⁷ Ancak bu paranın bir süre sonra kesildiği ve Vehhabilerin Irak hudutlarına saldırılarda bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Şerif Hüseyin'in daha büyük meblağda bir maaş aldığı ancak İngiltere'nin Şerif Hüseyin'i himaye etmekten vazgeçtiği yazılmaktadır. İngiliz himayesinde olmayan Şerif Hüseyin'in ise Vehhabilere karşı herhangi bir güç çıkaramayacağı belirtilmektedir. Morning Post Gazetesinin diğer bir önemli iddiası ise Şerif Hüseyin'in, halifelik iddiasının Hint Müslümanlarını çok kızdırdığı ve Şerif'in İslam dünyasında sevilmediği ve Türkler tarafından da lanetle anıldığıdır. Ancak yine de Vehhabilerin Mekke'ye olan ilerleyişlerinin İslam dünyasında endişe uyandırdığı ifade edilmektedir.¹¹⁸

Vehhabilerin ilerleyişi hızla devam etmiş, Taif Şehrinin ele geçirilişinin ardından Mekke ile Vehhabiler arasında bir engel kalmamış ve kısa sürede Mekke Şehri, İbn-i Suud'un Vehhabi kuvvetlerinin eline geçmiştir. Mekke şehrinin ele geçirilişiyle ilgili İkdam Gazetesi'nin 1 Teşrin-i Evvel 1924 tarihli "Mekke'nin İşgali" adlı makalede, "*Nihayet Mekke-i Mükerrerme Vehhabilerin yed-i istilasına geçti. Hüseyin Haşimi de kararı fırara tebdil etti.*" cümleleriyle ifade etmiştir. Makalede ilk olarak Şerif Hüseyin'in halifelik iddiası eleştirilmiştir. Şerif Hüseyin'in kendi kendini halife ilan ettiği ancak hilafetin ilk şartının maddi güç olduğu ve Şerif'in bundan yoksun olduğu belirtilmiştir.¹¹⁹ Ayrıca haberde Şerif Hüseyin'in Necid çöllerinden gelen Vehhabilerle baş edemediği belirtilmişti. İkdam Gazetesi'nin eleştirileri sadece Şerif Hüseyin'e değildi aynı zamanda Arap devletlerinin ülkelerini muhafaza edemeyeceklerini şu cümlelerle ifade etmiştir: "*Hicazlıların kanaatine göre Vehhabileri Hicazın başına musallat eden, Hüseyin'in hilafetini tanımayan Hintlilerdir. Hintlilerin olsun, başkalarının olsun her kimin olursa olsun ufak bir dürtmesiyle yıkılan yeni Arap devletleri tarafından Arabistan'ın*

¹¹⁷ "İngiltere Hükümeti, İbn-i Suud'a Kral Hüseyin ile muhasamata girişmemek şartıyla her ay 5.000 İngiliz lirası veriyordu."

¹¹⁸ "Mekke-i Mükerrerme de Taht-ı Tehlikeye Girdi", **Tevhid-i Efkâr**, 17 Eylül 1924, s. 2.

¹¹⁹ Bunlar gazeteye şu şekilde yansımıştır: "Kendi kendine hilafeti de ilan etmişti. Şurada burada bazı kesani kendisine biat ettiriyordu. Hilafetin ilk şartı, kudret-i maddiye maneviyeyi haiz olmasıdır. Bu yeni halife ise bir devlet-i muazzamaya mukavemet etmek şöyle dursun, bir takım asair halkına bile mukavemetten izhar-ı acz etti." ("Mekke'nin İşgali", **İkdam**, 1 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.)

muhafazası kabil olmayacağı meydandadır.” Haberde Arap devletlerinin kendilerini savunabilecekleri bir güce sahip olmadıkları açıkça ifade edilmektedir. Yine haberde Şerif ailesinin yöneticilikte başarılı olmadığını ve Arapların da devlet yönetimini unuttuklarından bahsedilmiştir.¹²⁰ Haberin devamında Şerif Hüseyin’in ihtiraslarına kapılarak Arapları büyük bir belanın içine soktuğu ve Arapların artık kendi kendilerini idare edemeyecek durumda oldukları ifade edilmiştir.¹²¹ Arapları sert bir şekilde eleştiren bu makale Vehhabilerin tarihinden bahsederek sona ermiştir.¹²²

1 Teşrin-i Evvel 1924 tarihli İkdâm Gazetesi’nde, “Vehhabiler Kuvvet Celp Ederek Taif’den Sonra Mekke’yi de Zaptettiler” başlığıyla verilen haberde yeni gelişmeler aktarılmıştır. Mekke şehrinin Vehhabilerin eline geçtiği ifade edildikten sonra İkdâm Gazetesinin Kahire muhabirinin yazmış olduğu mektup yayınlanmıştır. Mekke’nin işgalinden kısa bir süre önce kaleme alınan mektupta; Taif şehrini ele geçiren Vehhabilerin Mekke üzerine harekete geçtikleri ve sayılarının birkaç binden oluştuğu, İngilizlerin olup biten karşısında tarafsız kaldığı, ancak Vehhabilerin Irak, Ürdün ve Filistin üzerine yürüdükleri takdirde bir müdahalede bulunacakları yazılmıştır. Ayrıca İbn-i Suud’un Şam temsilcisinin açıklamalarına yer verilmiş ve bu açıklamalar mektupta: “*Vehhabilerin Şam’daki vekili İbn-i Suud’un Hicaz’a bu hücumu Alem-i İslam’ın ve bahusus Hint Müslümanlarının arzusuyla icra eylediğini söylüyor.*” şeklinde ifade edilmiştir. Temsilcinin iddiasına göre, İbn-i Suud aslında İslam dünyasının arzusunu yerine getirmekteydi, ancak İbn-i Suud’un bu açıklamayla meşruluğunu sağlamaya çalıştığını ifade edebiliriz.¹²³

2 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde ise yeni bilgilerle karşılaşmaktayız. Mekke’deki Vehhabi hareketine dair olan haber “Vehhabiler Mekke’yi Zaptedebilir mi?” başlığıyla verilmekte ve Mekke şehrinin henüz ele geçirilmediğini iddia etmektedir. Kahire kaynaklı haber Mekke’nin kuşatma altında olduğunu ancak Şerif Hüseyin ve ahalinin Mekke’yi terk edip

¹²⁰ “Bir hakikat vardır ki o da Hüseyinlerin idare-i Hicaziye’yi rü’yette kasr ve aciz olduklarıdır. Araplar da mülkiye-i idare epey zamandan beri unutulmuş gitmiş idi. Hatta Abbasiler zamanından o kuvvet Türklere geçmiş idi. Türkler o zamanlar kendileri için çalışmayı bilmeyerek Arapların siyanetine bazılarını tahsis etmişlerdi.” (“Mekke’nin İşgali”, **İkdâm**, 1 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.)

¹²¹ “Hüseyin-i Haşimi ailesi siyasetin artısını düşünemeyerek ihtirasat-ı şahsiye ile Arap milletine öyle bir fenalık ettiler ki millet-i Arabiye bu ana kadar böyle bir tehlikeye uğramamışlar idi ve artık Arapların bir millet-i müstakile olarak kendi kendilerini idare etmeleri müstaceldir. Gariptir ki Arap vahdetini Türkler idame ettirmişlerdir.” (“Mekke’nin İşgali”, **İkdâm**, 1 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.)

¹²² “Mekke’nin İşgali”, **İkdâm**, 1 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

¹²³ “Vehhabiler Kuvvet Celp Ederek Taif’den Sonra Mekke’yi de Zaptettiler”, **İkdâm**, 1 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

Cidde'ye çekildiği bilgisini vermektedir.¹²⁴ Haberin devamında ayrıntılı bir şekilde ilk Vehhabi hareketinden ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın bu tehlikeyi nasıl bertaraf ettiğinden de ayrıca bahsetmektedir.¹²⁵

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 5 Teşrin-i Evvel 1924 tarihli haberi de İkdam gazetesinin 2 Teşrin-i Evvel 1924 tarihli haberini tasdik eder niteliktedir. "Hicaz'dan Fırar" başlığıyla verilen haberde "Hicaz Kralı halledilmiştir. 16 bin Hicaz mültecisi Mekke'den fırar eden Kral Hüseyin'in el yevm bulunduğu Cidde'ye iltica etmişlerdir." bilgisi verilmiştir. İki gazetenin de verdiği yeni bilgi, gazetelere 1 Teşrin-i Evvel tarihinde yansıyan bilgilerin hatalı olduğunu ve henüz Mekke şehrinin Vehhabi kuvvetlerin eline geçmediğini ortaya koymaktadır. Konuya ilişkin diğer bir haber ise 6 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde "Mekke-i Mükerrerme Vehhabilerin Eline Düşmek Üzere" başlığıyla İkdam Gazetesinde çıkmıştır. Londra ve Kudüs kaynaklı kısa kısa bilgiler içeren haberde: "Gazeteler Melik Hüseyin'in istifasını yazmakta ve Mekke'nin karibin sükût edeceğini tahmin etmekte." Londra kaynaklı bu ilk bilgi Şerif Hüseyin istifası ve bu istifanın bir nevi çözüm olacağını iddia etmektedir. Kudüs kaynaklı bilgide ise İslam Meclisi-Alisi'nin bütün İslam hükümetlerine bir telgraf göndererek Hicaz ile Necid arasındaki sorunların çözümü için davet ettiği denilmektedir.¹²⁶

7 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde yayınlanan makale ise bize olup bitene dair tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. "Hicaz'da Meşrutiyet İlan Ediliyor" ve "Hüseyin'in Büyük Oğlu Kral Oldu" başlıklarıyla yayınlanan makalede göze ilk çarpan detay üsluptur. Makale, Şerif Hüseyin'e dair son gelişmeleri vermeden önce ilk olarak yakın geçmişi ve Şerif Hüseyin'in Osmanlıya karşı gerçekleştirdiği isyanı hatırlattıktan sonra Şerif Hüseyin'in, Müslümanların kutsal topraklarının hamisi ve koruyucusu olan Türk milletine karşı isyan ederek kurduğu saltanatından feragat etmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir.¹²⁷

¹²⁴ Haberde bu bilgi şu şekildedir: "Kahire'den gelen son haberlerde Mekke'nin Vehhabiler tarafından zapt edilmediği yalnız taht-ı muhasara altına alındığı bildiriliyor. Melik Hüseyin Cidde'ye çekilmiş ve ahali Mekke'yi tahliye etmiştir. Şehrin surları önünde kuta-ı muharebeler cereyan etmektedir." ("Vehhabiler Mekke'yi Zapt Edebilir mi?", **İkdam**, 2 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.)

¹²⁵ "Vehhabiler Mekke'yi Zapt Edebilir mi?", **İkdam**, 2 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

¹²⁶ "Mekke-i Mükerrerme Vehhabilerin Eline Düşmek Üzere", **İkdam**, 6 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

¹²⁷ "Hicaz ahvali hakkında vürud eden son haberler Arazi-i Mukaddese-i İslamiye'yi himaye ve müdafaa eden Türk milletine karşı silah kaldırarak saltanat tesis eden ve birkaç ay evvel hilafeti de ilan eyleyen Hüseyin'in hilafet ve saltanattan feragat mecburiyetinde kaldığı teyit edilmektedir." ("Hicaz'da Meşrutiyet İlan Ediliyor- Hüseyin'in Büyük Oğlu Kral Oldu", **Tevhid-i Efkâr**, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s. 3.)

Yazının devamında ise bu iddiasının neden devam etmediği anlatılmaktadır. Haberde Saltanatından feragat etmek zorunda kalan Hüseyin'in yerine en büyük oğlu Şerif Ali'nin geçtiği ve Mekke eşrafının bunu takrir ettiği bildirilmektedir. Ancak Şerif Ali daha önce babasının bütün teşebbüslerinde yanında olsa da Hilafet iddiasını devam ettirmediği görülmektedir. Bunun sebebi şu şekilde ifade edilmektedir: *“Çünkü Emir Ali'yi Hicaz hükümdarlığına tayin etmek isteyen eşraf hilafet unvanını tayin etmemişlerdir.”* Eşrafın hilafet unvanını tayin etmemesinin sebebi ise İbn-i Suud korkusundan kaynaklandığı iddiasına sahiptir. Çünkü İbn-i Suud'un iddialarından birisi de Şerif Hüseyin'in halifelik iddiası ile Arap Yarımadası üzerinde hakimiyet kurma çabası içerisinde olduğu idi.

Yazının devamında: *“Acaba bu tebdil İbn-i Suud'u Mekke'den men edecek midir?”* sorusu sorulmaktadır. Bu sorunun cevabı şu şekilde verilmektedir: *“Hicaz'ı en zayıf zamanında yakalayan İbn-i Suud'un tevkifi biraz müstebattır. İbn-i Suud'un Kral Hüseyin ve hanedanını Hicaz'dan çıkarıp atmadan emniyet hissetmesi imkan dahilinde değildir.”* Haberdeki iddiaya göre, rakibinin zayıf anını yakalamış olan İbn-i Suud'un, Şerif hanedanının işini bitirmeden durmayacağıdır. Haberde gördüğümüz diğer bir konu ise, Emir Ali'nin Hicaz tahtını “Meşrutî Hükümdar” olarak kabul etmesidir. Tevhid-i Efkâr bu bilgiyi oldukça garip bulmuştur ve garipliğin sebebini şu şekilde ifade etmiştir: *“Sabık Kral Hüseyin'in bizzat riyaset-i tahririyesini ifa ettiği El Kible Gazetesinin en çok hücum ettiği şekl-i hükümet meşrutiyettir.”* Şerif Hüseyin meşrutiyet sistemini eleştirirken neden Şerif Hüseyin'in oğlu bu sisteme razı geldi? Tevhid-i Efkâr bu soruyu şöyle cevaplıyor: *“Bütün Hicaz halkının Hüseyin ile oğullarına artık itimat etmemekte olduğu ve artık idare-i devlete iştirak etmek istedikleri tavzih ediyor.”*

Yani Şerif ailesine güvenini kaybeden eşraf artık yönetimde kendisi de söz sahibi olmak istiyor. Bununla birlikte Şerif Hüseyin kendi rızasıyla mı hakkından feragat etti? Makalede Emir Ali'nin Cidde'ye bir mektup götürdüğünden bahsedilmektedir. Söz konusu mektupta Şerif Hüseyin, eğer millet kendisinin istifasıyla durumun düzeleceğine dair bir kanaate sahipse istifa edeceğini bildirmektedir. Buna karşılık Arap eşrafı Şerif Hüseyin'in istifa etmesini telefonla bildirmişlerdir. Ardından Hicaz tahtını meşrutî hükümdar sıfatıyla Emir Ali'ye teklif etmişlerdir. Emir Ali ise bu teklifi kabul etmiştir.

Haberin devamında ise Paris kaynaklı bir bilginin Emir Ali'nin teklifi kabul etmediği ve Hicaz'ın Vehhabilerle müzakere girişiminde bulunacağı bildirilmiştir. Yine Paris

kaynaklı bilgilerde İngiliz siyasetinin akamete uğradığı ve İngilizlerin kum üzerinde siyaset yaptıkları iddia edilmiştir. Bu bilgi Emir Ali'nin saltanatı kabul etmediği iddiasını içerse de Londra kaynaklı haberler Emir Ali'nin bu teklifi kabul ettiğini göstermektedir. Makalede dikkat çekici bir ara başlığı da sahip bulunmaktadır. “Hüseyin İngiltere’ye Yalvarıyor” başlığıyla verilen haberde: Şerif Hüseyin, İbn-i Suud tehlikesine karşı İngiltere’den yardım talebinde bulunmuş ancak umduğu cevabı bulamamıştır. İngiltere bu olayda tarafsız kalmayı seçtiğini bildirmiştir.¹²⁸ Görüldüğü üzere İngiltere Şerif Hüseyin’i gözden çıkarmıştır. Nitekim Daily Mail Gazetesi, bu meseleye İngiltere’nin karışmasını isteyenleri “ahmaklar” olarak adlandırmakta ve böyle bir girişimi “mecnun” bir tavır olarak görmektedir.¹²⁹

Tevhid-i Efkâr Gazetesi’nde 7 Teşrin-i Evvel 1924 tarihli Hicaz ile ilgili yayınlanan haberlerin yine aynı tarihte İkdâm Gazetesi’nde de yayınlandığını görmekteyiz. İki gazetede Hicaz’da yaşanan son olaylara dair bilgilerini Londra ve Paris kaynaklı haberlere dayandırmaktadır. Ancak iki haberin verilişi arasında fark bulunmaktadır. Nitekim Tevhid-i Efkâr söz konusu haberleri oldukça sert ifadeler ile verirken İkdâm Gazetesi, Hicaz ile ilgili olan haberleri yorumsuz bir şekilde sütunlarına taşımıştır.¹³⁰ İkdâm Gazetesi “Hicaz’da Cereyan eden Vakıa Etrafında” başlığıyla sunduğu haberde, Şerif Hüseyin’in saltanattan feragat etmesi ve Emir Ali’nin saltanata geçmesini anlatmaktadır. Ayrıca Vehhabilik ve Vehhabilerin Hicaz’daki son hareketlerine dair iki başlık altında haber içeriği sunmaktadır.

“Vehhabilerin Hicaz’a Hücumları” başlığı altında Vehhabilerin Mekke üzerine gerçekleştirdikleri hareketleri hakkında tafsilat verdikleri görülmektedir. İkdâm Gazetesi’nin özel muhabirine dayandırılan haberlere göre, Emir Ali, Taif’i ele geçirmiş olan Vehhabi kuvvetini kuşatmış hatta Taif’e erzak getiren iki kabileyi de esir almıştır. Ancak yardımcı Vehhabi güçlerinin Taif’e varması üzerine Emir Ali Taif kuşatmasını kaldırıp Mekke’ye doğru çekilmiştir. Vehhabilerin kuvvetinin 20.000 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Vehhabilerin Mekke’yi aldıktan sonra Cidde şehrine inme ihtimalleri

¹²⁸ “İngiltere hükümeti Şerif Hüseyin ile İbn-i Suud arasındaki ihtilafa karışmamaya karar vermiştir. İngiltere bütün dikkatini İngiliz menfaatinin müdafasına ve hüccac tarafından takip edilen yolları himayeye atfetmiştir.” (“Hicaz’da Meşrutiyet İlan Ediliyor- Hüseyin’in Büyük Oğlu Kral Oldu”, **Tevhid-i Efkâr**, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s. 3.)

¹²⁹ “Hicaz’da Meşrutiyet İlan Ediliyor- Hüseyin’in Büyük Oğlu Kral Oldu”, **Tevhid-i Efkâr**, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s. 3.

¹³⁰ “Hicaz’da Cereyan Eden Vakıa Etrafında”, **İkdâm**, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

değerlendirilmekte ve Cidde’de İngiliz ve Fransız zırlılısının bulunduğu ve bir Felemenk zırlılısının da yolda olduğu iddia edilmiştir. Muhabirin bahsettiği diğer bir husus ise Taif şehrinde kan döken Vehhabilerin Mekke şehrinde de benzer şeyler yapabileceklerinin şüphesiz olduğu, Vehhabi kuvvetlerinin Taif şehri ele geçirdiği ilk günlerde Şerif Hüseyin’in nasıl tavır aldığı ve Mekke’yi terk edip saltanatından nasıl feragat ettiğinden bahsedilmiştir.¹³¹

“Vehhabilik Nedir?” başlığında verilen diğer haber ise Vehhabilik ve Suud ailesi üzerine tarihi bilgi ve tafsilat içermektedir. İlk olarak Necid Bölgesinin neresi olduğu tarif edilmiş ve Necid Bölgesinin Arap Yarımadasının en güzel yerlerinden biri olduğu iddiası ifade edilmiştir. Necid bölgesinin uzun yıllardır Suud ailesi tarafından yönetildiğinden bahsedilmiştir. Ardından Muhammed Abdulvehhab Bin Süleyman yani Vehhabiliğin kurucusundan bahsedilmiştir. İkdam Gazetesi Abdulvahhab ile ilgili şu dikkat çekici ifadeleri kullanmıştır: “*Muhammed Abdulvehhab Bin Süleyman isminde âlim, muttaki ve müçtehit bir zat yetişti.*” Yine eğitim hayatından bahsedilirken “*Necidliler arasında takvasıyla, diyanetiyle ve ilmiyle iştihar etti.*” ifadeleri kullanılmıştır. Yazının devamında Suud ailesi ile Abdulvehhab’ın bir araya gelmesi ve zamanla bu birlikteliğin güçlenerek Hicaz bölgesini dahi ele geçirecek bir hale gelmelerinden ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın bu tehdidi nasıl bertaraf ettiği anlatılmıştır.¹³²

7 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde Hicaz ile ilgili haber yapan başka bir gazete ise Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’dir. İlk olarak “Hicaz Faciası” başlığı altında Hicaz’da yaşanan son olaylar verilmektedir. Paris ve Londra kaynaklı haberler Emir Ali’nin Hicaz tahtına çıkışına dairdir.¹³³ 8 Teşrin-i Evvel tarihili Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Hicaz’daki Kral Kovuldu” başlığıyla yayınlan ilgi çekici bir makale yayınlanmıştır. Hicaz Milli Fırkası Kâtibi imzasıyla yazılan makalede karşımıza çıkan ilk ifade Şerif Hüseyin’in isyanını okuyucuya hatırlatmaktadır: “*Bizi arkamızdan vuran kral Hicaz topraklarını ihtilal ve ihtişaş içinde bırakarak gidiyor.*” Yazı oldukça sert bir üslupla devam etmekte ve Şerif Hüseyin’e karşı olan öfke satırlara dökülmektedir: “*...Şu Kral denilen Hüseyin’in akıbetini, bizim kadar iyi anlayan; kavrayan bir millet, bir fert olması ihtimali yoktur. “Kral” kovuluyor, giydiği kanlı taç yerlerde parçalanıyor. On binlerce*

¹³¹“Vehhabi’lerin Hicaz’a Hücumları”, **İkdam**, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

¹³² “Vehhabilik Nedir?”, 7 Teşrin-i Evvel 1924, **İkdam**, s. 2.

¹³³ “Hicaz Faciası”, **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

masumun kemiği üzerinde duran tahtı harap oluyor. O kral ki işe bizi arkadan vurmakla başladı, o kral ki binlerce Türk delikanlısını düşman namına Medine’de muhasara ederek açlıkla şehit etti.” Makalede Hicaz’da olup biten bütün felaketlerin suçlusu olarak Şerif Hüseyin görülmüştür.¹³⁴

Vehhabilerin devam eden Mekke kuşatmasına dair yeni haberler 9 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde İkdam Gazetesi’ne yansımaktadır. “Vehhabilerle Mütareke” başlığı ile verilen kısa haberde Vehhabiler ile Mekke arasında mütareke imzalandığına dair olan rivayetler verilmiştir. Ayrıca Daily Express Gazetesine dayandırılan bir bilgide, Şerif Hüseyin’in istifası üzerine Vehhabilerin Mekke mıntikasını terk edip Taif’e çekildikleri iddia edilmektedir.¹³⁵

İkdam Gazetesi’nde yayınlanan bu haberin ardından 12 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde, Şerif Hüseyin’in istifası üzerine tafsilatlı bir yazı yayınlamıştır. “Hüseyin’in Semt-i Meçhule Doğru Hareketi” başlıklı bu yazıda “*Vehhabiler geliyor haberi karşısında Melik Hüseyin’in suret-i istifası ve istifayı intaç eden sebepler*” incelenmiştir. Makalede ilk olarak “Hicaz Vukuatı Hakkında Tafsilat” verilmiş, Reuters Haber Ajansının Port Sudan’dan aldığı telgrafa göre Hicaz ordusunun Taif’i geri alma hareketinin başarısız olduğu Hicaz ordusunun bu başarısızlığının sebebini ise Arap kabilelerinin gereken yardımı yapmadıklarından kaynaklandığını öne sürmüştür.¹³⁶

Ayrıca el-İhram Gazetesi kaynaklı diğer bir bilgi ise Emir Ali ve Gazzeli Sabri Paşa’nın gerçekleştirdikleri harekâtın başarısız olduğu ve 27 Eylül’den itibaren Mekke’nin tahliyesine başlandığı bildirilmiştir. Haberde Hicaz’da bulunan bir Mısırlının, babasına gönderdiği mektupta Vehhabi ordusunun 22.000 civarında olduğu ve Vehhabi ordusunun Mekke’ye 4 saatlik bir mesafede olmalarının, Mekke’de büyük bir heyecan uyandırdığı bilgisi verilmiştir. Haberde yer alan diğer bir konu ise “Hüseyin Neden İstifa Etti ?” sorusuna aranan cevaptır. Daily Telegraph Gazetesi kaynaklı yazıda Şerif Hüseyin’in istifa süreci ve nedenleri irdelenmeye çalışılmıştır. Daha önce de gördüğümüz üzere Şerif Hüseyin’in istifasında Arap eşrafının isteği de etkili olmuştur. Mekke’yi terk eden Hicazlı

¹³⁴ “Hicaz’da ki Kral Kovuldu”, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

¹³⁵ “Vehhabilerle Mütareke”, **İkdam**, 9 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

¹³⁶ Haberde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “*Anlaşıldığına nazaran Arap kabaili Hicazlılara ciddi yardım etmiyorlar ve Mekke’nin esbab-ı müdafası pek zayıftır.*” (“Hüseyin’in Semt-i Meçhule Doğru Hareketi”, **İkdam**, 12 Teşrin-i Evvel 1924, s.1.)

eşraf Cidde şehrine geçmiş ve Mekke’de bulunan Şerif Hüseyin’den tahtını oğlu Hüseyin’e terk etmesini istemişlerdir. Buna karşılık Emir Ali’yi Cidde’ye gönderen Şerif Hüseyin saltanatından feragat etmiştir. Emir Ali ise krallığa geçip geçmemek noktasında kararsız kalmış ilk olarak kabul etmiş, akşama doğru ise kararından caymış ancak babasının Cumartesi günü istifasını resmen ilan etmesi üzerine görevi kabul etmiştir. Bununla birlikte Emir Ali Hilafeti kabul etmemiştir.¹³⁷ Ardından Vehhabiler ile mütareke akdi girişimine başlamıştır. Peki, Şerif Hüseyin’i istifaya götüren ve Arap eşrafının isteğini kabul ettiren sebep neydi? Yazıda bu soruya şu şekilde cevap verilmiştir: *“Hiç şüphe etmiyoruz ki Melik Hüseyin’in tahtını terk etmesine sebep İngiltere hükümetinin gösterdiği bitaraftık ve Hüseyin’e mali ve askeri yardım edemeyeceğini beyan etmesidir.”*

Yazının devamında değerlendirilen bir diğer mesele de Şerif Hüseyin’in istifasıyla, Hilafet Cemiyeti’nin gönderdiği tehdit içerikli mektubun bir alakasının bulunup bulunmadığına dairdir. Habere göre bu iddianın geçerliliği yoktur ve Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte Hilafet Cemiyeti resmîyetini kaybetmiştir.¹³⁸

13 Teşrin-i Evvel 1924 tarihine geldiğimizde ise İkdâm Gazetesi “Vehhabiler Mağlup Olmaya mı Başladılar?” başlıklı yazıda, Vehhabilerin son durumu, İbn-i Suud ile bölgede ki diğer Arap reislerinin ilişkileri ve Şerif Hüseyin’in servetine dair bilgiler verilmektedir. İlk olarak Paris kaynaklı olan haberde, Kahire’den gelen telgraflar doğruysa Vehhabilerin ciddi bir hezimetle uğradıkları bildirilmekte ve Hicaz ordusunun ilerlemeye devam ettiği aktarılmaktadır.

Bölgeye dair diğer bir haber ise Reuters Ajansı kaynaklı “Hac Yolu Duçarı Tehdit Altında” başlığıyla karşımıza çıkmakta. Haberde, Hac yollarının tehlike altında olduğu takdirde İngiliz hükümetinin mezkur olaya dahil olacağı iddia edilmiştir. Ayrıca daha önce bahsettiğimiz Hicaz-İngiliz muahedesinin tekrar gündeme geldiğini görmekteyiz. Habere göre bu muahede için herhangi bir engel kalmadığı şu şekilde ifade edilmektedir. *“Hicaz Hükümetinin Hicaz-Britanya muahedesine dair olan itirazatına artık mahal kalmadığı ve Hicaz’ın bu muahedeyi kabul ettiğini, yakında imza edileceğini Reuters Ajansı haber veriyor.”* Vehhabi tehdidinin mezkûr muahedenin gerçekleşmemesinin

¹³⁷ “Lakin Hilafetle hiçbir ilgisi olmadığını bu mesuliyeti hiçbir zaman kabul etmeyeceğini bildirmiştir.” (“Hüseyin’in Semt-i Meçhule Doğru Hareketi”, **İkdâm**, 12 Teşrin-i Evvel 1924, s.1.)

¹³⁸ “Hüseyin’in Semt-i Meçhule Doğru Hareketi”, **İkdâm**, 12 Teşrin-i Evvel 1924, s.1.

ardından kısa sürede büyümesi ve Şerif Hüseyin'in İngiliz desteğinden yoksun kalması arasında kuvvetli bir bağ olduğu izlenimini bu son haberde görebilmekteyiz. Yine haberin devamında Şerif Hüseyin'in İngilizlerin gözünden düştüğü ara başlığa yansımıştır.¹³⁹ Başlığın altında ise Mekke'nin Vehhabilerin eline düşmesi İngilizler tarafından layığıyla karşılanacağı ifade edilmiştir. Bu sırada Mekke kuşatmasında bulunan İbn-i Suud'un bir temsilcisi gazete mülakatında Mekke'yi istila etmeye dair bir emir almadığını açıklamıştır. Temsilcinin dikkat çeken diğer bir açıklaması ise İbn-i Suud, İmam Yahya ve Seyyid İdris arasında muahede akdedilmesidir. Bu konuda ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Haberde yer alan bir diğer husus ise Şerif Hüseyin'in servetine dairdir. "Melik Hüseyin'in Serveti" başlıklı kısımda Kahire'den Daily Telegraph Gazetesine gönderilmiş olan habere yer verilmiştir. Haberde Şerif Hüseyin'in serveti ile ilgili olarak şunlar yazılmıştır: "*Sabık melik Hüseyin'in hazinesi Cidde limanında bir sefîneye tahmil edilmiştir. Kimi hala Cidde'de bulunuyor. Tahmil olunan hazinenin kıymeti 3.000.000 altın İngiliz lirasıdır.*" Haberin son kısmında ise İbn-i Suud'un Mekke'de Haşimi bir hükümdara izin vermeyeceği ve Hadımu'l-Harameyn'in kendisi olması konusunda ısrar ettiği bildirilmektedir.¹⁴⁰

Günlerce süren Mekke kuşatmasının sonunda Hicaz kuvvetleri başarısız olmuş ve Mekke Vehhabilerin eline geçmiştir. Mekke'nin Vehhabilerin eline geçişine dair İkdam Gazetesi'ne 18 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde yansıyan haber "Vehhabiler Mısır'a Hücum Edecekler mi?" başlığı altında karşımıza çıkmıştır. Kahire'den gelen haberlere göre Vehhabilerin Mekke'ye girdikleri ve Şerif'in sarayını işgal ettikleri aktarılmıştır. Bu gelişme üzerine Irak Kralı olan Faysal'ın babasını Irak'a davet ettiği haberde yer almıştır. Haberin devamında Mekke'yi ele geçiren Vehhabilerin, Mısır üzerine herhangi bir harekette bulunma ihtimalinden söz edilmiş ve Mısır Hükümetinin, Mısır Araplarıyla Vehhabiler arasında herhangi bir çatışmayı engellemek amacıyla önlemler almaya çalıştığı iddia edilmiştir.¹⁴¹

Mekke'nin işgali ile ilgili diğer bir haber ise İkdam Gazetesi'nin 21 Teşrin-i Evvel 1924 tarihli "Mekke'nin İşgali Ve İşgalinden Evvel" başlıklı yazısıdır. Yazı Paris'te yayınlanan Jurnal Gazetesinin Kahire muhabiri tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda Vehhabilerin

¹³⁹ Söz konusu başlık şu şekildedir: "*Hüseyin İngilizlerin Nazarından Düşmüştür*"

¹⁴⁰ "Vehhabiler Mağlup Olmaya mı Başladılar?", **İkdam**, 13 Teşrin-i Evvel 1924, s. 3.

¹⁴¹ "Vehhabiler Mısır'a Hücum Edecekler mi?", **İkdam**, 18 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

Mekke'yi ele geçirişleri ve gerçekleşen olaylar anlatılmakta ardından olayların geçmişi aktarılmaktadır. İlk olarak Mekke'nin ele geçirilişiyile ilgili olarak: *“Vehhabiler Mekke'ye girdiler. Vehhabi kıtaatı derhal Melik Hüseyin'in sarayını işgal eyledi. Bilahare Mekke ahalisi de Vehhabilerle birlikte Melik Hüseyin'in sarayını yağma ettiler. Fakat Mekke-i Mükerrerme'ye katiyen tecavüz etmediler.”* denilmektedir. Vehhabiler Şerif Hüseyin'in sarayını, Mekke ahalisi ile birlikte yağmalamıştır. Ayrıca Emir Ali'nin Mekke'yi terk edip Cidde şehrine çekildiğini öğreniyoruz.¹⁴² Yine mektuba göre Vehhabi güçlerinin Akabe'ye doğru ilerlediği ve buna karşılık Mısır hükümetinin hudutta tedbir aldığı ifade edilmiştir. İbn-i Suud'un, Şerif Hüseyin'e karşılık başlattığı saldırıların nedeni olarak adeta İbn-i Suud'un bu girişimi İslam dünyasının kendisine vermiş olduğu bir vazife olarak gördüğü iddia edilmiştir. Yazının devamında ise Mekke'nin işgalinden önceki süreç anlatılmıştır.¹⁴³

Mekke'nin işgali ve Vehhabilerin son harekâtları ile ilgili ayrıntılı bir yazı ise 28 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde karşımıza çıkmaktadır. İkdâm Gazetesi'nde neşredilen yazı *“Vehhabiler Cidde'ye Hücum Ederlerse”* başlığıyla bölgede yaşanan son olayları aktarmıştır. Kahire muhabirinin aktardığı bilgilere dayanan yazı ilk olarak yaşanan kafa karışıklığına değinmiştir. Bölgeye dair ilk telgraflarda Vehhabiler'in Mekke'yi işgal etmeyeceklerine dair bir kanaat oluşurken son gelen telgraflarla bu haberin yanlış olduğu ve Mekke'nin Vehhabi saldırısında olduğu anlaşılmıştır. Emir Ali'nin şehri koruyacak güçten yoksun olduğu için Cidde'ye çekildiği ve Cidde'nin muhafazası için hazırlıklara başladığı ifade edilmiştir. Vehhabilerin ne zaman şehre girdikleriyle ilgilide: *“Vehhabiler geçen Pazartesi günü 13 Teşrin-i Evvel 1924, 14 Rebiyülevvel 1343 akşamı Mekke'ye dahil olmuştur.”* şeklinde kesin tarih verilmiştir. Yazıda Mekke'ye dahil olan Vehhabilerin, İslam dünyasına karşı olumlu bir izlenim bırakmak ve vahşetlerini örtmek için Kabe'yi 7 defa tavaf ettikleri, ayrıca Mekke halkının can ve mal güvenliğinin koruma altında olduğu ilan edilmiştir. Yine gelen telgraflara göre Vehhabilerin Hicaz'ın ele geçirilişinin ardından Yemen ve Asir üzerine yürüme niyetinde oldukları iddia edilmiştir.

Haberin devamında ise Mekke'yi terk eden Emir Ali'ni yabancı bir muhabir ile yaptığı röportajda *“Mekke'yi terki kan dökmek için olup yoksa Cidde'nin müdafasıyla*

¹⁴² *“Kendisini Hicaz Meliki ilan eden Emir Ali Mekke'yi istirdad kabiliyetinde olmadığı için “Bahra” mevkiini tahliye ile Cidde'ye çekildi.”* (“Mekke'nin İşgali Ve İşgalinden Evvel”, **İkdâm**, 21 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.)

¹⁴³ “Mekke'nin İşgali Ve İşgalinden Evvel”, **İkdâm**, 21 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

Vehhabilerin araziye-i Hicaziyeden ihraçları hususunda bilcümle kabail ve bedevilerle müttefik olduğunu söylemiştir. Şarkül Ürdün'den gelecek kuvvetle Emir Ali kuvve-i askeriyesini takviye ederek Cidde'yi müdafaa edecek ve icabında ileri hareketine başlayacakmış.” Cidde'den gelen haberlere göre: *“Cidde'de El yevm bir İngiliz bir Fransız iki İtalyan birde Felemenk harp gemileri mevcut olup birkaç güne kadar iki üç İngiliz zırhlısının vürud edeceği Cidde'den işar olunuyor. Vehhabiler Cidde üzerine hücum edecek olurlarsa gemilerden karaya asker ihraç olunacaktır. İtalyan hükümeti Cidde'de bulunan gemileri kumandanlarına verdiği emirde Melik Ali ile bil müzakere karaya asker ihracını niyet ve asayiş memleketin muhafazasını bildirmiştir.*” Yani Cidde'nin yabancı güçler tarafından korunacağı iddia edilmiştir. Son olarak haberde Times gazetesinin yayınlamış olduğu bir makaleden söz edilmiştir. Times gazetesine göre milyonlarca İslam tebaası olan İngiltere'nin, Mekke'nin Vehhabiler tarafından işgali üzerine daha tedbirli olması gerektiği çünkü bu gelişmenin Arap topraklarında karışıklıklar doğurabileceği iddia edilmiştir.¹⁴⁴

1924 yılında Hicaz'a dair tafsilatlı olarak gazetelerde yer alan son haber 2 Kanun-ı Evvel tarihlidir. “Mekke ve Taif Sulh İle Değil, Belki de Hicaz Ordusunun Himmetiyle Kurtulacak!” başlığıyla yayınlanan yazı İkdam Gazetesi'nin Kahire muhabirine dayanmaktadır. Yazıya göre Melik Ali, Necid Sultanı İbn-i Suud 27 Rebiyülevvel 1343 tarihli bir mektup göndermiştir. Mektupta İbn-i Suud ‘tan *“Hicaz'ı tahliye etmesini ve kan dökmekten içtinap ve imtina eylemesini tavsiye etmiş ve sulh için müzakerata hazır olduğunu bildirmiş ve tavsiyesinin kabul etmediği surette Mekke ve Taif'in istirdadı için lazım gelen tedabiri ittihaz eyleyeceğini ve bundan tevellüt edecek mesuliyetin tamamen kendisine ait olacağını beyan eylemiştir.*” Emir Ali bu mektubu “Kardeşin Melik Ali” imzasıyla imzalamıştır. Buna karşılık Necid istihbarat kalemi Bahreyn'den İbn-i Suud'un mektubunu yayınlamıştır. Mektupta yazılanlar haberde şu şekilde ifade edilmiştir: *“Cevapta Mekke'nin tahliye edilemeyeceğini ve Hicaz'ı istilasını Melik Sabık Şerif Hüseyin'in ile evlatlarından kıta-i Hicaziye'yi tahliye ettirmek maksadından ileri geldiğini ve âlem-i İslam'ın vereceği hükme intizar etmesini bildirmiştir.*”

Haberde Cidde'den gelen bir telgrafta Emir Ali'nin büyük bir kuvvet oluşturduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Akabe'de ikamet etmekte olan Şerif Hüseyin'in nezareti altında

¹⁴⁴ “Vehhabiler Cidde'ye Hücum Ederlerse”, **İkdam**, 28 Teşrin-i Evvel 1924, s. 2.

Cidde'ye asker sevk edilmekte olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Emir Ali'nin İtalyanlardan silah aldığı ve Cidde'ye gelen bu alımın içinde *“sahralara mahsus 5 adet zırhlı otomobil ile büyük çapta toplar ve otuz bin tüfenk ve iki yüz mitralyöz ve 6 tayyare bulunuyordu.”* Emir Ali'nin silah alımının bununla sınırlı kalmayacağı İngilizler ve Danimarkalılardan da silah alımı yapacağı iddia edilmiştir. Yine Irak ve Umman'dan 40 kadar subayın Cidde'ye vardığı bildirilmiştir. Emir Ali diğer tedbir olmak üzere, İbn-i Suud'un Mekke'de gerçekleştirmek istediği kongreyi engellemek için İslam memleketlerinden gelecek olan kişilere engel olunmuştur. İbn-i Suud'un gerçekleştirmek istediği kongrenin amacı, Mekke'nin geleceğinin belirlenmesi olarak ilan edilmiştir. İbn-i Suudi Hind Hilafet Cemiyeti Reisi Şevket Ali Bey'e bir telgraf çekerek *“sahabenin kabirlerine ihtiram edeceklerini”* bildirmiştir.¹⁴⁵

Hicaz ile ilgili olarak İkdam Gazetesi'nde 7 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde *“Mekke-i Mükerrerme'nin Kurtuluş Günü Yakın mı?”* başlığıyla yayınlanan yazı dikkat çekicidir. İkdam Gazetesi'nin Kahire muhabirinin aktardığı son bilgilere göre, Vehabiler ve Hicaz kuvvetlerinin herhangi bir çatışma içine girmedikleri ve Hint Hilafet Cemiyeti'nin göndereceği heyeti bekledikleri iddia edilmiştir. İkdam Gazetesi taraflar arasındaki çatışmaların kesilmesi ve Hint Hilafet Cemiyeti'nin göndereceği heyet üzerine şu görüşünü ifade etmiştir: *“bizim anladığımızı göre Hicaz meselesi Melik Ali'nin arzusu vechle sefk-i dima gerek kalmaksızın sulhen tesviye olunacak kan dökmek istemediğini beyan eden Necid Sultanı Abdulaziz de geldiği gibi sessizce merkezi hükümeti Riyad'a çekilip gidecektir.”* İkdam Gazetesi son gelişmeleri yine haberde Melik Ali'nin tayyareler yoluyla Mekke'ye beyannameler attırdığı ve bu beyannamelerde yakında Mekke'nin kurtulacağı bildirilmektedir. Haberde dikkat çeken diğer bir bilgi ise Irak ve Suriye gazetelerinde Türkiye'nin Hicaz meselesi ile alakadar olduğuna dair olan haberlerdir. İkdam Gazetesi Türkiye'nin bu konuyla alakadar olmadığını şu cümlelerle ifade etmiştir: *“Suriye ve Irak gazetelerinin bazısında Hicaz meselesinde Türkiye'nin alakadar olduğu yazmakta ise de Türkiye ile Necid hükümeti beyninde buna dair bir ittifak olmadığı ve bu havadislerin aslı olmayıp eracıfden ibaret olduğu resmen yazılarak tekzip olunmaktadır.”*¹⁴⁶

¹⁴⁵ “Mekke ve Taif Sulh İle Değil, Belkide Hicaz Ordusunun Himmetiyle Kurtulacak!”, **İkdam**, 2 Kanun-ı Evvel 1924, s. 1.

¹⁴⁶ “Mekke-i Mükerrerme'nin Kurtuluş Günü Yakın mı?”, **İkdam**, 7 Kanun-ı Sani 1925, s. 1.

Ancak iki ülke arasında bir barışın var olmadığı son haberlerle ortaya çıkmıştır. 13 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde İkdam Gazetesi'nde yayınlanan "Hicaz'da Emir Ali'ye Oynanan Oyun" başlıklı haber Vehhabilerin Cidde'ye karşı saldırıya geçtiklerini bildirmektedir. Habere göre Vehhabiler barış hususunda müzakeratta bulunurken ansızın Cidde üzerine saldırıda bulunmuşlardır. Ancak top menziline girmeye cesaret edemeyen Vehhabi güçleri geri çekilmişlerdi. Cidde'den gelen haberlerde Hicaz Hizb-i Vatani Reisi imzasıyla Kahire'ye gelen bir telgrafta Vehhabilerin sözlerinde durmamaları "tarihe geçecek bir hıyanet" olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁷

İkdam Gazetesi'nde 19 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde "Mekke'de Kaht" başlığıyla yayınlanan diğer bir haber ise Mekke'de büyük bir kıtlık yaşandığına dairdir. Haberde, "Bir çuval un dokuz altın lira" bilgisi veriliyordu. Haberin son kısmında Şerif Hüseyin'e dair bir bilgi verilmektedir. Habere göre İngilizler Şerif Hüseyin'e bir tebligat vererek Akabe'yi terk etmesini istemiştir.¹⁴⁸

27 Kanun-ı Sani 1925 tarihli haberde "Vehhabiler Cidde Kapılarında" başlığıyla Vehhabilerin Cidde'ye hücum ettikleri bildirilmiştir.¹⁴⁹

28 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde "Vehhabiler Cidde'ye Taarruz Etiler" başlığıyla İkdam Gazetesi'nde çıkan haberde Vehhabiler'in Cidde'ye hücumu geçtikleri ve birliklerin başında bizzat İbn-i Suud'un var olduğu şu şekilde bildirilmiştir: "*Sultan Abdulaziz İbn-i Suud'un Cidde üzerine hareket eden kuvvetinin dört bin neferden ibaret olduğu ve bu askerin kumandanlığını kendisinin deruhte eylediği Cidde'den bildiriliyor.*" Haberde Vehhabi ordusunun modern silahlardan mahrum olduğu ellerinde tüfekten başka bir silah olmadığı ve zabitlerden mahrum olduğu yer almıştır. Buna karşılık Hicaz ordusunun ise yüzden fazla Mekteb-i Harbiye mezunu ordu erkânına sahip olduğu ve Alman subayların da varlığı habere konu edilmiştir. Ayrıca modern silahlara sahip olan Hicaz ordusunun gün geçtikçe güçlendiği bildirilmektedir. Vehhabi ordusu Hicaz tayyareleri ile bombalanmaktadır. Haberde Mekke ile ilgili olarak kıtlığın devam etmekte olduğu aktarılmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁷ "Hicaz'da Emir Ali'ye Oynanan Oyun", **İkdam**, 13 Kanun-ı Sani 1925, s. 1.

¹⁴⁸ "Mekke'de Kaht", **İkdam**, 19 Kanun-ı Sani 1925, s. 1.

¹⁴⁹ "Vehhabi'ler Cidde Kapılarında", **İkdam**, 27 Kanun-ı Sani 1925, s. 1.

¹⁵⁰ **İkdam**, "Vehhabi'ler Cidde'ye Taarruz Etiler", 28 Kanun-ı Sani 1925, s. 1.

Modern Hicaz ordusuna karşılık Vehhabi ordusunun modern bir ordu görüntüsünden yoksun olduğu iddia edilmiş ve İbn-i Suud'un ordusuyla Cidde üzerine hücumla geçtiği haberde yer almıştır. “Vehhabiler, Hicaz Ordusu Önünde Mağlup Oldular” başlığıyla Kanuni Sani'nin 22 ve 23'üncü günü başlayan Vehhabi hücumlarının top atışıyla durdurulduğu ve Vehhabi güçlerinin geri çekildiği aktarılmıştır. Ayrıca Hizbu'l-Vatani Hicaziye Riyaseti'nin bu saldırılara dair ayrıntılı açıklamalarına da yer verilmiştir.¹⁵¹

13 Mart 1925 tarihinde İkdam Gazetesi'nde “Vehhabiler Cidde'yi Almaya Başarılı Olamadılar” başlığıyla Vehhabilerin son saldırılarının başarısız olduğu ve Hicaz güçlerinin bazı bölgeleri geri aldığı bildirilmiştir. Haberde Hicaz hükümeti ve Cidde istihbaratının yayınlamış olduğu telgrafnamelerin çevirileri yayınlanmıştır. Bu telgraflarda Vehhabilerin saldırıları ve bu saldırıların nasıl püskürtülüp, Vehhabileri geri adım attırıldığı aktarılmakta ve bu başarıda zırhlı araçların önemli rol oynadığı bildirilmektedir. İkdam Gazetesi söz konusu malumatın ardından şu yorumları yapmıştır: “*Vehhabilerin burayı ve civarındaki istihkamata gaip etmeleri kendilerinin bundan sonra hezimet-i kahkariyeye duçar olduklarına şüphe bırakmıyor.*” Bu yoruma baktığımızda İkdam Gazetesi Vehhabi güçlerinin mağlup olacaklarına dair güçlü bir iddia ileri sürmüş, daha önce İbn-i Suud'a biat eden bedevi kabileleri şimdi Melik Ali'ye biat edip Vehhabilere karşı hücumla geçmiştir.¹⁵²

9 Kanun-ı Sani 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde yayımlanan “Medine Şehri Nasıl Sükût Etti?” başlıklı haberde, Hicaz ordusunun üstün silah kuvvetine karşılık Vehhabiler karşısında aldığı ağır yenilgi, Medine şehrinin Vehhabilerin eline geçişi ve Cidde şehrinin de Vehhabilere teslim süreci anlatılmıştır. Medine şehrinin düşüş nedeni şehirde yaşanan açlık olarak görülmüştür: “*Vehhabilere mukavemete devam eden Medine-i Münevvere nihayet açlıktan teslime mecbur oldu.*” Medine-i Münevvere'nin düşüşünün ardından, El-Vech Kasabası da Vehhabi güçlerine teslim olmuştur. Medine'nin Vehhabilerin eline geçişi Cidde'de olumsuz etki oluşturmuştur. Bu sırada Cidde şehrinde de büyük bir susuzluk yaşanmaktadır. Arka arkaya gelen bu yenilgiler ve sıkıntılar Emir Ali'yi zor bir karara sürüklemiştir. Umduğu hiçbir yardımı bulmayan ve parasızlık sıkıntısı içerisine giren Emir Ali tahtından feragat edip Cidde'yi Vehhabilere teslim etmek zorunda

¹⁵¹ İkdam, “Vehhabi'ler, Hicaz Ordusu Önünde Mağlup Oldular”, 3 Şubat 1925, s. 1.

¹⁵² İkdam, “Vehhabi'ler Cidde'yi Almaya Başarılı Olamadılar”, 13 Mart 1925, s. 2.

kalmıştır. Bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: *“Bu ahvale intizam eden parasızlık ve para tedarikinin gayrı kabil imkân bir hale girmesi ve hiçbir taraftan muavenet ümidi olmaması Melik Ali'nin tahtından feragat etmesine ve Cidde'yi de İbn-i Suud'a teslim etmesine sebep olmuştur.”* Teslim şartlarını belirleyebilmek için Emir Ali, Meclis-i Vekile Riyaseti'nde 9 maddelik bir şartname hazırlatmıştır. Hazırlanan bu şartname İbn-i Suud'a ulaştırılmak üzere İngiliz konsolosuna teslim edilmiş ve yirmi günlük bir mütareke talep edilmiştir. İbn-i Suud sunulan şartların kimini kabul etmiş kimini de ret etmiştir. İbn-i Suud, Cidde şehrinin bir hafta içinde teslimini talep etmiştir. İbn-i Suud ile görüşmeyi gerçekleştiren İngiliz konsolosu, son şartları Emir Ali'ye iletmış bunun üzerine Melik Ali: *“Kanun-ı Evvelin 18. Cumartesi günü Emir Ali Hicaz Saltanatından feragat eylediğini bildirmiştir.”* Saltanattan feragat eden Emir Ali, Irak kralı kardeşi Faysal'ın yanına gitmek üzere Cidde'den İngiliz gemisiyle Basra'ya doğru hareket etmiştir. İkdâm Gazetesi Hicaz halkının başına gelen bütün bu musibetlerin sorumlusunun Şerif Hüseyin olduğunu iddia etmiştir: *“Melik Ali'nin düçar olduğu şu hal ve ahvali ahalisinin harp münasebetiyle uğradığı felaket Melik-i Sabık Şerif Hüseyin'in zamanındaki idaresizliğin eseridir.”*¹⁵³

Yaşanan süreç şunu göstermiştir ki, İngilizlerin desteğiyle Osmanlı idaresine karşı isyan başlatan Şerif Hüseyin, I. Dünya savaşının ardından İngilizlerin vaadi olan Büyük Arap Krallığı'na kavuşmamıştır. Ayrıca Şerif Hüseyin'in Arapların Kralı ve Hilafet iddiası kabul görmemiş ve diğer Arap liderler tarafından desteklenmemiştir. İngilizlerin desteğiyle iktidarını korumaya çalışan Şerif Hüseyin kısa zamanda bu desteği de kaybetmiştir. Ve bölgedeki en büyük rakibi olan Necid hakimi Suud ailesi tarafından devrilmiştir. Yüzyıllardan beri Şerif ailesinin yönetiminde olan Hicaz bölgesini dahi koruyamamış ve kutsal şehirler Suud ailesinin yönetimine girmiştir.

Türk basını, Hicaz'da yaşanan bütün süreci ilgiyle yakından takip etmiş ve vakaları gazete sütunlarına taşımıştır. Türk basını, Şerif Hüseyin'in gerçekleştirmiş olduğu isyanı Arap milletine mal eden bir tutum sergilememiştir. Yaşananların suçlusu olarak Şerif Hüseyin görülmüş ve kimi zaman “Ebu Cehil” olarak adlandırılmıştır. Sebilürreşad Dergisi ise Şerif'e karşı olan olumsuz bakış açısını Arap medyasından seçtiği makalelerle desteklemiştir. Hilafet iddiası ise tepkiyle karşılanmış ve bu iddiasının Araplar tarafından

¹⁵³ “Medine Şehri Nasıl Sükût Etti?”, **İkdâm**, 9 Kanun-ı Sani 1926, s. 2.

da kabul görmediği ve tepkiyle yaklaşıldığı haberlere yansıtılmıştır. Arap basınında Türk gazetelerine aktarılan makaleler incelendiğinde Şerif Hüseyin'in henüz Arapların kahramanı olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Gazetelerin vurguladığı hususlardan biri de Şerif'in eylemlerinin arkasında İngilizlerin yer aldığıdır. Ancak kısa süre sonra İngiliz desteğini kaybeden Şerif Hüseyin, Suud ailesi karşısında Hicaz'ı da kaybetmiştir. Suud ailesinin bu başarısının Türk basınında olumsuz karşılanmadığı da görülmüştür.

2.1.3 Hicaz Kongresi ve İbn-i Suud

I. Dünya Savaşı'nın ardından yeniden şekillenmeye başlayan Arap coğrafyası İbn-i Suud'un, Hicaz bölgesine başlattığı saldırılarla birlikte tekrar altüst olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyetinin ortadan kalkmasıyla birlikte bölgedeki tek güç haline gelen Britanya Krallığı, Arap devletlerini çıkarlarına uygun bir şekilde şekillendirmeye başlamıştır. Irak olarak adlandırılacak ülkenin topraklarında bir İngiliz mandası oluşturulurken, Suriye coğrafyası da Fransız mandasına bırakılmış oldu. Ancak I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin vaatleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiş olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, tam bir hayal kırıklığına uğramıştı. Kendini büyük bir Arap krallığının başında düşleyen Şerif Hüseyin, Hicaz bölgesiyle sınırlı bir krallığa sahip olmuş ancak bu krallığın varlığını devam ettirebilmenin tek yolunun da İngilizlerin himayesi altında kalmak olduğunu kısa sürede anlamıştı.

Şerif Hüseyin'in bölgedeki en büyük rakibi ise Vehhabi güçlerinin başı Necid Sultanı İbn-i Suud'du. Şerif Hüseyin'in halifelik iddiasını Arap topraklarında hakimiyet kurma çabası olarak yorumlayan İbn-i Suud, rüzgarın doğru yönden esmesiyle birlikte Şerif Hüseyin'e karşı harekete geçmişti. Bu sırada halifelik iddiası ve İngilizlere yaşattığı sıkıntılarla birlikte himayeden yoksun kalan Şerif Hüseyin, İbn-i Suud karşısında yalnız kalmış ve saltanatından feragat etmek zorunda kalmıştır. Yerine oğlu Emir Ali geçse de yenilgi kaçınılmaz olmuş ve Hicaz toprakları Vehhabi güçlerinin eline geçmiştir. İbn-i Suud'un hamlesinin aslında İngilizlerin karşı olduğu bir hamle olmadığını söyleyebiliriz. İbn-i Suud'u endişelendiren ise İslam dünyasının nasıl bir tepki vereceği konusudur. Bu yüzden İbn-i Suud Hicaz'a karşı gerçekleştirdiği hareketi meşrulaştırma çabası içerisine girmiştir. Bilhassa Mekke şehrinin ele geçirilişiyle birlikte İslam dünyasının tepkisinden çekinmiş ve bu kutsal şehrin geleceğini kararlaştırmak için bir kongre toplamak istemiştir. Bu şekilde Mekke'nin geleceğine kendisi değil İslam dünyasının karar

vereceğini iddia etmiştir. İbn-i Suud'u endişelendiren bir diğer mesele ise Hint Müslümanlarıdır. Nitekim İbn-i Suud'un Vehhabi anlayışının Mekke'de hakim olmasına tepki gösterebilecek olan Hint Müslümanlarının İngiliz hükümetini harekete geçirmesinden çekindiğini görmekteyiz. Bu nedenle Vehhabilerin yapacağı kongre bu durumu da bir çözüme kavuşturabilirdi. İbn-i Suud'un aşması gereken diğer bir problem ise bölgede kurduğu hakimiyetini, İngilizlerin gözünde meşrulaştırma işini nasıl başaracağıdır.

İkdam Gazetesi'nde 24 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde "Hicaz Kongresi Akd Edilemiyor" başlığıyla çıkan haber, Kahire muhabirinin aktardığı bilgilere dayanmaktadır. Haberde İbn-i Suud'un gerçekleştirmek istediği kongrenin gerçekleşmeyeceği çünkü davet edilen hükümetlerin kongreye katılmadığı bildirilmektedir.¹⁵⁴ Türk Hükümeti de bu kongreye resmen katılmayacağını ilan etmiştir.¹⁵⁵

Ancak İbn-i Suud'un kuvvetlerinin Hicaz hükümetini mağlup etmesi üzerine Kongre ile ilgili alınan kararlar değişmiştir. İbn-i Suud'un Hicaz Kongresi'ni tekrar toplama teşebbüsü bu sefer cevap bulabilmiş ve bir çok hükümet, temsilci göndermiştir. Temsilci gönderen hükümetlerden biri de Türk Hükümetidir. 3 Haziran 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayımlanan "Hicaz Murahhasımız" adlı haberde, Türkiye hükümetini, Hicaz Kongresi'nde temsil edecek olan İstanbul Mebusu Edip Bey'in, "Reis-i Cumhur Hazretlerine veda etmek üzere Bursa'ya" gittiği bildirilmiştir. Konuyla ilgili İkdam Gazetesi'nde çıkan diğer bir haber ise Türkiye hükümetinin Hicaz Kongresi temsilcisi Edip Bey'in "Mustafa Kemal'e arz-ı tazimat eyleyerek İstanbul'a avdet" ettiği bildirilmiştir.¹⁵⁶ Hicaz Kongresi'nin toplanmasıyla birlikte Afgan Murahhası Serdar İkbâl Ali Şah, İbn-i Suud ile bir mülakat gerçekleştirmiş ve bu mülakat Times Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 28 Temmuz 1926 tarihinde "Hicaz Kralı İbn-i Suud'un Nezdinde" başlığıyla bu mülakatı aynen neşretmiştir. Afgan murahhası uzun uzun Cidde ve Mekke'ye gelişini orada nasıl ağırlandığını anlattıktan sonra İbn-i

¹⁵⁴ Bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: "Abdülaziz Mekke'de akdine karar verdiği kongrenin inkad edemeyeceğini ancak Mekke'ye vürudundan sonra anlayabilmiştir. İslam kongresi namı tahtı altında içtima edecek olan bu kongreye hemen hükümet-i İslamiyenin iştirak edeceği zannında bulunan İbn-i Suud, İslam hükümetlerinin verdiği cevaplarda bu kongreye iştirak etmeyeceklerini ve iştirak etmek arzu eden Hint Hilafet Cemiyeti vekilleri gelse bile üç yüz kusur milyon İslam'ı bu cemiyetin temsil edemeyeceğini velhasıl kongrenin inikadından bir netice istihsal kabil olamayacağından..." ("Hicaz Kongresi Akd Edilemiyor", **İkdam**, 24 Kanun-ı Evvel 1924, s. 1.)

¹⁵⁵ "Hicaz Kongresi Akd Edilemiyor", **İkdam**, 24 Kanun-ı Evvel 1924, s. 1.

¹⁵⁶ "Hicaz Murahhasımız", **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1926, s. 3.

Suud ile ilk karşılaşmasını ve İbn-i Suud'un samimi bir şekilde kendisini ağırlayıp sohbet ettiklerini anlatmaktadır. Murahhasın son yıllarda yaşanan olaylara dair sorduğu sorular üzerine İbn-i Suud şu cevabı vermiştir: *“Görüyorum ki Kral Hüseyin'in kim olduğunu ve neler istediğini bilmiyorsunuz. Hüseyin, eskiden beri ecnebilerin esiriydi. Hem de öyle bir esir ki Müslümanların lehine değil, daima aleyhlerine çalışıyordu. Ben onun bu memlekete nasıl hakim olduğunu ve ahaliyi ne suretle hürriyetten mahrum ettiğini anlatmayacağım. Kral Hüseyin memleketten firar etmeye karar verdiği zaman 51 deve ile bir milyon İngiliz altınını mahdumu Kral Ali'ye gönderdi.”* İbn-i Suud Hicaz'a karşı hareket sebeplerini de şöyle ifade etmiştir: *“Hüseyin yedi seneden beri Vehhabilerin vazife-i diniyelerini yapmak üzere Mekke'yi ziyarete gelmelerine müsaade etmiyordu. Haşimiler bütün Arabistan'ı ecnebi hakimiyetine tabi tutmak istiyorlardı. Biz buna asla muvafakat edemeyeceğimizi beyan ederek harekete geçtik.”* İbn-i Suud yaptığı harekâtı meşrulaştırma noktasında bir iddia daha sunmaktadır bu da Haşimilerin ve Mekke halkının ahlaki yozlaşması olarak sunulmuştur: *“İlk defa Mekke'ye ve Taif'e girdiğimiz zaman şaşırmiştik. Karşımıza çıkan adamların Müslüman olduklarına inanmak istemiyorduk. Haşimiler ahalinin ahlakını da bozmuşlardı.”*¹⁵⁷

Hicaz Kongresi'yle ilgili son haber ise 30 Temmuz 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayımlanmıştır. “Mekke Kongresinde İbn-i Suud'un Nutku” başlığıyla yayımlanan yazı İbn-i Suud'un kongredeki konuşmasını içermektedir. Afgan murahhasının aktardıklarına dayanan yazıya göre, üç defa tehir edilen kongre haziranın altısında saat ikide başlamıştır, Mekke'de bulunan eski Topçu Kışlası'nda gerçekleşen kongreye katılan ülkeler ve temsilci sayıları belirlenmiştir; Rusya Müslümanları yedi, Hicaz on iki, Cava beş, Suriye üç murahhas bulundurmıştır. Bunlardan başka Vehhabi Sultanı Sudan'ı temsil için üç âlim tayin etmiştir. Kongre'nin başlangıcında Türkiye murahhası gelmemiştir. İran, Irak ve Yemen namına murahhaslar hiç gelmemiş, İran murahhasının bulunmayışının sebebi İran'ın Şii olması iken Irak Haşimi bir hanedan tarafından yönetilmediği için katılmamıştır. Yemen'in ise Vehhabilerle dost bulunduğu için kongreye katılmadığı iddia edilmiştir.

İbn-i Suud konuşmasının başında, davetinin kabul edilmesinden dolayı olan memnuniyetini iletmış ve bu toplantının her sene gerçekleşmesi temennisini belirtmiştir.

¹⁵⁷ “Hicaz Kralı İbn-i Suud'un Nezdinde”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1926, s. 3.

İbn-i Suud'un konuşmasının temel noktası Haşimi ailesinin yönetimdeki kabiliyetsizlikleri ve Vehhabilerin Hicaz'a kazandırdıkları üzerinedir. İbn-i Suud Şerif Hüseyin ile ilgili olarak da: *“Hicaz Şerif Hüseyin ile oğlu Emir Ali'nin eline düştükten sonra bütün Müslümanlar bu adamların hükümetteki kabiliyetsizliklerinden endişe etmiş ve Hicaz'ın istikbal ve asayişinden korkmuş idi. Elimize düşen vesaik Şerif Hüseyin'in ve oğlunun memleketi, istiklali ecnebilere teslim ettiklerini ve bunlardan para aldıklarını ispat etmektedir. Hicaz'ın komşusu biz Necidliler bundan pek müteessir olduk, müşavirlerim Hicaz'ı bu mesaiiden kurtarmak bir vazife-i diniye olduğunu bana beyan ettiler. Gönderdiğim davetnamelerde Hicaz'ın müstakil tarz hükümeti hakkındaki efskar-ı zatiyemi beyan etmiştim.”* Peki nedir İbn-i Suud'un düşüncesi? İbn-i Suud kongrenin toplanma amacını, Mekke'nin geleceği hakkında İslam hükümetlerinin ortak karar vermesi olarak adlandırmıştı. Ancak kongrenin toplanması böyle bir sonuç doğurmaktan daha çok İbn-i Suud'un kendi hakimiyetini meşrulaştırma çabası olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁸

1927 yılına gelindiğinde Hicaz Bölgesi ile ilgili en önemli gelişmeler İngiltere ve Vehhabiler arasında yaşanmıştır. Arap Yarımadasında yerel anlamda en önemli güç haline gelen Necid Sultanı İbn-i Suud bölgedeki egemenliğini, bölgenin gerçek hakimi bulunan İngilizlere onaylatmak ihtiyacı duymuştur. 5 Kanun-ı Sani 1927'de Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Arabistan'da Büyük Britanya İle Vehhabiler” başlığıyla çıkan haber bölgedeki arayışları yansıtmaktadır ve Ceride-i Siyasiye Gazetesi'nde neşredilen başmakaleye dayanmaktadır. Haberin alt başlığı şu soruyu sormaktadır: *“Arabistan'da bugün karşı karşıya bulunan iki hükümetin İngiltere ile Vehhabi saltanatının müteakbil siyasetleri nedir? Son birkaç sene zarfında Arabistan'da şeref ve itibarını arttıran iki hükümet Büyük Britanya ile Vehhabi hükümetidir.”*¹⁵⁹

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde 28 Mayıs 1927 tarihinde, “İngiltere ve Hicaz” başlığıyla yayınlanan haber İbn-i Suud ile İngiliz hükümeti arasında imzalanmış olan muahedeyi konu almıştır. Söz konusu olan muahede ile birlikte İngiltere, İbn-i Suud'u Arap kralı olarak tanımış ve İngilizler ile Vehhabiler arasındaki ihtilaf çözülmüştür. Ancak Vehhabilerin yeni saldırıları başlamıştır. Vehhabi güçleri Irak topraklarına girerek,

¹⁵⁸ “Mekke Kongresinde İbn-i Suud'un Nutku”, **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1926, s. 4.

¹⁵⁹ “Arabistan'da Büyük Britanya İle Vehhabiler”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Kanun-ı Sani, 1927, s. 2.

Irak kabilelerine karşı saldırılar başlatmıştır. Ancak İngiliz uçak filosu yaptığı karşı saldırılarla bu akınları geri püskürtmüştür. İkdam Gazetesi bir tehlikeye dikkat çekmiştir: *“Bu akıncılar İbn-i Suud’un reyî ve muvaffakiyetiyle tertip edilmiş gibi görüldüğünden keyfiyet gittikçe artmakta olan hayret ve endişelere bais olmuştur.”*¹⁶⁰

22 Teşrin-i Evvel 1928’de Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Arabistan’da Neler Oluyor?” başlığıyla çıkan haberde Vehhabilerin Tebuk’de toplanmaya başladıkları bildirilmiştir. Vehhabilerin toplanması bölgedeki kabilelerde endişe oluşturmuş ve saldırılardan çekinen kabileler doğuya doğru ilticaya başlamışlardır.¹⁶¹

1928 yılına ait birkaç küçük haber ise İbn-i Suud’a dairdir. İlk olarak İbn-i Suud riyasetinde bir araya gelen Arap kabilelerinin Ürdün üzerine doğru harekete geçtiği ve bunun üzerine Ürdün Kralı Abdullah’ın seferberlik ilan edip sınıra gittiği bildirilmiştir.¹⁶² Başka bir haberde ise, İbn-i Suud’un Basra Körfezi bölgesine geldiği ve İngiliz siyasi ajanıyla bir görüşme ayarlandığı bildirilmiştir.¹⁶³

Şerif Hüseyin’in rakibi İbn-i Suud karşısında mağlup olmasından sonrada Türk basını bölgede yaşanan gelişmeleri takip etmeye çalışmıştır. Bilhassa İbn-i Suud’un toplamaya çalıştığı kongre ve meşruiyet çalışmaları gazetelere yansımıştır. Şerif Hüseyin’e karşı çok sert bir tutum içerisine giren basın, İbn-i Suud hakkında daha mutedil bir lisan kullanmış, artık Arabistan Yarımadası’ndaki gelişmelere karşı Türkiye yeni bir dış politika inşa etmekte ve bölgedeki oluşumları iki eşit devlet olarak değerlendirmektedir.

2.4. Türk Basınında Yemen

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine giren Yemen ülkesi, üzerinde Osmanlı Devleti’nin mutlak egemenliğinin sürdüğü topraklar değildir. Bilhassa Aden şehri ve civarı kısa sürelik Osmanlı hakimiyetinin ardından İngiliz hakimiyetine girmiştir. Osmanlının son döneminde ise Yemen bölgesinde, Zeydi İmamlar önderliğinde birçok isyan ortaya çıkmıştır. Ancak bu isyanların en önemli lideri olan İmam Yahya’nın, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devletine karşı herhangi bir isyan girişimi içerisinde olmadığı ve İngilizlerin kışkırtıcı tekliflerini ise reddettiği bilinmektedir. I. Dünya

¹⁶⁰ “İngiltere Ve Hicaz”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Mayıs 1927, s. 1.

¹⁶¹ “Arabistan’da Neler Oluyor?”, **Hakimiyet-i Milliye** 22 Teşrin-i Evvel 1928, s. 3.

¹⁶² “İbn-i Suud’un Seferberliği”, **İkdam**, 8 Kanun-ı Evvel 1928, s. 3.

¹⁶³ “İbn-i Suud Seyahatte”, **İkdam**, 30 Kanun-ı Evvel 1928, s. 3.

Savaşı'nın ardından İmam Yahya'nın yeni Türkiye hükümetine bağlılık çabası ve Yemen ahalisinin meclise temsilci gönderme girişimleri olmuştur. Türk basını Yemen'e dair olayları Türk okuyucusuna aktarmıştır.

2.4.1 İngiltere-Yemen İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olmasıyla birlikte Arap Yarımadası'nda bir güç boşluğu ortaya çıkmıştır. Uzun zamandır Basra Körfezi ve Aden üzerinden, bölgede nüfuz kurmaya çalışan İngiltere kısa sürede bu güç boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Ancak yeni kurulan Arap devletlerine hakimiyetini kabul ettiren İngiltere, karşısında yeni bir rakipte bulmuştur. Kendi bölgesini korumaya çalışan ve hakimiyet bölgesinde İngiliz egemenliğinin yayılmasına karşı çıkan bu güç, San'a hakimi İmam Yahya'dır.

Yemen-İngiliz ilişkilerini yakından takip eden Türk basını, bu konuya dair haberleri okuyucularına aktarmıştır. Söz konusu olan dönemde Yemen-İngiltere ilişkileri hakimiyet mücadelesi etrafında şekillenmiştir. Bu haberlerden 1923 tarihine yansıyanlardan ilki "Yemen Hakkında Siyasi Teşebbüsler" başlığıyla İkdam Gazetesi'nde yer almıştır. 30 Haziran 1923 tarihli haber, Mısır'da neşredilmekte olan el-Mukattem Gazetesi'nde yayınlanmış bir makaleye dayanmaktadır. 14 Haziran tarihli makalede: Güney Arabistan'da yaşanan olaylar ele alınmıştır. Bölgede yaşanan en önemli gelişme ise Arap Yarımadasının gerçek hakimi olan İngilizlerin, yarımadanın güney sahil bölgelerinde de tam bir hakimiyet çabası kurması üzerinedir. İngilizler I. Dünya Savaşı döneminde yanlarına çekemedikleri İmam Yahya ile tekrar görüşme girişimlerinde bulunmuşlardır. İngilizlerin bu görüşmelerden muradının bölgede nüfuzlarını mutlak kılmak istemeleri olarak görülmüştür.¹⁶⁴ İngiliz hükümetinin bölgedeki amacının bir nevi Hindistan yönetimine benzer bir yönetim inşa etmek olduğu iddia ediyordu. İmam Yahya'nın bölgesi dışında Şebbe bölgesinin diğer kısımları Hindistan'daki İngiliz yönetimine bağlı olsa da İngilizlerin söz konusu bölgeyi doğrudan doğruya İngiltere Sömürge Bakanlığına bağlayarak buraya genel bir vali atamak istedikleri görülmüyordu. Yemen bölgesinin büyük bir kısmına hakim olan İmam Yahya'nın, İngilizlerin bu

¹⁶⁴ "İngilizler İmam Yahya ile tekrar konuşmalara başladı. İngilizlerin bundan maksadı, ittifak silsilesine bir halka daha eklemek. İngilizler bu ittifaklarla Cezire-tül Arap'ın sahil ve dahilindeki memleketleri her hangi başka bir devletin nüfuzundan azade kılmak hedefini takip etmişlerdir." ("Yemen Hakkında Siyasi Teşebbüsler", **İkdam**, 30 Haziran 1923, s. 1)

girişimini nasıl gördüğü de haberde aktarılmıştır. Makaleye göre İmam Yahya'nın İngiliz arzularına göre hareket etmesi muhtemel görünmüyor, kendi çabaları ile medeni milletler safında yer almak için çalışacağı açıklanıyordu. Makalede İngilizlerin I. Dünya Savaşı sırasında İmam Yahya'ya, Türklere karşı yüz çevirmesi karşılığında Yemen'in bağımsızlığının teklif edildiği iddia edilmiştir. Bu teklife karşılık ise İmam Yahya Aden dahil olmak üzere bütün Yemen egemenliğini istemiş ancak İngilizler buna yanaşmamıştır. İngilizler İmam Yahya'dan istediklerini alamayınca bölgedeki diğer Arap reisleri ile görüşme içerisine girmişlerdir. I. Dünya Savaşının ardından İngilizler şunu görmüşlerdir ki Şebbe bölgesinde İmam Yahya önemli bir mevki tutmaktadır. Bu yüzden İmam Yahya ile tekrar iletişim kurmaya çalışmışlardır. Bu durum makalede şu şekilde ifade edilmiştir: *“Harb-i Umumi sona erdikten sonra İngilizler İmam Yahya'nın Türk ordusuna askeriyle yardımını, zahire verdiğini unutarak elçiler gönderip celp muhabbetine çalışmışlardır. Geçen sene Kral George İmam'a bir uçak hediye etmiştir.”* Haber bize şunu göstermektedir ki, İmam Yahya I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı taraftarı bir pozisyon almış ve Osmanlı güçlerine destek vermiştir.¹⁶⁵

Yemen'deki hakimiyet mücadelesine dair diğer haber ise 19 Ağustos 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Yemen Ahvali” başlığıyla yayımlanmıştır. Haber Times Gazetesinden bir alıntıdır. Bir önceki haberde gördüğümüz üzere İngilizler bölgedeki hakimiyetlerini İmam Yahya'ya kabul ettirmek istiyorlardı ancak bu haberde gördüğümüz şudur ki İmam Yahya İngiliz hakimiyetini kabul etmemekle birlikte İngilizlere karşı Arap reislerine kendi hakimiyetini kabul ettirmek istemektedir. İngilizlere karşı harekete geçen İmam Yahya, İngilizlere sadık kalan Arap şeyhlerini seferlerle esir etmiştir. Ayrıca İmam Yahya, Yemen'deki bütün Arap reislerine bir beyanname göndererek kendi hakimiyetini tanımaları talebinde bulunmuştur.¹⁶⁶

24 Nisan 1924 tarihinde Sebilürreşad Dergisi'nde “Yemen'de Vaziyet” başlığıyla verilen haberde, İmam Yahya'nın yabancı devletlerin bölgeye yönelik hamlelerine karşılık ustaca bir siyaset güttüğü anlatılmıştır. Yemen'de etkinlik kurmak isteyen Fransız ve İngilizlerin çalışmaları ve İmam Yahya'nın buna karşılık gerçekleştirdiği hamleler şu şekilde aktarılmıştır: *“Arabistan'dan alınan malumata göre San'a'ya giden Fransız*

¹⁶⁵ “Yemen Hakkında Siyasi Teşebbüsler”, **İkdam**, 30 Haziran 1923, s. 1

¹⁶⁶ “Yemen Ahvali”, **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Ağustos 1923, s. 1.

murahhası ile İmam Yahya arasında bir muhadenet (dostluk) mukavelesi akd olunmuştur. Mamafih bu haber henüz muhtaç-ı teyittir. Diğer taraftan İmam Yahya ile İngiltere namına miralay Jacop ile devam eden müzakerat bir neticeye iktiran edememiş ve inkita'a uğramıştır. İngiliz Miralayı Jacop, San'a'ya hareket etmiştir. Bu haberlerden anlaşılıyor ki İmam Yahya ecnebi devletlerin tuzağına düşmekten endişe ederek gayet menfi bir siyaset takip etmektedir.” Haberde yer alan diğer bir iddia da İmam Yahya ile İbn-i Suud arasında bir ittifak çabası olduğuna dair söylentilerdir. İddiaya göre Arap Yarımadası bu iki emir arasında pay edilecektir.¹⁶⁷

Türk basınına yansıyan haberlere göre İmam Yahya, İngilizlerle işbirliği içine girmemiştir. Bölgedeki hakimiyetini koruyabilmek için ise İngilizlerle işbirliği içine giren bölgedeki Arap reislerine karşı mücadele gerçekleştirmiştir. Türk basını İmam Yahya'nın İngilizlere karşı bu duruşunu iyi karşılamıştır.

2.4.2 Yemen-Türkiye İlişkileri

Yemen hakimi İmam Yahya ile I. Dünya Savaşı'nda gerçekleştirilen işbirliğine rağmen Osmanlı orduları savaşı kaybetmiş ve Arap Yarımadası'ndan çekilmek zorunda kalmıştır. İmam Yahya, Osmanlının çekilişinden sonra bağımsızlığını ilan etmiş ve İngiliz nüfuzunun bölgesine yayılmaması için yeni bir mücadele içine girmiştir. Yemen-Türkiye ilişkileri ise yeni bir döneme girmiştir. Türk basını Yemen-Türkiye ilişkilerini takip etmiş ve okuyucularına ilgi çekici ayrıntılar sunmuştur. Söz konusu haberlerin en çok dikkat çekenleri ise Yemen'in Türkiye devletine bağlılık bildirmesi ve Meclis'e mebus gönderme arzudur. Bu konuyla ilgili ilk haber 20 Ağustos 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Yemen'de İmam Yahya” başlığıyla verilmiştir. Ancak haberde ilk dikkati çeken detay alt başlıkta yer almaktadır: “*İmam Yahya Türk Tabiiyetini Muhafaza Etmektedir*”. “*Aden'den Times Gazetesi'ne yazılıyor*” bilgisiyle verilen haberde İmam Yahya'nın Türk tabiiyetini muhafaza ettiğini beyan ettiği iddia edilmiştir: “*İngiliz himayesi aleyhine Arap şeyhleri üzerindeki hakimiyetini geliştirmeye devam etmekte olan İmam Yahya, Ankara'ya Yemen adına gönderilen Nedim Bey'den ahz-ı talimat eylemektedir. Nedim Bey geçen Haziran'da İmam Yahya'nın daire-i nüfuzu dahilinde ikamet eden intihabcıların yeni Büyük Millet Meclisi'ne Mebus göndermek istediklerini*

¹⁶⁷ “Yemen'de Vaziyet”, **Sebilürreşad**, 24 Nisan 1924, Cilt.24, Sayı: 598, s. 413-412.

Ankara'ya bildirmişti.” Yemen bölgesinden böyle bir talebin olması oldukça ilgi çekicidir.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı yönetimine sadık kalarak İngilizlerle Osmanlı aleyhine bir işbirliğine girmeyen İmam Yahya'nın savaş öncesi dönemdeki isyanları bilinmektedir. Ancak I. Dünya Savaşı ve sonrasında gösterdiği tavır oldukça farklıdır. Ayrıca Yemen eşrafının TBMM'ye mebus gönderme istekleri oldukça dikkat çekicidir. Bölgedeki hakimiyetini genişletmek isteyen İmam Yahya, söz konusu bölgedeki Arap reislerine karşı seferler düzenlemekte ve birçoğunu esir etmektedir.¹⁶⁸

Yemenlilerin TBMM'ye mebus gönderme arzularına dair bir başka haber de 21 Haziran 1923 tarihinde Sebilürreşad Dergisi'nde “Şu'un” başlığıyla verilmiştir. Haberde: Yemenlilerin, Büyük Millet Meclisi'ne mebus göndermek istedikleri şu şekilde aktarılmıştır: *“Yemen ahali-i İslamiyesi, Büyük Millet Meclisi Hükümetine müracaatla Yemen ahalisinden Büyük Millet Meclisi'ne mebus göndermek arzusunda bulunduğunu ve yeni intihabat için müsaade itasını Yemen valisi Nedim Bey vasıtasıyla hükümetten talep etmişler.”* Yemen ahalisinin bu talebi büyük önem arz etmektedir. Parçalanmış bir imparatorluğun binlerce kilometre ötedeki parçasının söz konusu birlikteliği devam ettirme arzusu şaşırtıcı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu arzu Arap-Türk ilişkilerinin yalnız Şerif Hüseyin isyanıyla değerlendirilmesinin sakıncalarını bize göstermektedir.¹⁶⁹

30 Ağustos 1923 tarihinde Sebilürreşad Dergisi'nde “Yemen Ne Oldu?” başlığıyla Tanin Gazetesi'nde yayınlanmış olan bir yazı aynen neşredilmiştir. Hüseyin Cahit'in kaleme almış olduğu makalede Yemen ile ilgili yorumları bulmaktayız. Hüseyin Cahit makaleyi kaleme alma sebebi olarak, Yunanistan'dan o dönemde gelecek olan Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere Hilal-i Ahmer'in İslam ülkelerinden toplayacağı yardım için Mustafa Kemal'in bir beyanname neşretmesini göstermiştir. Söz konusu beyanname Hüseyin Cahit'i düşüncelere itmiş ve bu düşünceler içinde Yemen de akla gelmiştir. Politik gelişmeler içinde unutulup giden Yemen meselesi için şunları ifade etmiştir: *“Bu yetim Müslüman ülkesi bizim cidden nazar-ı dikkatimizi çekmeye layıktır.”* Yazının ilk

¹⁶⁸ “Yemen'de İmam Yahya”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1923, s. 1.

¹⁶⁹ “Şu'un”, **Sebilürreşad**, 21 Haziran 1923, s. 150-151.

kısımında Milli Mücadele döneminde Yemen ile olan ilişkilerin bir şekilde devam ettiği, hatta basında Yemen'in mebus göndermek istediği meselesinin işlendiği bildirilmiştir.¹⁷⁰

Hüseyin Cahit Yemen'in adının anılmaz olmasını siyasetteki "ifrat ve tefrite" bağlamaktadır. *"Bazen faal siyasi bir ittihat-ı İslamiye düşünüyoruz. Bazen de bunun aksi olmak üzere İslam siyasetinin bütün bütün aleyhtarı oluyoruz. Şu dakikada böyle bir aksi devre içinde bulunduğumuzu zannediyorum. Halbuki İslamiyet siyasetine karşı bu ifrat ile tefritin ortasında makul ve mutedil bir tarik vardır ki laik Türk Cumhuriyeti (?) kendi nüfuz ve kudretine kendi bi-mana bir darbe-i intihar urmaksızın bunu ihmal edemez. Ortalığı alt üst edecek bir siyasi ittihat-ı İslam politikasının memleketimiz için zarardan başka bir neticesi olamaz. Fakat bütün âlem-i İslam arasındaki manevi rabıtayı muhafaza etmekte, bu muhtelif İslam heyeti içtimalarını birbirlerine mütesanid bulundurmakta faideden başka bir semere iktitaf etmeyiz."* Hüseyin Cahit bu faydaya örnek olarak Yunanistan'dan gelecek Müslümanlar için İslam dünyasından istenen yardımı örnek göstermektedir.

Ancak İslam dünyasıyla kurulacak olan bu bağlantının sadece sıkıntı zamanlarında kullanılmasını da doğru bulmamaktadır: *"Fakat bu dindaşlık rabıta-yı kutsiyesini yalnız sıkıntı dakikasında kazara hatırlamak büyük bir faide vermez... Tesadüfi değil, mütemadi bir surette âlem-i İslam ile meşgul olmalıyız. Tahrik için değil, dindaşlık rabıta-i kutsiyesine takviye için Türkiye Cumhuriyetini bu dindaşlık rabıtasını kırdığı gün cihan-ı şümül ehemmiyetini gaib ederek mazisine layık olmayacak bir mertebeye düşer."* Hüseyin Cahit, Hariciye'nin bu konulara dikkat etmesi gerektiğini vurgulamıştır: *"Eğer bu böyle ise siyaset-i hariciyemiz biraz daha vasi ve nafiz bir nazar ile idare edilmek ve bilhassa Yemen gibi sadık, mühim ve zengin bir kıtaa sarf-ı gaflet yüzünden, sektarlık yüzünden sebebinden elden kaçırılmamak iktiza eder... Bundan başka, Türkiye Cumhuriyeti âlem-i İslam'ın merkez-i diniyesi olduğunu da gözden kaçırılmamalı ve muhtelif kıtalardaki hissiyat-ı insaniyeyi etmediği de siyaset-i dahilimizin umdelerinden biri olmak üzere göz önüne almalıdır. Ne demek istediğimizin anlaşılacağı ümidiyle bu noktaya alenen münakaşa etmekten tevakki ediyoruz."*

¹⁷⁰ "Yemen idaresi Anadolu Mücahede-i Milliyesi henüz bitmemiş olduğu zamanlarda zannediyoruz ki az çok münasebette ve muhaberatta bulundu. Herhalde bir aralık Yemenlilerin Millet Meclisi'ne mebus göndermeleri matbuatta mevzu bahis olmuştu. Fakat Lozan Muahedesi imza edilir edilmez bütün bu lakırdılar bitti. Yemen'in adı anılmaz oldu." ("Yemen Ne Oldu?", **Sebilürreşad**, 30 Ağustos 1923, Cilt. 22, Sayı: 555-556, s. 150-151.)

Hüseyin Cahit'in kaleme almış olduğu yazı önemli tespitler içermektedir. İlk olarak Yemen'in mebus gönderme arzusunun kamuoyu tarafından bilinen bir hakikat olduğunu daha açık bir şekilde görebilmekteyiz. İkinci olarak dış politikaya getirdiği öneri ve eleştirilirlere ise günümüz Türkiye'sinde de tartışılan mevzular olmaya devam etmektedir.¹⁷¹ Henüz cumhuriyetin ilan edilmediği günlerde yeni Türkiye için ufuk çizen Hüseyin Cahit, Türkiye'nin hala İslam dünyasının dini merkezi olduğunu söyleyerek hayale kaçmadan İslam dünyası ile irtibatın sürdürülmesini ve onların desteklenmesini istemektedir.

Yemen'in Türkiye'ye olan bağlılığına dair bir başka haber ise Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde 18 Mart 1923 tarihinde "Yemenliler, Türkiye'den Ayrılmak İstemiyorlar" başlığıyla verilmiştir. Haberde karşımıza çıkan ilk kısım İmam Yahya'nın ve Seyyid İdris'in, Türkiye'den ayrılmamaya kesin olarak karar verdikleri iddiasıdır: "*İmam Yahya ve Seyyid İdris, Türkiye'den ayrılmamaya katıyen karar vermişler, İngiliz ve Fransız tekliflerini ret etmişlerdir.*" Haberin içeriği Yemen'de on yıl kadar darü'l-muallimin, idadi ve sultani mekteplerinde müdürlük ve muallimlik görevinde bulunmuş ve mütarekeden sonra Yemen'de kalmış olan Erzurumlu Abdüssamet Bey'in Türkiye'ye dönmesinden sonra verdiği beyannamedir. Abdüssamet Bey beyannamede, İmam Yahya'nın Türk askeri sistemine uygun bir ordu oluşturduğu, İngilizlere ve İngiliz destekli Arap emirlerine karşı savaşı, Şerif Hüseyin'in Osmanlıya karşı hareketinin İslam'a karşı bir hıyanet olduğu ve İmam Yahya'nın katıyen Şerif Hüseyin ile işbirliğine girmeyeceği üzerinde durmuştur. Yemen'de yaşanan ilgi çekici bir başka vaka da bu beyannamede yer almıştır. Verilen bilgiye göre, Türk ordusunun Yunan ordusunu mağlup etmesi Yemen'de büyük bir sevinçle karşılanmış, İmam Yahya hazretlerinin emriyle memleketin her tarafında üç gün üç gece şenlikler yapılmıştır. Yemen yönetiminin ve halkının Türkiye'nin Yunan'a karşı kazandığı zaferi büyük bir sevinçle karşılaması önemlidir. Bu durum bölge halkının Türkiye'ye olan sevgisini göstermekle birlikte, Osmanlı yönetimine karşı bir öfke olmadığını da göstermektedir.

Haberde dikkat çekici bir diğer kısım ise: "*İmam Yahya hazretleri Yemen'i temsil etmek üzere Mustafa Kemal Paşa ile Seyyid Senusi hazretlerini resmen tevkil etmişlerdi ve bugün Yemenliler bu iki zat-ı aliyi kendi mebusları telakki ediyorlar.*" I. Dünya

¹⁷¹ "Yemen Ne Oldu?", **Sebilürreşad**, 30 Ağustos 1923, Cilt. 22, Sayı: 555-556, s. 150-151.

Savaşı'nda Hilafete ve Osmanlıya olan bağlılığını ispat eden ve büyük fedakârlıkları göze alıp Mısır'daki İngiliz birliklerine sefer düzenleyen ve hemen ardından Halifenin daveti üzerine İstanbul'a gelen, Milli Mücadele'de aktif rol alan Şeyh Senusi'nin vekil tayin edilmesi oldukça önemlidir. İmam Yahya ve ondan daha üst bir seviyede bağlılık gösteren Şeyh Senusi'nin "Büyük Arap İsyanı" düşüncesine vurdukları darbe ortadadır. Bu haberde de gördüğümüz gibi Yemen-Türkiye ilişkilerinin ve iki ülke arasındaki bağın güçlü olduğudur. Türkiye ve Yemen toplumu birbirinden habersiz iki toplum değil aksine birbirinin sevincini paylaşan bir yapının mevcut olduğu basından okunabilmektedir.¹⁷²

Türkiye-Yemen ilişkilerine dair diğer bir önemli haber ise İkdâm Gazetesi'nde 19 Mart 1923 tarihinde "Yemen'de Türkiye'nin Nüfuzu ve Tesiri" başlığıyla verilmiştir. Yemen'den yeni gelmiş olan Abdussamet Efendinin, Tan Gazetesi'nde neşredilmiş olan beyanatının önemli kısımları haberde verilmiştir. İlk olarak Yemen'deki çatışmalardan bahsedilmişse de asıl mesele Hadide bölgesinde İngilizlere karşı gerçekleştirilen saldırılardır. Yemen ahalisinin gerçekleştirdiği bu saldırılarda İngiliz Konsolosu Richardson'ın ikamet ettiği bina basılmıştır. Ardından memleketin ileri gelenleri olarak iddia edilen kişiler konsolosla görüşmüşlerdir: "*Mebus-ı sabık Tahir Recep Efendi, tüccardan Şeyh Salih Şazi, Şeyh Ömer Mezcac efendilerle İngiliz hükümeti dairesine celp ettiler. Richardson bunlara İngiltere, Mısır, Hicaz hükümetlerinden birine biat teklifinde bulundu. Ve dedi ki: Türkiye'den artık size hayır yoktur. Türkiye'nin hakimiyeti artık buralarda bir daha cari olmaz. Sizin için bu üç hükümetten birine biattan başka çare yoktur.*" İngiliz konsolosunun bu teklifi heyet tarafından şiddetle reddedilmiştir.¹⁷³

Bu cevaba karşılık İngiliz konsolos onları hapis ile tehdit ettiyse de Şeyh Salih Şazili'nin şu sözleri sarf ettiği aktarılmıştır: "*Mösyö Mösyö! Metbu'-ı mufahhamız Türkiye uğrunda hapis değil, ölümü bile şeref addederiz. Hiçbir kuvvet bizi Türkiye'den ayıramaz.*" Diğer zatların da Şey Salih'i desteklemeleri üzerine söz konusu kişilerin hapis cezasına mahkûm edildiği iddia edilmiştir. Cezalar üzerine halkın hareketlenmesiyle birlikte İngiliz neferleri Hadide bölgesini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu sıralarda Anadolu'da Yunan'a karşı kazanılan zafer haberinin Yemen'e ulaşması üzerine, ahali

¹⁷² "Yemenliler Türkiye'den Ayrılmak İstemiyorlar", **Tevhid-i Efkâr**, 18 Mart 1923, s. 2.

¹⁷³ "Bu teklif üzerine bu zevat bila tereddüt Türkiye hükümetinden başka hiçbir hükümet tanımadıklarını ve tanımayacaklarını, Türkiye hükümetinin ölmediğini ve herhalde bir gün buralara geleceğini söylediler ve İngiliz teklifini şiddetle ve nefretle ret ettiler." ("Yemen'de Türkiye'nin Nüfuzu ve Tesiri," **İkdâm**, 19 Mart 1923, s. 2.)

gece gündüz camilerde mevlidi şerifeler okumuşlar, bütün gurabaya yemekler yedirmişler, Hadide'de dört binden fazla Osmanlı bayrağı evlerin damlarında dalgalanmıştı.”¹⁷⁴

Abdussamet Efendinin açıklamaları Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde de kendine yer bulmuştur. 25 Mart 1923 tarihinde Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde “Yemen Türkiye'den Katiyen Ayrılmayacaktır” başlığıyla makale yayınlanmıştır. Makalenin alt başlığında “*Şanlı Türk bayrağı, elyevm Yemen'de, Asir'de ve Bahr-ı Ahmer sevhilinde temevvüc etmektedir. Hiçbir vakit Yemenlileri Türkiye'den ayıramayacaklar.*” İfadeleri yer almıştır Beyannamenin devamında vurgulan bir husus vardır ki bu da İslam milletlerinin Türkiye'den kopmanın aksine gün geçtikçe Türkiye'ye olan bağlılıklarının arttığı iddia edilmiştir : “*Akvam-ı İslamiye'yi Türkiye'den ayırmak için milyonlar sarf edildiği, bi nihaye tazyikar zulümler icrasından geri durulmadığı halde İslam milletlerinin Türkiye'ye merbutaları günden güne artıyor*”.¹⁷⁵

Yemenlilerin TBMM'ye mebus gönderme arzularına dair bir başka haber ise 20 Haziran 1923 tarihinde Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde “Yemenliler Meclisimize Mebus Gönderecekler” başlığıyla verilmiştir. “*Yemen ahali Türkiye'den ayrılmadıklarına yeni bir delil olarak intihabat icrası için hükümetimizden müsaide istemişlerdir.*” Habere göre Yemenlilerin Türkiye Meclisine mebus göndermek istedikleri bildirilmiştir: “*Yemen ahali mahalliyesinin hükümetimize müracaat ederek Yemenlilerin Büyük Millet Meclisi'ne mebus göndermek arzusunda buldukları bildirilmiştir. Bu müracaatta delalet eden Yemen valisi Nedim Bey olup Yemen mukadderatının mevzu bahs olduğu bu esnada Yemen mukadderatının mevzu bahs olduğu bu esnada Yemen mebuslarının Büyük Millet Meclisinde bulunmasındaki ehemmiyet de hassaten kayıt edilmiştir. Yemen'den alınan haberler, intihabat icrasına mesaide edildiği takdirde Yemen'de uzun müddet mektupçuluk etmiş olan İstanbul vilayeti mektupçusu Abdulhalik Hakkı Bey'in de Yemen mebusları meyanında bulunacağı, hissiyatı umumiyenin muma ileyhin intihabi merkezde olduğunu göstermektedir.*” Mebus gönderme girişimlerinin sık sık basına yansması meselenin ciddiyetini göstermektedir. Haberin son kısmında ise İmam Yahya ile Seyyid

¹⁷⁴ “Yemen'de Türkiye'nin Nüfuzu ve Tesiri,” **İkdam**, 19 Mart 1923, s. 2.

¹⁷⁵ “Yemen Türkiye'den Katiyen Ayrılmayacaktır”, **Tevhid-i Efkâr**, 25 Mart 1923, s. 3.

arasında bit itilafname imzalandığı ve İmam Yahya'nın yabancı tasallutuna karşı önlemler aldığı ifade edilmiştir.¹⁷⁶

19 Ağustos 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde "Yemen Ahalisi Türkiye'ye Merbut ve Sadıktır" başlığıyla verilen haberde: "Yemenli kardeşlerimizin Türkiye'den ayrılmamak hususundaki azim ve imanlarında sabit oldukları İstanbul ve Ankara'ya bildirildi." Yemen ahalisinin Şerif Hüseyin'e karşı düşüncelerinin olumsuz olduğu şu şekilde bildirilmiştir: "Şerif Hüseyin'in böyle bir teşebbüsü katiyen akamete mahkum olduğu Ve Şerif Türkiye'ye ihaneti alem-i İslam'a vurduğu darbelerden dolayı Yemen'de beşikteki çocuklara varıncaya kadar umumun nefret istikrahını celp ettiği bildirilmektedir." Asir hakimi Seyyid Muhammed İdris'inin ölümü üzerine halefi olan oğlu Seyyid Ali İdris'i ile ilgili olarak verilen bilgide ise Seyyid Ali'nin babasının son günlerinde Türkiye'ye karşı gösterdiği sadakate devam edeceği bildirilmiştir. Asir bölgesinin yeni hakiminin de Türkiye'ye sadakat göstereceğine dair iddia dikkat çekicidir. Yemen ahalisinin Türkiye'ye olan bağlılığına dair ifadeler ise şöyledir: "Ve Yemen ahalisinin her ne pahasına olursa olsun Türk hükümeti milliyesin den ayrılmak hususundaki azim ve imanlarında sabit kadim buldukları beyan olunmaktadır. Aynı hissiyat Ankara'ya da bildirilmiş ve Yemenlilerin meclise mebus göndermeğe hazır oldukları beyan olunmuştur."¹⁷⁷

16 Kanun-ı Sani 1927 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde "Yemen Mümessili" başlığıyla verilen haberde Yemen'i temsil etmek üzere daha önce Osmanlı memurluğunda bulunmuş olan Ahmet İnsi Efendinin gönderildiği bildirilmiştir. Daha önce Osmanlı memurluğu yapmış olan Ahmet İnsi Efendinin bu görev için seçilmesi yine Türkiye ile bağlantıların kopmadığının bir işareti olarak yorumlanabilmektedir.¹⁷⁸

Osmanlı hakimiyetinin sona ermesine rağmen Yemen ahalisinin ve Yemen idaresinin Türkiye'ye karşı göstermiş oldukları bağlılık, Arap milliyetçiliği düşüncesinin Yemen'de yer bulmadığını göstermektedir. Bilhassa Yemen ahalisinin Türkiye'ye olan bağlılık hususunda somut adım atmak adına TBMM'ye mebus gönderme gayreti dikkat

¹⁷⁶ "Yemenliler Meclisimize Mebus Gönderecekler", **Tevhid-i Efkâr**, 20 Haziran 1923, s. 1.

¹⁷⁷ "Yemen Ahalisi Türkiye'ye Merbut Ve Sadıktır", **Tevhid-i Efkâr**, 19 Ağustos 1923, s. 1.

¹⁷⁸ "Yemen Mümessili", **İkdâm**, 16 Kanun-ı Sani 1927, s. 1.

çekmektedir. Türk basınına yansıyan söz konusu haberler, Türk-Arap ilişkilerinin diğer aktörler üzerinden de okunmasının önemini göstermektedir.

BÖLÜM 3: TÜRK BASININDA SURIYE VE IRAK

3.1. Türk Basımında Suriye

1923 yılından itibaren İkdam, Hakimiyet-i Milliye, Tevhid-i Efkar Gazeteleri ve Sebilürreşad Dergisine yansıyan Suriye haberlerinin ortak noktası Fransız hükümetinin bölgede uyguladığı politikalar ve yerel halkın bu politikalara karşı direnişiyile şekillenmiştir. Haberlerde yer alan bir diğer husus ise Suriye halkının Türk yönetimine olan bağlılık arzularıyla, Hatay ve İskenderun'un geleceği ile ilgilidir.

3.1.1 Fransız Hakimiyetindeki Suriye'de İsyalar

Birinci Dünya Savaşının ardından Fransız yönetiminin, Suriye'ye askeri müdahalesiyle birlikte söz konusu topraklarda Fransız hakimiyeti başlamıştır. Fransızların sömürgesinde yeni bir döneme başlayan Suriye halkının bu süreci nasıl gördüğü ve nasıl tepki verdiğini anlayabilmek gerçekten de önemli bir husustur. Türk kamuoyu tarafından iyi bilinmeyen bu sürecin doğru anlaşılmasında Türk basını önemli bir kaynaktır.

Türk basınına yansıyan haberler bize şunu göstermiştir ki Şam, Halep ve diğer Suriye şehirlerinde Fransızlara karşı isyanlar gerçekleşmiş ve yerel halk bağımsızlık veya Türkiye yönetimine dahil olma noktasında gayret sarf etmiştir. Suriye'deki kimi direnişçi gruplar, Fransızlara karşı gerçekleştirdikleri mücadelede, Türkiye'de gerçekleşen Milli Mücadele yöntemlerini dahi örnek almaya çalışmışlardır. Bu durum Türk basınında kimi haberlere yansımış bulunmaktadır. Suriye'de yaşanan direnişçi Milli Mücadele ile kıyaslamak ise doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Anadolu'da gerçekleşen mücadele birçok sıkıntıya ve probleme karşın birçok olumlu unsuru da barındırmaktaydı. İmparatorluğun en değerleri komutanları ve ordunun teşkilatlı yapısı Anadolu'da bulunmaktayken, Suriye halkı direnişin bu temel taşlarından yoksundu. Ancak bütün bunlara rağmen Suriye topraklarında Fransız yönetimine karşı isyanların gerçekleştiği görülmektedir. Fransa'yı güç duruma sokan isyanlar 1925 ve 1926 yıllarında çıksa da 1923 yılında da kimi isyanların çıktığını görebilmekteyiz.

18 Temmuz 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin "Suriye ve Fransa" başlığıyla verdiği haberde, Suriye'nin her tarafında çatışmalar yaşandığı aktarılmıştır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Fransızlara karşı isyan eden grupları "mücahitler" olarak

adlandırmıştır. İdlib'den hareket eden ve 300 piyadeden oluşan Fransız müfrezesine “Cebel-i Zaviye mücahitleri” taarruz ederek, Fransız birliğiyle üç saatlik bir çatışma içine girmişlerdir. Çatışmanın sonunda Fransızlar, biri zabıt olmak üzere 15 ölü ve yirmi yedi yaralı vermiştir. 26 Haziran da gerçekleşen diğer bir saldırı ise İdlib'den Halep'e gitmekte olan Fransız postasına karşı gerçekleşmiştir. Postaya karşı gerçekleştirilen bu saldırıda yedi yüz Suriye lirası ve evrak ele geçirilmiştir. Haziran'ın 25. gecesi ise isyancılar Halep Karakolu'na baskın düzenlenmiş ve üç zabıt ve beş nefer ele geçirilmiştir. İsyancılar bu sırada ele geçirdikleri kadınları serbest bırakmışlar ve şu açıklamayı yapmışlardır: *“Gidiniz bizim kadın ve zenneye işimiz yoktur, memleketimizi terk ettiğiniz gün erkekleriniz de hayatlarını kurtarmış olacaklardır. Aksi takdirde ya biz veya siz neticeye kadar çatışacağız ve biz Halepliler tamamen mahvolmadıkça bu yerler size mal olmaz.”* Bu saldırılar üzerine Fransızlar, 28 Haziran'da isyancı gruba karşı taarruzda bulundularsa da, isyancılar hiçbir kayıp vermezken Fransızlardan iki ölü ve beş yaralı olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁹

İsyanların artması üzerine Fransız yönetimi bir takım önlemler almak zorunda kalmıştır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 26 Eylül 1923 tarihli “Suriye Haberleri” başlıklı yazısında; Fransız yönetiminin Halep'te ortaya çıkan milli ayaklanmaları bastırmak için Divan-ı Harp eliyle sert kararlar aldığı bildirilmiştir. Haberin devamında ağır cezalar alan kişilerin adları ve aldıkları cezalar verilmiştir. Dikkat çekilen bir husus da Divan-ı Harp kararlarında en çok ehemmiyet verilen cezanın müsadere olduğudur. Bu sayede isyancılar ve isyana destek verenler yıldırılmak istenmiştir.¹⁸⁰

1923 yılında en çok dikkat çeken haber ise 12 Teşrin-i Evvel 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Suriye Havadisleri” başlığıyla verilmiştir. Haberin içeriği Ahenk Gazetesi'nde yayınlanan makaleye dayanmaktadır. Haberde, Havran bölgesinde ortaya çıkan isyanda 12.000 kişilik silahlı grupların Dera bölgesine saldırıda buldukları ve şehri ele geçirdikleri bildirilmiştir. İsyancı gruplar devlet dairelerini de ele geçirdikten sonra Fransızlarla işbirliği içinde olanların mallarına el koymuşlar ve onlara, *“Fransa'ya gidin”* şeklinde hitap etmişlerdir. Dera'nın ele geçirilmesi üzerine Fransızlar, isyancılarla görüşmek üzere bölgeye bir nasihat heyeti göndermiştir. Ancak sonuç Fransızların

¹⁷⁹ “Suriye Ve Fransa”, **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Temmuz 1923, s. 3.

¹⁸⁰ “Suriye Haberleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Eylül 1923, s. 3

umduğu gibi olmamıştır. Büyük bir tepkiyle karşılaşan heyetin başkanı Şam eşrafından Abdurrahman Paşa, isyancılarla konuşmaya çalıştığında şu cevabı almıştır: “*Din düşmanlarıyla el ele vererek bizim gibi hür yaşamış insanları Türk kardeşlerimizden ayırdınız. Şimdi de düşmana arz-ı dehalet edelim diye bizi iğfale geliyorsunuz. Bunu bildiğimiz için işte sizi silahlarla istikbale çıktık nankörlüğünüzün cezasını tayin edeceğiz.*” Bu cevabın ardından Abdurrahman Paşa feci bir şekilde dövülmüş ve binadan aşağıya atılarak öldürülmüştür.¹⁸¹ İsyancılara göre, batılların ve işbirlikçilerin çalışmaları onları Türk kardeşlerinden ayırmıştır ve bağımsızlıklarını kaybetmenin suçlusu olarak gördükleri Abdurrahman Paşa’yı feci bir şekilde katletmişlerdir.

1923 yılında alınan tedbirlerin ardından 1924 yılı sakin bir yıl olarak geçse de 1925 yılında başlayan ayaklanmalar Fransız yönetimini zor bir durum içine sokmuştur. Daha öncede bahsedildiği gibi 1925 yılında gerçekleşen büyük isyanların merkezi Cebel-i Dürzi bölgesidir. Ancak isyan kısa sürede büyümüş ve diğer şehirlere de yansımıştır. İsyanın ilk olarak görüldüğü şehirlerden biri de Hama’dır.

“Suriye’de Karışıklık” başlığıyla Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde 8 Teşrin-i Evvel 1925 tarihinde yayınlanan haberde; Hama bölgesindeki karışıklıklar aktarılmıştır. Habere göre; ahali ve bedeviler silahlı bir şekilde resmi dairelere hücum etmişlerdir. Buna karşılık: “*Suriye süvarisi erbab-ı kıyamı püskürtmüş, muhacimlerin silahlarını almıştır. Bunlardan otuz kişi maktul düşmüştür. Sükûn iade olunmuştur.*”¹⁸² 8 Teşrin-i Evvel 1925 tarihinde başka bir haber yine Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde verilmiştir. “Suriye’de Fransa” başlığıyla verilen haberde Fransızlar isyancı grupların Şam’ın batısında tekrar toplanmaya başladıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca Fransız meclisinde, Suriye mandasının muhakkak müdafaa edilmesine dair konuşmalar gerçekleştirildiği haberin diğer bir içeriğidir.¹⁸³ Fransızların isyanın büyümesinden endişe ettikleri görülmektedir.

Şam’ın batısında toplanan isyancı grupların şehre dahil olması ve Şam ahalisinin de isyana katılmasıyla birlikte Fransız idaresi zor bir durumda kalarak şehri bombardımana tutmuştur. 22 Teşrin-i Evvel 1925 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Şam Kıyamı” başlığıyla verilen haberde aktarılan bu bilgilere göre Dürzi çetelerin Şam’ın

¹⁸¹ “Suriye Havadisleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Teşrin-i Evvel 1923, s. 2.

¹⁸² “Suriye’de Karışıklık”, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Teşrin-i Evvel 1925, s. 3

¹⁸³ “Suriye’de Fransa”, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Teşrin-i Evvel 1925, s. 3.

güneyindeki Müslüman mahallelerine saldırılar gerçekleştirdiği ve Fransızların bu çeteleri geri püskürttüğü bildirilmiştir. Ayrıca isyancılar Şam'ın güney mahallelerinde barikatlar kursalar da Fransız topçularının yoğun bir bombardıman gerçekleştirdiği bombardımanın ardından Şam'ın varoşlarında ortaya çıkan isyanın bastırıldığı ve şehrin ileri gelenlerinin binlerce tüfeği teslim etmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Cebel-i Dürzi ve Cebel-i Lübnan bölgelerindeki Dürzi çeteler ise Fransız askerleri tarafından dağlara sürülmüştür.¹⁸⁴

Bir başka isyan merkezi ise Hama şehridir. Hama isyanına dair bilgiler 28 Teşrin-i Evvel 1925 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye Vukuatı" başlığıyla verilmiştir. Haberde; Hama'da gerçekleşen isyan ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Buna göre isyan, altı senedir Fransız ordusunda görev yapan Şamlı Yüzbaşı Fevzi Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Kısa sürede güçlenen isyan sonucunda Hama şehri ele geçirilmiş ve Fransızlar zor bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Yerel aşiretlerden destek bulan yüzbaşı kısa sürede Hama üzerine saldırıya geçip şehri ele geçirmiştir: "*Teşrin-i Evvelin onuncu günü gecesi Hama'ya hücum ve Hama'yı işgal ederek hapishanedeki mahpusları salıverdiler. Hapishanede üç yüz mahpus bulunuyordu. Bundan sonrada depolara hücum ederek içerisindeki mevcut eşya ile bomba, makineli tüfenk, esliha saireyi zapt ettiler.*" Serbest bırakılan mahkûmlara ve halka bu silahlar dağıtılmıştır. Telefon tellerini keserek hükümet dairelerini ele geçirmişler ve şehri yönetmeye başlamışlardır. Ancak çok geçmeden Fransız kuvvetleri savaş uçaklarının da desteğiyle harekete geçmişlerdir. "*Fakat ertesi gün öğle vakti Fransız tayyareleriyle Fransız kuvvetleri yetiştiğinden bu gayri muntazam kuvvetler Hama'yı terk etmeğe mecbur oldular.*" Şehri ele geçiren Fransızlar "*önlerine rast gelene her muameleyi yapmaktan çekinmediler.*" Hama eşrafi tutuklanmış, Hama şehriden ne kimsenin çıkabildiği ne de kimsenin girebildiği bildirilmiştir. Fransızların Hama şehrini yoğun bombardıman altında tuttukları da haberde yer almıştır. Haberde, Hama haricinde Halep şehrinin son durumu ile ilgili birkaç bilgi verilmiştir: "*Halep içinde fevkalade endişe vardır. Halepliler korku ve endişe içindedirler. Halep'in bir saat haricinde katiyen emniyet yoktur.*"¹⁸⁵

¹⁸⁴ "Şam Kıyamı", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2.

¹⁸⁵ "Suriye Vukuatı", **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2.

Fransız kuvvetleri Hama isyanını bastırmakla uğraşırken bir başka isyan Şam şehrinde tekrar alevlenmiştir. 29 Teşrin-i Evvel 1925 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Şam Ahvali Hakkında Tafsilat" başlığıyla yayınlanan haberde Şam isyanına dair bilgiler aktarılmıştır. İlk olarak Times Gazetesi'nde yayınlanan, Hayfa muhabirinin mektubu verilmiştir. Mektupta bildirildiğine göre: "*Pazartesi günü öğleden sonraya kadar Şam şehrinin büyük bir kısmı asiler ve igtışaçıların elinde idi.*" Ayrıca şehre gizlice dahil olan Dürzilerin Müslüman mahallelerine saldırdıkları da bildirilmiştir: Hükümet binalarına yerleşmiş olan Fransızlar üzerine her taraftan ateş açılmıştır. Salhiye'deki Fransız topçusu bütün gün ve bütün gece asi mahalleyi bombardımana devam etmiştir. Fransız zırhlı otomobilleri de asiler üzerine saldırılar gerçekleştirerek etkin rol oynamıştır. Asiler arasında bulunan muteber kişiler birkaç bin silahın teslimini taahhüt ederek çatışmaların kesilmesini sağlanmıştır. Haberde yer alan diğer bir konu ise Türk Sözü Gazetesinde yayınlanan haberdir. "Şam On Bin Frank Cezaya Mahkûm" başlığıyla verilen haberde, Dürzilerin Fransızlara olan saldırılarında Şam halkının da yardım ettiği ve buna karşılık Fransızların şehri bombardımana tuttuğu bildirilmiştir. Ayrıca Fransızların, Halep şehrine büyük kuvvetler gönderdiği ve Hama şehrinde tutuklamalar gerçekleştiği bildirilmiştir. Şam köylerinin Dürzüler elinde olduğu ve ahalinin de isyana iştirak ettiği aktarılmıştır. Londra kaynaklı bilgilere göre, Suriye'nin vaziyeti ve vahametinin gün geçtikçe arttığı ve Fransızların gerçekleştirdiği bombardımanda Şam'ın büyük hasar aldığı, 2.000 civarında kişinin enkaz altında kaldığı bildirilmiştir.¹⁸⁶

Yoğun bombardımanın ardından kesilen çatışmalara dair bir diğer haberde 2 Teşrin-i Sani 1925 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Şam'daki Cereyanlar" başlığıyla yer almıştır. Habere göre: "*Şamlılar talep olunan üç bin tüfengi teslim etmişlerdir. Şam'da hayat hal-i tabiyesine avdet etmiştir.*" Ayrıca Fransızların yayınlamış olduğu bir tezkibe de yer verilmiştir. Tezkibe göre gazetelerde iddia edilen, Fransızların altı bin kayıplarının olduğu bilgisinin yanlış olduğu ve Fransız kayıplarının 580 olduğu iddia edilmiştir.¹⁸⁷ Fransızların ağır bombardımanın ardından isyanın kısa sürede tekrar canlandığı 16 Teşrin-i Sani 1925 tarihinde yayınlanan haberden anlaşılmaktadır. Zira haberde isyan büyüyerek devam etmektedir denilmektedir.

¹⁸⁶ "Şam Ahvali Hakkında Tafsilat", **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Teşrin-i Evvel 1925, s. 3.

¹⁸⁷ "Şam'daki Cereyanlar", **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Teşrin-i Sani 1925, s. 2.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriyeliler Cumhuriyet İlan Ediyorlar" başlığıyla yayınlanan haberde; Şam'da yeni bir paniğin ortaya çıktığı ve her gün yeni Fransız askerlerinin Suriye'ye geldikleri bildirilmiştir. Şam'ın son hali şu şekilde tasvir edilmiştir: *"Binlerce tüccar dükkânlarını kapayarak firar ettiler, her gün yeni Fransız kıtaatı vasıl olmaktadır. Şam adeta taht-ı muhasarada bir belde şeklini almıştır. Her sokakta her caddede siperler vücuda getirilerek makineli toplar vazî edilmiştir. El hasıl cihanın en eski şehri şimdi en yeni usulde bir müstahkem karargah manzarası irae ediyor."*

İsyanın "Bekri" adlı bir kişi etrafında gerçekleştiği iddia edilmiştir. Bekri'nin kim olduğu yine haberde açıklanmıştır. Gazetede verilen bilgiye göre Bekri: *"evvelce Milletperver Halk Fırkası reisi olduğu halde şimdi isyan ve şekavet halindedir."* Ayrıca *"kendisini Şam Cumhuriyeti reisi ilan eylemiştir."* Aynı zamanda ordunun kumandanı ve hükümetin başıdır. Şam şehrini ele geçirme ümidini terk eden Bekri'nin kendine merkez olarak Humus şehrini seçeceği düşünülmüştür. Hayfa ile Humus arasındaki demiryolu ve küçük köprüleri tahrip etmiştir. Ayrıca Fransızlar, Filistin ahalisinin de olaylara karışmalarından endişe etmekteymiş. Habere göre, Bekri'nin düşüncesi Humus şehrini ele geçirip bir hükümet teşkil etmek ve Cemiyet-i Akvamı olaya dahil etmekmiş. Bu şekilde uluslararası bir destek sağlayabileceğini. Bütün bu iddialara rağmen Fransızlara göre Bekri, 4000 civarında yahut daha fazla sayıda olan eşkıyanın reisidir. Bekri'nin Dürzi güçleriyle de irtibat kurmaya çalıştığı ancak bu iki kuvvet arasında otuz mil kadar bir mesafe bulunduğu ve Fransızların bu güçlerin birleşmesini engelleyeceği iddia edilmiştir. Şam civarında başka bir çete toplanmaya çalışmış ve bu çete uçaklar ve top atışlarıyla dağıtılmıştır.¹⁸⁸

İsyanın yayıldığı bir diğer bölge ise Beyrut olarak karşımıza çıkmaktadır. 17 Teşrin-i Sani 1925 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye Hakkında" başlığıyla verilen haberde Suriye'de isyanların devam ettiği aktarılmıştır. İsyancı kuvvetlerin Beyrut'u ele geçirmeye çalıştıkları ve Şam-Beyrut demiryolunu kesmeye çalıştıkları bildirilmiştir.¹⁸⁹ Yaşanan gelişmelerin ardından Fransız idaresi bölgeye yeni bir yüksek komiser atamak durumunda kalmıştır. Yeni yüksek komiserin atandığına dair haber ise 20 Teşrin-i Sani

¹⁸⁸ "Suriyeliler Cumhuriyet İlan Ediyorlar", **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Teşrin-i Sani 1925, s. 2.

¹⁸⁹ "Suriye Hakkında", **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Teşrin-i Sani 1925, s. 3.

1925 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Fransa-Suriye" başlığıyla yer almıştır. Ayrıca haberde Fransa'nın Dürzilere karşı harekete geçtiği de aktarılmıştır.¹⁹⁰

22 Teşrin-i Sani 1925 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde deki bir diğer haberde de Beyrut'taki çatışmalar aktarılmıştır "Suriye Ahvali" başlığıyla yayınlanan haberde, Beyrut bölgesinde şiddetli çatışmaların yaşandığı, çetelerin köyleri yağmaladığı ve Dürzilerin Beyrut'u tahliye etmeye başladıkları bildirilmiştir. Fransızlar yaptıkları açıklamada, Dürzi gruplarıyla çatışmaların yaşandığını ve merkezden elli bin kişilik kuvvet talep ettiklerini bildirmişlerdir. Fransızlar, çetelere karşı ahaliden bir gönüllü fırkası oluşturmuşlar ve aldıkları tedbirlerle Şam'a doğru gerçekleşen hareketi engellediklerini iddia etmişlerdir.¹⁹¹

1925 yılının son ayında ise Fransızların yaptıkları bir açıklama Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye Hakkında" başlığıyla yer almıştır. 15 Kanun-ı Evvel tarihli haberde Fransız idaresinin açıklamasında, Suriye'de tam bir hakimiyet ve sükûnet sağlandığı bildirilmiştir. Ayrıca Şam'ın doğusunda bir Fransız taburunun imhasına dair İngiliz iddialarının ise gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir.¹⁹²

Fransızların sükûnet iddialarına rağmen 1926 yılının da isyanlarla geçtiği görülmektedir. 10 Kanun-ı Sani 1926 tarihinde yeni bir Fransız açıklaması Şam'da ve Cebel-i Dürzi'de düzenin sağlandığını iddia etse de basına yansıyan haberler aksini göstermektedir.¹⁹³ 13 Kanun-ı Sani 1926 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde "Suriye Havadisî" başlığıyla yayınlanan haberde, Suriye'de yaşanan karışıklıklar anlatılmaktadır. Ayrıca Beyrut bölgesinden gelen temsilcilerin, Fransız temsilcisinden bir takım taleplerde buldukları ifade edilmiştir. Bu taleplerden en dikkat çekenini ise *"Amerika'da olduğu gibi adem-i merkeziyet usulüne"* uygun bir yapıdır: *"Şam heyeti Suriye'nin tevhidini istememiştir. Merkezleri Lazkiye olan aleviler müstakil idare olunmayı arzu etmişlerdir. Lübnanlılar kendi imtiyazları dahilinde ve müstakilen yaşamak arzusunu izhar eylemişlerdir."* Haberde değinilen diğer bir husus ise İhtilalcilerin ele geçirdiği bölgelere Fransızların toplar ve uçaklar vasıtasıyla yoğun bombardıman gerçekleştirdiğidir. Haberde cevabı aranan bir soru da bulunmaktadır. Bu soru Dürzilerin neden Cebel-i Lübnan'a

¹⁹⁰ "Fransa-Suriye", **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Teşrin-i Sani 1925, s.2.

¹⁹¹ "Suriye Ahvali", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Teşrin-i Sani 1925, s. 2.

¹⁹² "Suriye Hakkında", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Kanun-ı Evvel 1925, s. 1.

¹⁹³ "Suriye Ahvali", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Kanun-ı Evvel 1925, s. 1.

saldırdıkları ve niçin bu girişimin akim kaldığına dairdir. Dürzilerin amaçlarının Fransız destek kuvvetleri gelmeden Cebel-i Lübnan'da bulunan Dürziler ile birleşmek olduğu iddia edilmiştir. Ancak bu hedefleri gerçekleştirememiştir bunun nedeni ise şu şekilde açıklanmıştır: *“Çünkü evvela ahaliden mukavemet gördüler. Saniyen Cebel-i Lübnan'daki Dürzilerin ekseriyesi tahsil ve terbiye görmüş ve hükümetçe mevki ve memuriyet almış kişilerden teşekkül olduğundan kendilerine teklif olunan ittihadı kabul etmediler. Bilahare yetişen Fransız kuvvetleri ahalinin kuvveti ile bila ittihat erbab-ı kıyamı Cebel-i Lübnan'dan çıkarmışlardır.”*¹⁹⁴

23 Şubat 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi “Suriye’de Fransızlar” başlıklı haberiyle bölgede yaşanan çatışmaların devam ettiğini ve Fransızların yaptıkları açıklamada çeteleri devamlı bir surette takip ettiklerini bildirmiştir. Yine Fransız iddiasına göre: *“İki mühim reis-i dini, Müslim ahaliyi sulha davet sadedinde nutuk irat etmişlerdir.”*¹⁹⁵

Mart ayındaki gelişmelere dair ilk haber ise Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Suriye’de Vaziyet” başlığıyla 6 Mart tarihinde yer almıştır. Şam’daki son durumun aktarıldığı habere göre birçok gazete kapatılmış ve Meclis’in feshedileceği duyurulmuştur. Şam’daki son durum şu şekilde aktarılmıştır: *“Şam’da vaziyet gittikçe fenalaşmaktadır. Top ve silah sesleri etrafi kaplamıştır. İktisadi hayat felce uğramıştır.”*¹⁹⁶

14 Mayıs 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Şam’daki Teşebbüs” başlığıyla verilen haberde Dürzülerin Şam’ı tekrar ele geçirme girişimlerinin akil kaldığı bildirilmiştir. Havas Ajansı kaynaklı haberde Dürzilerin Şam mahallerine hakim olma çabalarının Fransız kuvvetleri tarafından engellendiği bildirilmiştir.¹⁹⁷

Hama’daki gelişmeler ise 4 Haziran 1926 tarihinde İkdam Gazetesi’nin “Suriye Vekayii” başlıklı haberiyle aktarılmıştır. Haberde Hama’da yaşanan bir vakıa ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bahsedilen husus Hama şehrine yakın bir kasabadaki karakola yapılan baskındır. Haberde karakolun kumandanı olan Çerkez Abdullah’ın ihtilalcilere destek verdiği iddiasıyla bir şahsı tutuklaması ve bu şahsın özgürlüğüne kavuştuktan sonra

¹⁹⁴ “Suriye Havadisi”, **İkdam**, 13 Kanun-ı Sani 1926, s. 2.

¹⁹⁵ “Suriye’de Fransızlar”, **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Şubat 1926, s. 3.

¹⁹⁶ “Suriye’de Vaziyet”, **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Mart 1926, s. 3.

¹⁹⁷ “Şam’daki Teşebbüs”, **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1926, s. 3.

topladığı bir çeteye intikam almak için karakola saldırması aktarılmıştır. Söz konusu olayın dahi Türk basınında yer bulması Suriye’de yaşanan gelişmelere karşı kamuoyunun ilgisini göstermektedir. Haberin devamında ise Halep ve Hama’da çatışmaların devam ettiği aktarılmıştır.¹⁹⁸

1926 yılının Temmuz ayında dikkat çeken gelişme ise isyan hareketinin manda yönetimindeki kabine üyelerine sirayet etmesidir. 3 Temmuz 1926 tarihli “Suriye Nazırı” başlıklı Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nin haberinde, Fransız kuvvetlerinin farklı bölgelerde ortaya çıkan ihtilalcilerle baş etmekte zorlandığı ve Şam kabinesinde ihtilalcilerle işbirliği tespit edildiğinden kabinenin dağıtıldığı bildirilmiştir.¹⁹⁹ Ayrıca 6 Temmuz 1926 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nin haberinde Guta’da İhtilalcilerle müzaheret eden kabine üyelerinin görevden alındığı bildirilmiştir. Haberde konu olan diğer bir mevzu ise çetelerle mücadele eden Fransız birliklerinin yerel halka uyguladıkları zulümlere dairdir.²⁰⁰ Çeteleri yakalayamayan Fransız birlikleri uğradıkları zararın bedelini civar köylerden çıkarmaya çalışmışlardır.²⁰¹

26 Temmuz 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Suriye’de Muharebeler Devam Ediyor” başlığıyla verilen haberde Şam’da yeni çatışmaların ortaya çıktığı bildirilmiştir. Atina gazetelerinden edinilen bilgiye göre bir hafta boyunca Şam’a baskınlar düzenlenmiştir. Fransızların çetelere karşı yoğun top atışlarının istenen sonucu vermemesi üzerine sokaklara giren Fransızlar göğüs göğüse çatışmak zorunda kalmış ve çeteler geri çekilmiştir. Ayrıca haberde Şam halkı ile ilgili şu tespitlere değinilmiştir: “İş ve güçleri az çok yoluna girmeye başlamış olan ahali; söndürülmüş olduğuna hükmettikleri ateş-i ihtilalin şehir dahiline kadar tekrar sirayeti, endişelerini dolayısıyla zararlarını mucip olmuştur. Şam çarşısı baştanbaşa dolaşmış olsa alışveriş eden kimseye tesadüf edilmez, herkes kahvelere dökülmüş dün ne olmuş? Ne vukuat vardır diyerek birbirlerini vekayiden haberdar ediyor. Gazeteler, sansürün ve Divan-ı Harbin verdiği ağır cezaların ürktükleri için bir şey yapamıyorlar. Kaydettikleri vakayı tebligat şubesinin verdiği resmi bir harp raporundan ibaret.” Şam halkının ihtilali

¹⁹⁸“Suriye V akayı”, **İkdam**, 4 Haziran 1926, s. 2.

¹⁹⁹ “Suriye Nazırı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Temmuz 1926, s.2.

²⁰⁰ “Liva istasyonunu çeteler kamilen yakmışlardır. Çeteleri takibe çıkan müfrezeler çeteleri bulamayınca bir iş yapmış olmak için Liva ve Beni Osman köylerini tevkif ve yanan binanın bedeli olan 3000 Türk altını ile iki yüz tüfenk teslimini talep etmişlerdir.” (“Suriye’deki Kabine”, **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Temmuz 1926, s.4.)

²⁰¹ “Suriye’deki Kabine”, **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Temmuz 1926, s.4.

desteklediğinin anlaşılmasının üzerine şehrin bazı mahallelerin hakim noktalarına toplar yerleştirilmiştir. Fransız idaresi yerel basını baskı altına almıştır.²⁰²

Ayrıca ihtilali yönettikleri gerekçesiyle birçok kişi tutuklanmıştır. Fransız ordusunun hareket etmesi üzerine civar köylüler dağlara çekilmiş ve eli silah tutan köylüler Fransız müfrezesine karşı koymaya çalışmışlardır. Kuvvetin geleceğinden haberdar olan köylüler bütün eşyalarını dağlara kaldırmışlar ve eli silah tutanlar müfrezenin yolunu tutmuşlar, miktarı yüz elliyi geçmeyen müfrezenin öncüleri ile yarım saat kadar çarpıştıktan sonra çekilmişlerdir. İhtilalin Lübnan'ın kuzey bölgelerinde de devam ettiği bildirilmiştir. İki Fransız kolordusuyla gerçekleşen çatışmalarda “*çeteler 85 maktul, 47 mecruh bırakarak*” geri çekilmişlerdir.

Diğer bir çarpışma ise, 9 Temmuzda saat onda Tevfik Haydar Bey çeteleriyle Fransız müfrezesi arasında vuku bulup üç saat kadar devam etmiş ve Fransızlar büyük zayıyata uğramışlardır. Fransızlara karşı yoğun baskınlar gerçekleştirilmiş istasyonlar ele geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak Fransızlar çetelere karşı yoğun bir şekilde top atışı gerçekleştirmişlerdir.²⁰³ Kısa bir süre sonra ise Şam civarındaki isyancı grupların Şam şehrini kuşatmaya çalıştıkları ve girişimin Fransızlar tarafından engellendiği *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*'nin 27 Temmuz tarihli “Şam İhata Ediliyormuş” haberine yansımıştır.²⁰⁴ Kısa sürede toparlanan İsyancı gruplar Şam Şehrinde Fransız kuvvetlerine karşı tekrar saldırılara başlamıştır. 30 Temmuz 1926 tarihinde “Suriye’de Fransızlar” başlığıyla verilen haberde, “*Suriye’de yerlilerle Fransızlar arasındaki muhabereleler devam etmektedir, Humus ve Hama muntıkaları tekrar ihtilal ve iğtişaslara sahne olmaya başladı. Arap çeteleri zayıf Fransız karakollarına baskınlar yaparak iz’acatta bulunuyorlar.*” deniliyordu. Buna karşılık Fransız taraftarı olan Humus Mutasarrıfı Ali Fevzi Bey yerel ahalden gönüllüler toplayarak isyancılar üzerine sevk etmeye çalışmıştır. İsyancı liderler Ali Fevzi Bey’e bir mektup göndererek bu işten vazgeçmesini Fransızlarla iş tutarak memleketinin ve milletinin zararına çalışmamasını tavsiye etmişlerdir. Ali Fevzi Bey’in, ihtilalcilerin bu teklifini reddetmesi üzerine ihtilalciler bir fedai göndermiş ve bu fedai Ali Fevzi Bey’i iki yerinden hançerleyerek ağır bir şekilde yaralamıştır. Mutasarrıfın hayatı tehlikeli bir hal almıştır. Fedai ise yakalanmış ve bu işi vatani için

²⁰² “Suriye Ahvalı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1923, s.1.

²⁰³ “Suriye’de Muharebeler Devam Ediyor”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Temmuz 1926, s. 5.

²⁰⁴ “Şam İhata Ediliyormuş”, *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Temmuz 1926, s. 2.

yaptığını söylemiştir. Halep civarında ise çatışmaların devam ettiği ancak silah bakımından üstün olan Fransızların yaşanan çatışmalarda üstün geldiği de bildirilmiştir. Ayrıca sık sık Şam'a baskınlar gerçekleşmiştir.²⁰⁵

Ağustos ayında da devam eden çatışmalara dair ilk haber ise 2 Ağustos tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Muharebeler Devam Ediyor" başlığıyla verilmiştir. Haberde: "*Halep'in şimal mahallelerine girmeye muvaffak olan bir çete heyeti Fransızların mezkur mahalledeki askerlerini basarak bir miktar efradı öldürmüşler ve diğer bir kısım efrad da firara muvaffak olmuştur. Fransızlar bunun üzerine civarı top ateşine almışlardır.*" Şam şehrinin ise Fransız bombardımanının ardından tanınmayacak bir hal aldığı aktarılmıştır: "*Dürzilerle Fransızlar arasında birbirini müteakip vukua gelen muharebeler neticesinde Şam yalnız ismini muhafaza etmiştir. Eski mebaniye ait hiçbir eser kalmamıştır. Şimdiye kadar inzibat ve asayişin edilememesinden ahali belde-i Beyrut ve Halep taraflarına hicret etmektedirler. Bunlar meyanında beş yüz hane halkının Antakya'ya gelmek üzere oldukları söylenmektedir.*" Yaşanan bu büyük yıkımın ardından bölge halkının Cemal Paşa dönemini hasretle andıkları aktarılmıştır: "*Mukaddema Cemal Paşa'ya lanet okuyan halk nadim ve son derece pişman olmakta ve ismini hasretle yad etmektedirler.*" deniliyordu.²⁰⁶

Şam'daki direnişe dair bir diğer haber de "Suriye'de Şiddetli Çatışmalar Oluyor" başlığıyla 3 Ağustos tarihinde Hakimiyet-i Milliye'de yer almıştır. Haberde Şam civarında şiddetli çatışmaların devam ettiği bilgisi verilmiş, "*Şam civarında on beş bin kişilik Fransız ordusuyla yerliler arasında şiddetli muharebeler devam ediyor*" denilerek Şam direnişinin reislerinin daha rahat hareket edebilmek için eşlerini ve çocuklarını çöllerdeki bölgelere gönderdikleri aktarılmıştır.²⁰⁷ Bu yöntemin İtalyanlara karşı direnişte Senusiler tarafından, Libya'da da uygulandığı bilinmektedir. Çatışmaların devam etmesi üzerine Fransız yönetimi Suriye'ye yeni askerler sevk etmek durumunda kalmış ve çatışmalar Şam'ın doğusunda yoğunlaşmıştır.

Ağustos ayındaki en şiddetli çatışmalar ise Şam'ın doğusunda yer alan Guta'da gerçekleşmiştir. 16 Ağustos tarihli haberde "Suriye'de Fransızlarla Yerliler Arasında"

²⁰⁵ "Suriye'de Fransızlar", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1926, s. 3.

²⁰⁶ "Muharebeler Devam Ediyor", **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Ağustos 1926, s. 2.

²⁰⁷ "Suriye'de Şiddetli Muharebeler Oluyor", **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1926, s. 2.

başlığıyla Guta bölgesindeki çatışmalar aktarılmıştır. Fransızlar Fas'tan celp ettikleri kuvvetlerle takviye olunan yirmi bin bir kişilik orduyla 19 Temmuzda Guta üzerine harekete başlamışlardır. Harekâta kıtaatı askeriye, tanklar, tayyareler, zırhlı otomobiller vesairede iştirak etmiştir. Kıtaat hareket etmeden evvel Guta mıntikasını topçu ateşi altına almıştır. 10.000'den fazla top mermisi atılmıştır. Muharebe tam üç gün devam etmiştir. Bu üç gün muharebede Fransızlar beş bine yakın ölü, iki binden ziyade yaralı ve esir vermişlerdir. Bu üç günlük muharebede ihtilalciler harikulade azimle ve cesaretle dövüşmüşlerdir. Ancak Fransızların askeri üstünlüğü karşısında Guta bölgesini daha fazla savunamayan isyancılar bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Guta bölgesini ele geçiren Fransızlar, bütün köyleri taş taş üstünde bırakmamak şartıyla yakmışlar ve imha etmişlerdir. Bu havalide insan veya hayvan neye rast gelmiş ise tamamen itlaf edilmiştir. Üç gün sonra ihtilalciler Guta üzerine harekete geçmişler bunun üzerine Fransızlar Şam'a ricat etmişlerdir. Şam'a çekilen Fransızlar Şam eşrafını toplayarak ihtilalcilerle bir sulh zemini hazırlanmasını teklif etmişler ve eşraftan oluşturulan heyet Guta'ya ihtilalcilerle görüşmeye gitmiştir. Bu sırada Şam ahalisi tamamen denilecek derecede silahlanmıştı. Hatta geceleri çetelere iltihak ederek gündüzleri de Şam'daki işleriyle meşgul olan birçok ihtilalci vardı.

Bu bilgileri veren haberdeki bu kısım ihtilalin halkın genelinde benimsendiğini ve direnişin kararlılıkla devam ettirildiğini göstermektedir. Haberde yer alan bir başka bilgi ise Havran halkıyla ilgilidir. Habere göre Havran halkı da bölgedeki Dürzilerle bir ittifak gerçekleştirerek Fransızlar üzerine bir harekâta geçecekleri iddia edilmiş: "*Havran mıntikası ahalisi de suret-i katiyede Dürzilerle ittifaka karar vermişler. Fakat meydanlardaki harmanlarının kaldırılmasını bekliyorlarmış, harmanlar çıktıktan sonra Dürzilerle birleşerek Fransızlara karşı muharebe edeceklermiş.*" Kimi Dürzi köylerinin Fransızlara karşı olan direnişlerinde en büyük etkenin Fransız yönetiminin Dürzi köylerine karşı gerçekleştirdikleri baskının olduğu iddia edilmiştir.²⁰⁸

1926 Ağustos ayının son döneminde ise Suriye Fransız komiserinin açıklamaları Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye Fevkalade Komiserinin Beyanâtı" başlığıyla yer almıştır. 29 Ağustos 1926 tarihli habere göre Suriye Fevkalade Komiseri Bonson yaptığı açıklamada Suriye'de askeri operasyonların son bulunduğunu ve Suriye'de milli bir

²⁰⁸ "Suriye'de Fransızlarla Yerlilerle Arasında", **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Ağustos 1926, s. 2.

hükümet ve düzen için Fransa'nın yardımının zorunlu olduğunu belirtmiştir: *“Suriye'nin kendi toprağında kendi zabıta kuvvetleri ve kendi vesaitiyle idare olunan müstakil ve hakiki bir hükümet haline gelmesi için muavenet etmek mecburiyetindedir.”*²⁰⁹

Ancak Suriye Fevkalade Komiserinin açıklamaları gerçeği yansıtmamaktadır. 13 Eylül 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde aktarılan habere göre çatışmalar devam etmektedir. “Suriye’de Fransızlarla Yerlilerle Arasında” başlığıyla verilen haber Türk Sözü muhabirinin verdiği bilgilere dayanmaktadır. Haberde çatışmalar ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır: Guta mevkiine yerleşen ihtilalcilerin hazırlık yapmaya başladıkları sırada Fransızlarla işbirliği yapmakta olan üç yüz kadar Dürzi ilk olarak ihtilalcilerin bölgesine gelmişler ardından Fransız birliklerine bölgenin durumunu arz etmişlerdir. Bunun üzerine harekete geçen Fransız birlikleri ihtilalcileri dağlara çekilmeye mecbur bırakmıştır. Muharebe bir gün bir gece sürmüştür. İhtilalcilerden dört yüz kadarının teslim olduğu ve teslim olan bu kişilerin Şam’da büyük bir plan gerçekleştirdikleri anlatılmıştır: *“Şam’da teslim olanlar ki -dört yüz kişiye karıptir- silahları alındıktan sona şehirde serbest bırakıldılar. Bunu daha evvel düşünen bu kısım teslim oldukları salı gecesi tedarik eyledikleri silah ile gafıl bir vaziyette Meydan mahallesinde yatan Ermeni ve Çerkez alayları üzerine hücum ederek çadırları yaktılar uykudan gafıl kalkan askerler yarım saat kadar birbirlerini süngülediler ve ihtilalcilerde diğer mahallelerde ki Fransız karakollarına ayrı ayrı baskın verdiler.”* Yaşanan bu olayın Fransızları dehşete düşürdüğü ve olayın ayrıntılarını örtmeye çalıştığı iddia edilmiştir. Çatışmalarda Fransız kuvvetlerini oluşturan Ermeni ve Çerkezler dört yüz, Fransızlar elli ölü ve yaralı vermiştir.

“Suriyelilerin İdari Teşkilatı” başlığıyla verilen diğer kısımda ise ihtilalcilerin Milli Mücadele dönemindeki usulleri uygulamaya çalıştıkları ifade edilmiştir. *“Suriye ihtilalcileri Türk vatanperverlerinin kurmuş oldukları ihtilal usullerini harfiyen tatbik edemeseler bile kısmen bunları tatbik etmektedirler.”* İhtilalciler Şeyh Hari'nin riyasetinde bir Büyük Millet Meclisi ve dört kolordu ile bir başkumandanlık tesis etmiştir. Kolordu kumandanları sabık Türk ordusu binbaşlarından Fevzi Kavukçu ve Miralay Yahya Hayati gibi kişilerden oluşmuştur. Ayrıca bu meclis İstiklal madalyaları takdim

²⁰⁹ “Suriye Fevkalade Komiserinin Beyanatı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1926, s. 2.

etmiştir.²¹⁰ Bu konuya dair bir başka haber de 13 Eylül 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde yer almıştır. İkdam Hakimiyet-i Milliye'deki haberin aynısını vermiştir.²¹¹ İsyancıların Milli Mücadele modelini örnek almaları Suriye Arap halkının Türkiye'de gerçekleşen direnişe olan ilgilerini de göstermektedir.

Ekim ayında ise Suriye ile ilgili yeni iddialar ortaya çıkmıştır. Bu iddialara göre Suriye'nin İtalyanlara terkedileceği öne sürülmüştür. Ancak söz konusu iddialar reddedilmiştir. 8 Teşrin-i Sani 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye Mandası" başlığıyla yayınlanan haberde Daily Telegraph Gazetesi'nin Suriye mandası ile ilgili olarak Roma muhabirinden aldığı haber işlenmiştir. İtalya ile Fransa arasında müzakere edildiği iddia edilen Suriye mandasının İtalyanlara terki ile ilgi bilgilerin teyit edilmediği belirtilmiştir.²¹² Konuyla ilgili diğer haber ise 25 Teşrin-i Sani 1926 yılında Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde "Suriye'de Heyecan Var" başlığıyla verilmiştir. Suriye'de Fransız yönetimi yerine İtalyan yönetiminin geçeceğine dair olan iddia tepkiyle karşılanmıştır.²¹³

28 Teşrin-i Sani 1926 yılında Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye Milliyetperverlerinin Bazı Mutalebatı/İstekleri" başlığıyla verilen haberde Suriye Fevkalade Komiserinin Halep'te Vatani murahhaslarıyla gerçekleştirdiği görüşmelere yer verilmiştir. Haberde murahhasların isimlerine de yer verilmiştir; Doktor Abdurrahman, Naim ve İbrahim beylerden oluşan murahhaslar şu taleplerde bulunmuştur:

- 1- Milletın emniyet ve itimadına layık bir hükümet-i mahalliyenin teşkili,*
- 2- Cebel-i Lübnan'a ilhak edilen mülhakat ile bilumum Suriye vilayetlerinin tevhidı,*
- 3- Devletın kanun-ı esasiyesini yapmak için milleti bir meclis-i müessesan intihabına davet,*
- 4- Gerek dahilde ve gerekse hariçte bulunan bilumum müccrimin-i siyasiyenin affı,*

²¹⁰ "Suriye'de Fransızlarla Yerlilerle Arasında", **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1926, s. 1.

²¹¹ "Suriye İhtilalcilerin Programları", **İkdam**, 13 Eylül 1926, s. 1.

²¹² "Suriye Mandası", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Teşrin-i Sani 1926, s. 3.

²¹³ "Suriye'de Heyecan Var", **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Teşrin-i 1926, s. 2.

5- Fransa mandaterliğinin ittihad-ı Suriye hükümeti ile Fransa hükümeti arasında 25 sene müddetle bir muahede akdi.”

Bu taleplere karşılık Suriye Fevkalade Komiseri, Irak ile İngiltere arasında imzalanan muahede tarzı bir anlaşmamı istiyorsunuz diye sorduğunda murahhaslar “kendi vatan ve milletimize muvafık bir muahede akdetmek isteriz.” demişlerdir. Ayrıca murahhaslar 1919 tarihinde Faysal ile gerçekleştirilen muahedenin metnini kabul etmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak Yüksek Komiser bu talepleri geçiştirmiştir.²¹⁴

1927 yılında ise isyanların bastırıldığını ve Suriye’de sükûnetin sağlandığını görmekteyiz. Ancak yine de Suriye’de yeni isyanların çıkma ihtimali devam etmiş ve bu ihtimal Fransız yönetimini tedirgin etmiştir. 21 Mayıs 1927 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde yayınlanan “Suriye’de Yerlilerle Fransızlar Arasında” başlığıyla verilen haberde, Atina’da yayınlanan Türk Sözü Gazetesi muhabirinin aktardığı bilgilere göre Fransızlar yeni bir isyanın çıkmasından korkmaktalar: “Şam’dan alınan haberlere nazaran yerlilerin Şam’da bir isyan çıkarmasından korkmaktadırlar ve şehirdeki Fransız kıtaat-ı askeriyesi takviye edilmektedir.”²¹⁵

Suriye’de sükûnetin sağlandığı ve idare-i örfiyenin kaldırıldığına dair haber ise İkdam Gazetesi’nde 24 Temmuz 1927 tarihinde yayınlanmıştır. “Suriye İhtilali” başlıklı haberde Şam’da idare-i örfiyenin kaldırıldığı ve geceleri sokağa çıkma yasağının sona erdirildiği bildirilmiştir. Ayrıca Suriye Hükümetine ait Anayasa üzerinde birtakım değişiklikler yapılacağı aktarılmıştır.²¹⁶

Görüldüğü üzere Suriye’de Fransız yönetimine karşı gerçekleşen isyanlar, Türk basınında sık sık yer bulmuştur. Türk basınının Suriye’de yaşanan gelişmeleri aktarması, Türk kamuoyunun Suriye’de yaşanan gelişmelere duyarsız olmadığını göstermektedir. Haberlerin asıl önemi ise Suriye halkının Osmanlı yönetimi ardından Fransız yönetimini benimsemediği ve Fransızlara karşı isyanlar gerçekleştirdiğini göstermesidir. Suriye halkı bağımsızlıkları ve Fransız baskısına karşı büyük bir mücadele içine girmiştir. Fransız yönetimi ise bu isyanları askeri üstünlüğün verdiği güç ile şiddetli bir şekilde bastırmıştır. Şam şehri günlerce süren bombardımanın ardından viran bir hal almıştır. Suriye halkı

²¹⁴ “Suriye Milliyetperverlerinin Bazı Mutalebatı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Teşrin-i Sani 1926, s. 2.

²¹⁵ “Suriye’de Yerlilerle Fransızlar Arasında”, **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Mayıs 1927, s. 3.

²¹⁶ “Suriye İhtilali”, **İkdam**, 24 Temmuz 1927, s. 2.

Anadolu’da gerçekleşen Milli Mücadele yöntemlerini benimsemeye çalışmıştır. Ancak Suriye halkının bu direnişteki en büyük eksikliğini deneyimli komutanlara ve düzenli bir orduya sahip olmadıkları görülmüştür. Türk basını Suriye olaylarına tarafsız yaklaşmış, Suriye ya da Fransa tarafına ait herhangi bir yoruma girmemeye gayret etmiştir. Ele alınan konular sadece haber verme şeklinde kendisini göstermiştir.

3.1.2 Suriye Halkının Türk Yönetimine Olan Meyli

Suriye’ye dair Türk basınına yansıyan haberlerin en dikkat çekenini, Suriye halkının Türk yönetimine olan meylini gösteren haberlerdir. Bu haberlerde elde edilen veriler Suriye halkının, Osmanlı yönetimini sömürgeci bir güç olarak görmediği ve Fransız yönetimine karşı Türk yönetimini arzu ettiğidir. Türk basınının bu konuya dair haberleri yansıtması, Türk basınının Araplara olan olumlu bakış açısını sunmaktadır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise Suriye halkının Türkiye’ye meyli ilgili olan haberlerin Hakimiyet-i Milliye merkezli olmasıdır. Bu durum önem arz etmektedir çünkü Hakimiyet-i Milliye Milli Mücadele döneminden itibaren yeni Türkiye Cumhuriyetinin sesi olmuş Ankara merkezli bir gazetedir.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde konuya dair bulduğumuz ilk haber “Suriye’de Vaziyet” başlığıyla 22 Şubat 1923 tarihinde verilmiştir. Alt başlıkta ise: “Kalbi bir mesele karşısında cebr” ifadesi yer almıştır. Habere göre: “*Suriye’de Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle diğer büyük Türk kumandanlarının resimlerine ve Türk-Yunan savaşına ait levhalar hükümet tarafından toplattırılmış ve bir daha bu gibi resimleri asanlardan ceza alınacağı ilan edilmiştir.*”²¹⁷ Bu haber bize şunu göstermiştir ki 1923 yılında Suriye halkının, Türkiye ile olan bağlarının henüz kopartılmadığı ve Suriye’de Türkiye’nin yönetici kadrosunun saygıyla anıldığıdır.

1923 yılında yayınlanan haberlerden en çok dikkat çekenini 5 Temmuz 1923 tarihinde İkdam Gazetesi’nde “Lozan’da Suriye Heyet-i Murahhasının Beyanâtı” başlığıyla verilen haberdir. El Mukaddem Gazetesinin Lozan’da bulunan bir muhabiri Suriye murahhasları Emir Şekip Arslan, Süleyman Kenan, İhsan Cabri beylerle bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Dikkat çekici hususların dile getirildiği mülakatta heyet ilk olarak Lozan’a gelme sebeplerini açıklamaktadır: “*Lozan’a gelmekte ki maksadımız,*

²¹⁷ “Suriye’de Vaziyet”, **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Şubat 1923, s. 4

Suriyelilerin hukukunu müdafaa ve şark meselesinin halli için toplanan herhangi bir konferansta fırsatı kaçırmamaktır. Resmen çağırılmamış isek de resmi heyet murahhasları nezdindeki mesaimiz büyük bir adım atmıştır. Tam istikbalimizin verilmesi, işgal kuvvetlerinin memleketimizden çekilmesi, Cemiyet-i Akvam'da ve hükümetler nezdinde mümessillerimiz bulunması amacımızdır. Memleketimizin bir müstamere şeklinde, hatta İngiliz dominyonlarına müşabih/benzer bir vaziyette bulunmasına razı olmuyoruz. Kabul edeceğimiz son sınır Fransa ve İngiltere ile menfaatlerini temin edecek hususi ittifaklar akdidir.”

Heyet, Fransa'nın son süreçte Suriye'de gerçekleştirdiği teşkilatlanmaya, halkın hatırını kazanma yolunda atılan adımlar olarak bakmaktadır. Ancak Fransa'nın Suriye'ye tedrici bir istiklal vereceğine itimat etmemektedirler. Bilhassa Türkiye ile Fransa arasındaki sorunların azalmasından sonra bu ihtimalin zayıfladığını bildirmekteler.

Mülakatın en hassas ve dikkat çekici kısmı ise Suriye murahhaslarıyla İsmet Paşa arasında gerçekleşen görüşmeye dairdir. İlk Lozan konferansında gerçekleşen bu görüşmede Suriye heyeti, İsmet Paşa'dan Türkiye devletinin bölgedeki hukuki haklarından Arap memleketleri adına feragat etmelerini istemiştir. Suriye heyetinden önce de bu talebin Mısır heyeti tarafından istendiği bildirilmektedir. Heyetin iddiasına göre İsmet Paşa, Arap memleketleri lehine hukuki haklardan feragat edeceklerini bildirmiştir. Ancak ikinci Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa, hukuki haklardan İngiltere lehine feragat etmiştir. Suriye heyeti şunu açık bir şekilde ifade etmiştir ki, kendileri de lehlerine olacak bir feragatin istiklali getirmeyeceğinin farkındaydılar ancak bu hakları müttefiklere karşı kullanabilecekleri bir koz olarak düşünmekteydiler. Bu mesele haberde şu şekilde yer almıştır: *“Birinci Lozan konferansında Suriyeliler, Mısırlılar gibi, Türk heyeti murahhasasın dan, Türkiye Arap memleketleri üzerindeki hukuki hakimiyetinden mezkur memleketler ahalisi lehine feragat ettiğine ve müttefiklere de onların istiklalini ilan etmiş bulduklarını hatırlatacağına dair sarih beyanat almışlardır. İsmet Paşa şifahi tasrihıyla da iktifa etmeyerek konferansa tahriri beyanname vermişti. Vakti biz, Arap istiklalinin, Türkler tarafından vuku bulacak beyanat ve ilan veyahut müttefiklerin kabul veya adem-i kabulüyle olunabileceğine kani değiliz. Ancak biz Türk heyeti murahhasasının beyanatını müttefiklere karşı kullandığımız siyasi edille berahin meyanına idhal etmiştik. Fakat ikinci Lozan konferansında müttefikler Türkiye'yi,*

hukukundan ahali lehine feragat ettiğini zikretmemeye ikna eylediler. Halbuki Türkiye'nin ahali lehine hukukundan feragatiyle şimdi isti'mal edilen alakadarlar lehine feragati tabiri arasında büyük bir fark vardır. Biz bu ciheti İsmet Paşa'ya verdiğimiz bir takrirden izahla son tabirin ortaya müttelikleri de ithal ettiğini, bunun Suriyelilerin hürriyetine zarar verdiğini bildirdik ve evvelki beyanatta ısrar-ı kabil değilse bu babdaki maddeyi, Türkiye'nin Arap memleketlerinde ki bütün hukukundan misak-ı milli dairesinde feragat ettiğini şekline ifrağını rica eyledik. Heyet-i Murahhasımız en son şekil olarak bunu kabul edebilir. İsmet Paşa verdiği cevapta, heyet-i Murahhasımızın metalibinin tervici için bütün kuvvetini sarf edeceğini beyan, fakat mütteliklerle Türkiye arasında mevcu-u mesaili kayd ve işaret etmiştir.” Grupların değindiği diğer bir mesele ise Türkiye-Fransa arasında gerçekleşen Türkiye-Suriye sınır meselesinin, Suriye ahalisini temsil eden hükümet ile gerçekleştirilmesidir.²¹⁸

20 Eylül 1923 tarihinde “Halep’te İstirap” başlığıyla Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yer alan haberde Fransız yönetiminin yerli halka karşı gerçekleştirdiği baskılar verilmiştir. Haberde bahsedilen mesele şudur ki, Türklerin Suriye’ye geri dönüşlerini sağlamak için gizli bir teşkilat kurma suçlamasıyla Fransız divan-ı harbinde yargılanan yirmi üç kişi hakkında verilen kararlara dairdir: “*Türklerin Suriye’ye avdetlerini teshil için Halep’te hafî bir ihtilal komitesi teşekkül etmekle maznun yirmi üç kişinin” cezaları belirlenmiştir.*”²¹⁹

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nin 22 Eylül 1923 tarihli “Suriye Haberleri” başlıklı yazısında da Suriye’de yaşanan son gelişmeler verilmiştir. İlk olarak dikkat çekici içerik Halep halkına dairdir. Habere göre Halep ve çevre ahalisinin %90’ı Türkiye’ye bağlanma arzusundadır, Halep halkı kıyam halindedir ve Fransız birliklerinin bir tehlike anında Hama bölgesine çekilmesi kararlaştırılmış, durum Paris’e bildirilmiştir. Haberde bulunan diğer bir içerik ise Fransız zabitlerinin Suriye’de ikametleri bedeli olarak zorla halktan alınan vergiyle ilgilidir. Fransız yönetiminin bütün mahkemelerde bir Fransız bulunmasını da zorunlu kıldığı bildirilmiştir.²²⁰

²¹⁸ “Lozan’da Suriye Heyet-i Murahhasının Beyanâtı”, **İkdam**, 5 Temmuz 1923, s. 1.

²¹⁹ “Halep’te İstirap”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Eylül 1923, s. 3.

²²⁰ “Suriye Haberleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Eylül 1923, s. 3.

22 Eylül 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'ne yansıyan diğer bir haber ise “Şam'da Bir Tezahür” başlığıyla verilmiştir. Haberin içeriği dikkat çekicidir çünkü İzmir'de neşir olunan Ahenk Gazetesine Şam'dan gelen bir mektupta Şam Sinaniye Camii'nde toplanan halkın Türkiye yanlısı bir tutum içinde buldukları anlatılmıştır: *“Muzafferiyet-i milliyemizin sene-i devriyesi günü Sinaniye Camii'nde toplanan binlerce Müslüman huzurunda cami imamı tarafından Türklüğün âlemi İslam'a ifa ettiği ulvi hizmete ve Fransız istibdat ve mezalimine dair pek müessir bir vaaz irad olunmuştur.”* Bu hutbenin ardından camide bulunana halk büyük bir heyecan yaşayarak casusluk yaptığı bilinen dört kişiyi döverek camiden dışarı atmışlardır. Ayrıca mektupta Fransızlara karşı Dürzilerin isyan hazırlığı içerisinde oldukları bildirilmiştir. Haberde yer alan ve oldukça da ilgi çekici olan bir haber başlığı da “Şam'da Ahır Yapılan Camii-i Şerif” tir. *“Şam'daki Sultan Selim caminin ahır yapılmak üzere kiraya verilmiş olmasını tenkiden Türk matbuatının neşriyatı Şamlılar tarafından büyük bir alaka ile takip edilmiştir.”* Ayrıca Şam'da on üç bin civarında Ermeni bulunmaktadır.²²¹

1 Teşrin-i Evvel 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Suriye Mektubu” başlığıyla yayınlanan haberde Halep halkının Türkiye'ye olan bağlılığına dair bilgiler aktarılmaktadır. *“Suriye'den bildiriliyor: Halep ve havalisindeki ahali Türkiye'yi muhteresane yad etmektedir.”* Yine bölgeden Halep'in Harm kazası kaymakamı olup daha sonra Beyrut'a geçen Akarlı Ekrem Bey'in verdiği malumata göre Halep halkı Türkiye'ye iltihak arzusundadır ve Fransızlara karşı silahlı kıyam halindedirler: *“...verdiği malumata nazaran ahalinin yüzde doksan beşi Türkiye'ye iltihak arzusundadırlar ve Fransızlara karşı son günlerde silahla kıyam halindedirler.”* Fransızlar olaylar kontrolden çıktığı takdirde Hama bölgesine çekileceklerini dile getirmişlerdir.²²² Eski Harm kazası kaymakamının iddiaları Halep halkının, Türkiye'ye olan bağlılıklarının bir delili niteliğindedir.

Halep halkının Türkiye'ye olan bağlılığına dair bir başka haberde 4 Teşrin-i Evvel 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde verilmiştir. “Suriye Üzerindeki Gizli Emeller” başlığıyla verilen haber içeriğiyle dikkat çekicidir. Çünkü haberde, Halep halkının istekleri Şerif Hüseyin tarafından teyit edilmiş bulunmaktadır. Londra

²²¹ “Şam'da Bir Tezahür”, **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Eylül 1923, s. 3.

²²² “Suriye Mektubu”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Teşrin-i Evvel 1923, s. 3.

gazetelerine yansıyan haberlere göre Şerif Hüseyin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta, İngiltere ile kendi arasında 1915 tarihinde gerçekleşen müzakerelerde Suriye'nin Irak hükümetine dahil olmasına dair olan kararı hatırlatmıştır. Ancak asıl husus ise Şerif Hüseyin'in İngiltere hükümetine yapmış olduğu uyarıdır. Şerif Hüseyin'in iddiasına göre, Halep halkının Türkiye'ye olan ilgisi günbegün artmaktadır ve bu sorunun çözümü ise bölgede müstakil bir Arap devletinin kuruluşudur.²²³ Şerif Hüseyin'in Halep'e dair olan bu endişesinin sebebi, Arapların da yaşadığı bir şehir olan Halep'in Türkiye'ye bağlanması durumunda Arap milliyetçiliği iddialarının çökeceği düşüncesidir. Şerif Hüseyin ve ailesinin Suriye ilgili planlarına dair bir başka haberse 24 Temmuz 1928 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, "Suriye Tahtının Namzedi" başlığıyla verilmiştir.

Irak gazeteleri Suriye kralı olarak, Kral Hüseyin'in oğullarından birinin, Suriye halkının başına geçmesi ile ilgili propaganda yapmaktadır. Bilhassa "Irak" gazetesi bu propagandanın başını çekmektedir. Gazete bir yazısında Şerif Hüseyin ve oğullarının Arabistan'ın bağımsızlığı için büyük fedakârlıklar yaptıklarından bahsetmiş ve şu cümleleri kullanmıştır: *"Muhterem Suriyeliler! İşte istiklalinizin binasını inşa ve hükümetinizin esasatını tesis etmek zamanı hulul etmiştir. Muhterem Suriyeliler! Araplarda hükümdarlığa layık ancak Haşimiler vardır."* Yazının devamında Şerif Hüseyin'i övücü ifadeler kullanılmakta ve onun Allah'ın en sevdiği kul olduğu ve Arabistan'ı bir kılacağı iddia edilmiştir.²²⁴ Ancak Türk basınına yansıyan haberler bu propaganda çalışmalarının etkili olmadığını ve Suriye halkının Türk yönetimine olan meylini göstermektedir.

Türkiye'ye olan bağlılık yalnız Halep şehriyle sınırlı kalmamaktadır. Suriye'nin diğer şehirlerinde de bu ilginin var olduğu görülmektedir. Bu husustaki bir diğer haberde 28 Teşrin-i Evvel 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye Ahvali" başlığıyla yer almıştır. Haberin içeriği Sabık Lazkiye mebusu Emir Şekip Arslan'ın Tevhid-i Efkâr Gazetesi muhabirine verdiği beyanattır. Emir Şekip Arslan beyanatında Arapların Türk idaresini istediklerini belirterek, Arapların ekseriyet-i azamisinin Türk idaresini istediklerini, kendisinin de buna taraftar olduğunu, ahalinin kendisine

²²³ "Suriye Üzerindeki Gizli Emeller", **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Teşrin-i Evvel 1923, s. 1.

²²⁴ "Suriye Tahtının Namzedi", **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Temmuz 1928, s. 2.

müracaatla Suriyelilerin hukukunu talep için Cemiyet-i Akvama müracaat etmek üzere Cenevre’de akdedilecek içtimaa iştirakını rica ettiklerini söylemiş ve bu teklifi kabul ederek “*Kaleme aldığım lahiyalarda Türklerle beraber yaşamak hususundaki Arap milletinin arzusunu izhar etmişim*” demiştir. Fransızların Suriye’yi işgal altında tutmalarına dair olarak gazeteye bu işgalin kalıcı olamayacağını ve Fransızların gitmek zorunda kalacağını ifade etmiştir: “*Fransızların Suriye’yi muhafaza edemeyeceklerini, Suriye’de şimdiye kadar bu kadar derin bir asayişsizlik görülmemiş olduğunu*” ifade etmiştir. Haberde yer alan diğer bir içerik ise Ahenk Gazetesine Suriye’den gelen mektuba dairdir. Mektupta Halep civarındaki mücahitlerin Fransızlara karşı gerçekleştirdikleri saldırılar yer almaktadır: “*Genç Suriyelilerden müteşekkil mücahitler kafiləsi Halep’in şark ve şimal-i şarkiyesin de faaliyetlerini artırdıklarından Fransız kuvvetleri korkularından artık şehir haricine çıkamıyorlar. Mücahidin her gün baskın yapmakta devam ediyorlar. Fransızlar verdikleri azim telefata mukabil şimdiye kadar 23 mücahidi esir alabilmişlerdir.*”

Mektubun ikinci kısmında ise Ermenilere dair olan haberler verilmiştir. Mektuba göre, Fransızlar Suriye’ye gelen Ermenileri Müslümanlara karşı kullanmak üzere Halep şehrine sevk etmişlerdir. Yine iddiaya göre Halep’te seksen binden fazla Ermeni bulunmaktaymış ve bunlar Müslümanlara tahammülsüz bir şekilde mezalim yapmaktaymış. Buna karşılık mücahitlerin Halep’e doğru hareketlerine dair çıkan haberlerde Halep’ten 12.000 civarında Ermeni’nin Beyrut’a geçtiği bildirilmiştir. Bunun dışında ilginç bir şayiye ise Halep’in Musul şehrinin ardından Türkiye’ye bağlanacağına dairdir. Bu haber Şam’da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır: “*Teşrin-i Evvelin dokuzuncu günü de Musul’a mukabil Halep’in bize terk edileceği şayiası zuhur etmiş ve Şam Müslümanları adeta şehir-i ayin yapmışlardır. Şam ve Halep’te Fransızlar ve Hristiyanlar müthiş korku içindedirler.*” Halep’te bir Türk kadının yaptığı konuşmadan bahsedilmiştir: “*Bir Türk hanımı Halep’te müessir bir nutuk irad ve İslamları düşman esaretinden kurtulmak için mücahedeye davet etmiştir. Ahval gayet naziktir.*” Ahalinin Türk idaresini istediği bildirilmekte ve Suriye’deki durum şu cümlelerle özetlenmektedir: “*Vaziyet, patlamaya hazır bombaya benziyor.*”²²⁵ Halep’in Türkiye’ye bağlanma şayialarının dahi Şam’da büyük bir sevinçle

²²⁵ “Suriye Ahvali”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Teşrin-i Evvel 1923, s. 3.

karşılanması, Türkiye'ye olan yakınlığın Halep şehriyle kısıtlı olmadığını göstermektedir.

Yukarıdaki haberler incelendiğinde 1920'li yılların başlarında Suriye halkının Türk yönetimine karşı öfke duyduğuna dair bir haberin Türk basınına yansımadağı görölmektedir. Bilakis haberlerde Türkiye'ye olan bir bağılık ve özlem görölmekte, Fransız işgalinin Müslümanlar dışındaki grupları ön plana çıkarmaları ve desteklemeleri üzerine Türkiye'ye bir yakınlık duyulduğu ve yardım beklendiğı gözlenmektedir.

3.1.3 Suriye'de Sosyal ve İktisadi Durum

Türk basını Suriye ile ilgili olan haberleri sadece siyasi konularla sınırlamamış bölgeye dair sosyal ve ekonomik gelişmeleri de gazete sütunlarına yansıtmışlardır. Konuyla ilgili olarak 1923 yılında Türk basınına yansıyan ilk haber 22 Şubat 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye'de Vaziyet" başlığıyla verilmiştir. Haberde Suriye'nin durumuyla ilgili kısa haberler okuyucuya aktarılmıştır. İlk olarak verilen bilgi Alman bilim adamı Aynştıyan (Einstein)'in Filistin'e gelmesi ve Siyonistler tarafından karşılanmasına dairdir. İkinci haber ise Şam şehrinin Suriye mandasının merkezi olacağına dair basında çıkan iddiadır: "*Suriye gazeteleri ba'dema Şam şehrinin Suriye ittihadına merkez-i ittihaz edileceğini yazıyorlar.*" Üçüncü haber ise Alevi hükümetine dairdir. Haberde Alevi hükümetinin, Suriye ittihadına bağlanmış olduğu bildirilmiştir. Dördüncü haber ise Suriye'de ortaya çıkan ekonomik buhran ile ilgilidir. Haberde: "*Suriye lirası gittikçe düşüyor. Bir Osmanlı altını 381 Suriye'ye çıkmıştır. Bir Türk banknotu 48 suri guruştur. Guruş yükseldi. Tüccarlar mütemediyen iflas ediyorlar.*" bilgisi verilmiştir.²²⁶

Suriye ilgili önemli sosyal mevzulardan biri de Fransızların, Ermeni çeteleri ortaya çıkarmasıdır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 15 Şubat 1923 tarihli "Suriye'de Vaziyet" başlıklı haberinde Fransızların Ermenilerden çeteler oluşturmaya devam ettikleri bildirilmektedir. Fransızlar Ermenilerden zabıt tayin etmekte ve bunları en mühim noktalara bilhassa Trablus, İdlib ve Cebel-i Seman'a göndermektedirler. Ermeni çetelerin, Fransızların emriyle harekete geçtiklerine dair haber ise şu şekilde verilmiştir: İskenderun livası dahilindeki Ermeniler yeniden çeteciliğe başlamaları hakkında

²²⁶ "Suriye'de Vaziyet", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Şubat 1923, s. 4.

Fransızlardan emir almışlardır.²²⁷ Fransızların Ermenilerden oluşturdukları çetelere dair bir başka haberde 15 Şubat 1923 tarihinde “Fransızlar Kürt ve Ermenilerden Çeteler Teşkil Ediyorlar” başlığıyla verilmiştir. Habere göre Kürdi Reşid, Hasan ve Hacı Ağa gibi karakterler bu çetelerin başını çekmiştir. Hacı Ağa’nın Fransız yönetiminde iki bin kişilik bir çete oluşturma emri aldığı ve bu çetelerdeki reislere otuz, çete üyelerine on altın lira tahsisat verildiği iddia edilmiştir. Ayrıca teşkilata karışan Ermenilerden birçoğu Maraşlı, Ayıntap ve Kilisli’dir. Fransızların Antakya bölgesindeki halkın silahını toplamaya başlamıştır.²²⁸ 1928 yılında yeniden getirilecek 12 bin Ermeni, Suriye’de vaziyeti müşkülleştirecek iddiası ortaya atılmıştır.²²⁹

Suriye’nin ekonomik durumuyla ilgi 1923 yılına ait haber 19 Temmuz tarihinde “Suriye’nin Hali” başlığıyla İkdam Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Habere göre, Suriye’nin iktisadi durumu oldukça kötü durumdadır. İkdam Gazetesi’nin bölgeye dair aldığı hususi haberler İngiltere’de Suriye iktisadi durumuna dair yayınlanan bir makaleye dayanmaktadır. Makalede, Suriye’nin öteden beri ticaret ile ün kazanmış bir bölge olduğu ancak son dönemde ticaretin bozulduğu anlatılmakta ve buna sebep olan durumlar incelenmeye çalışılmaktadır. Suriye’ye komşu olan ülkelerin iktisadi politikalarında milliyetçi bir eğilim vardır. Buna göre Türkiye, Filistin ve Irak gibi ülkeler Suriye limanları yerine kendi limanlarını kullanmakta ve bu durum Suriye’de ticaret yollarının önemini kaybetmesine neden olmaktadır. İktisadi buhrana neden olan diğer bir sebep ise, I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı idarecileri Suriye bölgesine askeri bir bölge olduğu için epey para aktarmışlar ancak savaş sonrası bu para kaynağı ortadan kalkmıştır.²³⁰ Suriye kendi ihtiyacını üretememektedir ve ithalatın ihracatı geçtiği görülmektedir. Halep şehrinin Türkiye zamanında zengin ve müreffeh bir şehir olduğu bilinmektedir, bunda da en önemli sebep Antep, Maraş, Urfa ve Diyarbakır gibi şehirlerde üretilen ürünlerin Halep üzerinden diğer bölgeler aktarılmasıdır. Halep şehri ile bu şehirlerin birbirinden koparılmasının ardından Halep bu zenginliğini ve merkezi konumunu yitirmiştir. Türkiye

²²⁷ “Suriye’de Vaziyet”, **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Şubat 1923, s. 3.

²²⁸ “Fransızlar Kürt Ve Ermenilerden Çeteler Teşkil Ediyorlar”, **İkdam**, 15 Şubat 1923, s. 3.

²²⁹ “Suriye’ye Ermeni Muhacirler Getiriliyor”, **İkdam**, 29 Kanun-ı Sani 1928, s. 2.

²³⁰ Bahsettiğimiz konu haberde şu şekilde yazılmıştır: “*Makalenin muharrirleri buna sebep olmak üzere Suriye’yi muhit olan hükümetlerin iktisadide milliyetçiliklerini gösteriyor. Hatta Yafa ve Hayfa iskelelerini kullanıyorlarmış. Irak tarafları ise Basra yolunu tutmuştur. Makalede Türkiye’nin ismi geçiyor. Türkler İskenderun limanından ziyade Mersin’i tercih etmektelemiş. Suriye, Muharebe-i Umumi esnasında Türk ordularının icra-yı hareket ettikleri bir yer olmasına binaen Suriye’ye bu sayede epeyce para girmiş. Muharebe hitama uğradıktan sonra bu memba kesildiğinden Suriye’de mevcut parada suyunu çekmiş.*” (**İkdam**, “Suriye’nin Hali”, 19 Temmuz 1923, s.1)

tabii olarak Yumurtalık veya Mersin limanını kullanacaktır bu olması gereken bir durumdur.²³¹ Anadolu'dan pekmez, incir, üzüm gibi ürünlere sahip birçok kabile Halep şehrine ulaşmış ve bu durum halkta mutluluk meydana getirmiştir.²³²

8 Teşrin-i Evvel 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Suriye Hakkında" başlığıyla yayınlanan haber Suriye sınırında genel olarak Kilisli'lere ait beş sürüde "üç yüz küsur keçi ve koyunla altmış kadar büyük baş" çeteler tarafından kaçırılmış ve bir kişi öldürülmüştür. Haberde yer alan diğer bilgi ise İskenderun livasında Fransız idaresinden bunalarak dağa çıkan silahlı bir grup ile Fransızlar arasında çatışmalar çıkmış ve bu çatışmalarda Fransızların otuzdan fazla kayıp verdiği bildirilmiştir.²³³

Ermenilere ve bölgede yaşanan ekonomik buhrana dair bir başka haber ise 12 Teşrin-i Sani 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer almıştır. "Suriye Haberleri" başlığıyla verilen haberde Suriye yaşanan buhranın arttığı ve Suriye'de göçlerin yaşandığı bildirilmiştir: "Vergilerin ağırlığı, işsizlik ve asayişsizlik gibi muhaceret sebeplerine birde askerlik inzımam etmiştir." Göç edenlerin çoğunluğunun askerlik yaşındaki gençler teşkil etmiştir. Ayrıca Halep civarına yerleştirilen Ermenilerin büyük kısmı hicret etmiştir. Ermeniler "İskenderun mıntkasında yüzde beş nispetinde kalmışlardır."²³⁴

12 Teşrin-i Sani 1923 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde "Arap Milleti" ve "Hristiyan Araplar" başlığıyla verilen makalede Beyrut'ta Cami-i Şerif'te okunan mevlid-i nebi sırasında büyük bir ilginin ortaya çıktığı ve Hristiyan Arapların Cami-i Şerife'e gidip mevlidi dinledikleri aktarılmıştır. Hristiyan Araplar şu sözleri sarf etmişlerdir: "*Bunlar, mademki Hazreti Muhammed nebi Arap'tır, o halde herhangi bir dine mensup olurlar ise de olsunlar efradı Arap için bu peygamberi izam etmek bir vazifedir diyerek hemen hemen Müslümanlardan ziyade hissiyatı milliyelerini ifade etmişlerdir. Hristiyanlar, Arap milleti içinde zuhur eden harikulade bir büyük zat din ve mezhep farkı olmaksızın bütün efradı Arabiya'yı şerefdar edeceğini beyan etmişlerdir.*"

²³¹ "Suriye'nin Hali", **İkdâm**, 19 Temmuz 1923, s. 1.

²³² "Suriye Havadisleri", **İkdâm**, 20 Teşrin-i Sani 1923, s. 2.

²³³ "Suriye Hakkında", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Teşrin-i Evvel 1923, s. 3.

²³⁴ "Suriye Haberleri", **İkdâm**, 12 Teşrin-i Sani 1923, s. 2.

Hristiyan ve Müslüman Arapların ortak bir tavır içine girmeleri ve bir olarak görülmek istemlerindeki sebep olarak Fransızların politikaları gösterilmiştir: “Binaenaleyh Arapların Müslüman ve Hristiyan bir ümniyye altında içtima ederek gerek dahilen gerek haricen bir kitle halinde arz-ı vücut etmeleri ehemmiyetle telakki olunmuştur.” Fransızların Arapları parçalama siyasetine karşılık Hristiyan Arapların Müslümanlarla birlikte davranmak istedikleri ifade edilmiştir: “*Hristiyan hatipler, din-i İslam’ın bütün Arap evlatları için dini-i mübin olduğunu ve vatanda yekvücut olarak davranacaklarını bildirmişlerdir. Anlaşıyor ki Fransızların Arapları tefrik için ahiren Sünni ve Şiileri ayrı ayrı cemaat ad etmeleri Suriye ahalisini fevkalade bir surette ikaz etmiştir. Mevlid, Müslüman ve Hristiyan Arapların birlikte olduğunu göstermek için Fransızların Suriye’ye el atmalarında kısmen mesul Katolik Araplardır. Fakat şimdi Fransız idaresindeki mahzurları görünce bu ittifakı lüzum görmüşlerdir.*” Ayrıca Fransızların Suriyelilerden asker alacakları iddiası ortaya çıkınca Suriyelilerden birçok kimsenin Türk tabiiyetine girmek istedikleri görülmüştür.²³⁵

Suriye’de Fransa kontrolünde gerçekleştirilen seçimlere dair ilk haber 17 Teşrin-i Sani 1923 tarihinde İkdâm Gazetesi’nde “Suriye Haberleri” başlığıyla yer almıştır. Haberde Fransız desteğine sahip olmasına rağmen Rıza Erkabi Paşa’nın seçimi kaybettiği bildirilmiştir. Fransızların seçimde uyguladıkları baskıya karşılık, Şam halkının seçimleri protesto ettiği ve seçimlerin geçerli olmadığını iddia ettikleri bildirilmiştir. Son olarak haberde verilen bilgiye göre, Şam’daki Sünniler ve Şiiler birlikte sayılmak istediklerine dair Fransız yönetimine bir protestoname vermişlerdir. Şii ve Sünni gruplar bu girişimle Fransızların iki grup arasına sokmak istedikleri fitneyi engellemek istedikleri ifade edilmiştir.²³⁶

Seçimlere dair bir başka haber ise 18 Teşrin-i Sani 1923 tarihinde verilmiştir. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Suriye Haberleri” başlığıyla verilen haberde Suriye’de gerçekleşen seçimin ardından gelişen olaylar aktarılmıştır. Seçim sonucunda ortaya çıkan meclisin, Fransız yönetiminin arzu ettiği şekilde olduğu ve halkın bu durumu büyük bir

²³⁵ “Arap Milleti”, **İkdâm**, 12 Teşrin-i Sani 1923, s. 1.

²³⁶ “Şam’daki İslam ve Şiiler müşterek Şam hakimliğine, Fransız fevkalade komiserliğine bir protesto namede intihabatta İslam ve Şiilerin tefrikini mütedammîn intihabatta kararının lağvını İslamların Sünni ve Şiilerin bir kitle olarak addini talep etmişlerdir. Fransızların, Sünni ve Şiileri tefrik ve bu surette istedikleri tohum fesat ve nişak ile teyit nüfuz ve mevcudiyet eylemek siyasetin karşı Suriye’sini ve Şiilerinin şu intibah teyakkuzları ve tesanüdleri şayan-ı takdir görünmektedir.” (“Suriye Haberleri”, **İkdâm**, 17 Teşrin-i Sani 1923, s. 2).

öfkeyle karşıladığı aktarılmıştır: “Suriye gazeteleri bu meclisi memleket için felaket telakki etmektedirler.” Yine haberde “Suriyeliler bu meclisin teşkiline mani olmak için fevkalade çalıştı fakat silah kuvveti karşısında mani olamadılar.” bilgisi verilmiştir. Seçime karşı en baştan beri bir tepkinin var olduğu yazıda aktarılmıştır. Halkın mitingler düzenleyip beyannameler dağıttığı ve sandıklarda boş reyler atıldığı aktarılmıştır. Ayrıca haberde asayişsizliğin gün geçtikçe arttığı bir taraftan eşkıyaların halkı bezdirirken öte taraftan Fransız yönetiminin halka karşı eşkıya kesildiği bildirilmiştir. Suriye’de yeni bir parti kurulmuş ve bazı mahpuslar serbest bırakılmıştır.²³⁷ Bir diğer haber ise: “Kendilerine Emir süsü veren birçok Çerkezler milli kıyafetleriyle Halep sokaklarında dolaşmaktadırlar arz-ı hizmet için gelen bu serseriler ümit ettikleri iltifatı göremediklerinden tekrar Yunanistan’a gideceklerdir.” Haberde yer alan diğer mevzular ise Suriye ve Lübnan’da polis teşkilatı oluşturulacağı ve Suriye’deki yabancılara sunulan imtiyazların kaldırılacağı bilgisidir.²³⁸

Türk basını Suriye’de yaşanan doğal afetleri de okuyucusuna aktarmıştır. Bu haberlerden biride 22 Temmuz 1927 tarihine aittir. Habere göre; Beyrut, Şam, Lübnan civarında şiddetli zelzeleler olmuş, 9 saniye kadar devam eden depremin oluşturduğu hasarın mühim olduğu anlaşılmıştır.²³⁹

Suriye toplum yapısındaki değişime dair 23 Kanun-ı Evvel 1927 tarihinde İkdam gazetesinde dikkat çeken bir haber yer almıştır. Habere göre; Suriye gençleri ve bilhassa hukuk talebeleri feslerini çıkarıp şapka giymişlerdir. Bir günde 30 talebenin feslerini çıkarması mutaassıp çevreleri endişelendirmiştir.²⁴⁰

6 Ağustos 1928 tarihinde İkdam Gazetesi’nde “Suriye’deki Altınlar” başlığıyla verilen haberde, Suriye’deki ekonomik durumuna göz atabilmekteyiz. Bu haber Suriye’de neşredilmekte olan El-Ahbar Gazetesinde yayınlanmış olan bir makaleye dayanmaktadır. Buna göre, Beyrut’ta bulunan büyük bir bankanın raporuna göre, 1925 yılına kadar Suriye’de kırk bir milyon Osmanlı lirası bulunmaktaydı. 1927 yılında ki rapora göre ise Suriye’de on üç milyon Osmanlı lirası bulunmaktadır. Yani iki yılda 28 milyon lira eksilmiştir. Otomobil, çikolata ve benzin gibi harcamalarla paranın Amerika’ya gittiği

²³⁷ “Suriye Havadisleri”, **İkdam**, 20 Teşrin-i Sani 1923, s. 2.

²³⁸ “Suriye Haberleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i Sani 1923, s. 3.

²³⁹ “Suriye’nin Her Tarafında Zelzele Oldu”, **İkdam**, 23 Temmuz 1927, s. 2.

²⁴⁰ “Irak Ve Necid”, **İkdam**, 23 Kanun-ı Evvel 1927, s. 1.

iddia edilmiş ve israfın fakir olan ülkeyi daha da kötü bir soktuğu, bu duruma karşı bir tedbir alınması gerektiğini ifade etmiştir.²⁴¹

Türk basınındaki haberlere göre Fransız yönetimindeki Fransız mandası oldukça güç bir durumdadır. Ekonomik buhranlar yaşanmakta, siyasi krizler çıkmaktadır. Merkezi otoritenin yerleşemediği Suriye’de çeteler sık sık yağmalarda bulunmuş ve düzen altüst olmuştur. Açıkça görülmüştür ki, Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesiyle birlikte var olan gelen ekonomik düzen yıkılmıştır.

3.1.4. Filistin

Filistin bu dönemde bir İngiliz mandası olarak karşımıza çıksa da aslında sınırları kesinleşmemiş bir yapıya sahipti. Aslen büyük Suriye’nin bir parçası olan söz konusu topraklar sınırların çizilme sürecinde birçok sorunu da beraberinde getirecekti. Bu sorunlardan biri de Filistin ülkesinin hangi bölgeleri kapsadığına dair. İngiliz manda yönetimi bu topraklardan bir Ürdün ülkesi de ortaya çıkartacaktı. Ürdün, İngiliz himayesinde bir devlet olarak karşımıza çıkarken, Filistin, bilhassa kurulmaya başlayan Yahudi devleti ve İngiliz egemenliğine karşı ortaya çıkan direniş ile şekillenecekti. Türk basını Filistin ve çevresindeki olaylara da kayıtsız kalmamış, sütunlarına bölge ile haberleri taşımıştır.

1 Nisan 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Filistin’de İngilizler” başlığıyla verilen haber oldukça ilgi çekicidir. Haberin içeriği Filistinli gençlerin Kudüs’te İngilizlere karşı gerçekleştirdikleri protestolar sırasında çıkan olaylara dairdir. Bu olaylarda atılan bir slogan dikkatimizi çekmektedir: “*Yaşasın Gazi Mustafa Kemal Paşa, yaşasın Türkiye hükümeti!*”. Bu sloganlara karşı bir Yahudi polisi 11 yaşındaki bir çocuğu tutuklamaya kalkışmışsa da ahali buna izin vermemiş ve kanlı çatışmalar çıkmıştır.²⁴²

1 Temmuz 1923 tarihinde İkdam Gazetesi’nde “Filistin ve İngiltere” başlığıyla aktarılan haberde, Daily Mail Gazetesi’nde Filistin’e dair kaleme alınan yazı aktarılmıştır. Haberde

²⁴¹ “Suriye’deki Altınlar”, **İkdam**, 6 Ağustos 1928, s. 2.

²⁴² “Filistin’de İngilizler”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Nisan 1923, s. 1.

Filistin yüksek komiserinin Filistin'in durumunu görüşmek üzere Londra'ya gittiği bildirilmiştir.²⁴³

Filistin Meclis-i A'layı Şer'iyesi'ni temsilen İstanbul'a gelen Abdülatif Bey, Halife tarafından kabul edilmiştir. Abdülatif Bey bu görüşmede saygılarını sunduktan sonra "*Meclis-i A'layı Şer'iyе'nin mescidin tamiri için İstanbul'dan bir heyet celp ettirdiğini söylemiştir.*" Buna karşılık Halife bir beyanname yayınlayacağını ifade etmiştir.²⁴⁴ Ancak bu heyetin faaliyetleri ile ilgili başka bir bilgi verilmemiştir. Basında yer alan başka bir haberde, Şark-ı Ürdün bölgesinde manda usulünün tatbikine dair bir raporun Cemiyet-i Akvama verildiği bildirilmiştir.²⁴⁵ 1923 yılı Mart ayında Filistinli Müslümanların Hazreti Ömer Camii'nde toplantılar gerçekleştirdikleri buna karşılık İngilizlerin bu toplantıları dağıtmaya çalıştığı ve çatışmaların yaşandığı basında yer almış, İngiliz Lordlar Kamarasında Filistin halkının isyanına dair endişeler aktarılmıştır.²⁴⁶

1926 yılında basında Filistin'e dair bazı haberler yer almış, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Filistin'in mali durumuyla ilgili olarak bilgiler verilmiştir: "*Filistin'de iktisadi buhran bütün şiddetiyle devam etmektedir. İşsizlerin adedi her geçen gün artıyor. Musevilerin yer alıp yerleşmek, memlekette yeni yeni sanayi vücuda getirmek hususundaki faaliyeti pek durgundur. İşsizlerin adedi çoktur. Şarki Avrupa'dan muhacir daima gelmekte ise de bir taraftan Filistin'den çıkan Museviler de pek çoktur.*"²⁴⁷ Bu mali tasvirden sonra Filistin'in siyasi durumu ile ilgili bilgiler verilmiş, Filistin hududu hakkında İngiltere ile Hicaz arasında bir anlaşma yapıldığı ve böylece Arapların Filistin'den tamamıyla vazgeçtiği ifade edilmiştir.²⁴⁸ Bölgede kurulan manda yönetimine karşı sosyalist hareketler meydana gelmiş, Filistin'in her tarafında bilhassa Kudüs'te Bolşevik nümayişleri meydana gelmiş, Bolşevikler fırsat buldukça kırmızı bayraklar altında toplanarak sokaklarda gezmiş ve "*yaşasın Sovyet Cumhuriyeti, yaşasın Çin ve Suriye ihtilali*" diye bağırmişlardır. Buna karşı İngiliz yönetimi bunları silahlı kuvvetlerle dağıtmıştır."²⁴⁹

²⁴³ "Filistin Ve İngiltere", **İkdam**, 1 Temmuz 1923, s. 2.

²⁴⁴ "Filistin Murahhası", **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Eylül 1923, s. 3.

²⁴⁵ "Filistin ve Irak'ta", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Kanun-ı Sani 192, s. 2.

²⁴⁶ "Filistin ve İngiltere", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Mart 1923, s. 3.

²⁴⁷ "Filistin'de Vaziyet-i İktisadiye Gayri Müsaittir", **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Kanun-ı Evvel 1926, s. 3.

²⁴⁸ "Filistin ve Hicaz Hudutları", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Kanun-ı Evvel 1926, s. 2.

²⁴⁹ "Filistin'de Bolşevikler", **İkdam**, 6 Ağustos 1926, s. 2.

Yine 1926 ve 1927 yılı Kasım aylarında Filistin ile ilgili basında kısa haberlere rastlanılmaktadır. Romanya Kraliçesinin Filistin’i ziyaret edeceği, Filistin’de yeni bir para kullanılacağı, Hayfa limanlarının inşaatı için İngiliz mühendislerinin Hayfa şehrine geldikleri, Filistin’de depremler meydana geldiği bilgisi okuyucularla paylaşılmıştır.²⁵⁰

Filistin’e dair aktarılan haberlerde Filistin’de yaşanan önemli gelişmeler aktarılmış ve Filistin ahalisinin Türkiye’ye dair özlemini yansıtan haberler basına yansımıştır. Bununla beraber Filistin’e dair haber ve yorumlar, Suriye, Hicaz ve Irak kadar yoğun değildir. Filistin’in Türkiye’ye sınırı bulunmaması ve uluslararası ilişkiler bağlamında Türkiye’nin gündemini Suriye ve Irak sınırlarının meşgul etmesi, Hicaz’da ise mukaddes yerlerin bulunması bu yoğunlukta etkili olabilir. Ayrıca İngilizleri Filistin mandası hakkında çok rahatsız etmek istemeyen bir tutum da bu ilgisizlikte etkili olabilir.

3.2. Türk Basınında Irak

1923-1928 yılları arasında taradığımız gazetelere Irak ile ilgili yansıyan haberleri temelde iki kısma ayırabiliriz. Birinci kısım Irak bölgesinde yaşayan halkın İngiliz sömürge yönetimiyle yaşadığı çatışmalar üzerine yoğunlaşırken diğer kısım ise İngiliz sömürge yönetimine bağlanmış olan Musul şehri için İngiliz hükümetiyle Türk hükümeti arasında yaşanan ilişkilere dairdir. Biz bu kısımda tezimizin temel aldığı husustan ötürü Irak halkıyla ilgili olan haberleri inceleyip Musul meselesi hususunda İngiliz-Türkiye ilişkileri ile ilgili olarak Türk basınına yansıyan haberleri inceleme dışı bırakmaktayız. Ancak Musul bölgesinde yaşayan Arap halklarının Türkiye ile olan ilişkilerine dair Türk basınına yansıyan haberler incelemeye alınmıştır.

3.2.1 Irak ve Türkiye

Gazete aramalarında elde ettiğimiz haberler, Irak-Türkiye ilişkilerinin Musul şehri ile sınırlı kalmadığını göstermektedir. Irak yönetimini endişelendiren önemli konulardan biri Irak olarak adlandırılan bölgede yaşayan halkın, Türk yönetimine olan bağlanma arzusudur. Bu hususta İngilizleri ve Irak yönetimini endişelendiren haberler, Türk basınında yer almıştır.

²⁵⁰ Filistin Ahvali, **İkdam**, 15 Teşrin-i Sani 1926, s.2; Filistin Ahvali, **İkdam**, 29 Teşrin-i Sani 1927, s.3.

Bu haberlerden ilki Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer almıştır. 23 Kanun-ı Sani 1923 tarihinde "Irak'ta Vaziyet" başlığıyla verilen haber, Times Dergisi'nin Bağdat şehrinden bildirdiği bilgileri içermektedir. Haberde, Musul civarındaki Arap köylerinin Arap davasına önem verdiklerinin iddia edilemeyeceği ve önemli bir kesimin Türk hakimiyeti taraftarı oldukları ifade edilmiştir. Bu durum habere şu şekilde yansımıştır: "*Musul şehriyle civarındaki Arap köylerinde vaziyet meşkûktür. Ahalinin Arap davasına bir merbutiyet hissetmeğe başladığı iddia olunamaz. Eski fikirli adamların ekseriyeti, açıkça Türk hakimiyetinin avdetine taraftarıdır. Gerek hükümete vergi borcu olanlar bu borçlardan kurtulmak için Faysal hükümetinin tebdilini arzu ediyorlar. İşsizlerin arzusu da böyledir.*" Times Dergisi'nden aktarılan bu önemli bilgiler, İngilizlerin endişelerini taşımaktadır. Bilhassa "*Ahalinin Arap Davasına bir merbutiyet his etmeğe başladığı iddia olunamaz*" ifadesi bölgede Arap milliyetçiliği düşüncesinin etkili olmadığı gibi bu fikrin daha önce de yer bulmadığını göstermektedir. Bu husus yine Şerif Hüseyin'in gerçekleştirmiş olduğu isyanın tüm Araplara mal edilemeyeceğini göstermektedir.²⁵¹

Türk yönetiminin geri dönüşü hususuna dair bir başka haber yine aynı gazetede 7 Şubat 1923 tarihinde "Irak'ta Vaziyet" başlığıyla verilmiştir. Haberin içeriği Daily Telegraph Gazetesi'nde yer alan bir makaleye dairdir. Bu makaleye göre Irak'ta, Türklerin geri dönüşünü arzulayan grupların yer aldığı ifade edilmiştir: "*Irak'ta Türklerin avdeti teshil hazır ve hahişkar bazı mütecaviz anasır bulunduğu şüphesizdir. Bunlar yalnız Bağdat'ta değil urban arasında dahi faaliyet gösterdiler. Hatta bir aralık Irak ordusuna bile hulule muvafik olmuşlardır.*" Ancak Irak hükümetinin tedbirleriyle ortaya çıkan bu etki azaltılmıştır.²⁵² Daily Telegraph'ın bu içeriği aktarması haberin değerini arttırmaktadır. Habere göre, Irak'ın genelinde Türk yönetiminin geri gelmesi hususunda bir arzu ve hissiyat bulunmaktadır. Bu durum Irak yönetimini endişelendirmekte ve önlemler almaya zorlamakta, bölgede Türk aleyhtarı bir Arap milliyetçiliği düşüncesinin henüz etkili olmadığını göstermektedir.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 18 Şubat 1923 tarihinde "Cafer el-Askeri'nin Hezeyanları" başlığıyla verdiği haberde, Irak'ın önde gelen yöneticilerinden Cafer el-Askeri'nin endişelerini aktarmaktadır. Cafer el-Askeri bir beyannameinde, Türkiye noktasındaki

²⁵¹ "Irak'ta Vaziyet", **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Kanun-ı Sani 1923, s. 4.

²⁵² "Irak'ta Vaziyet", **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Şubat 1923, s. 2.

endişelerini dile getirmiş, Türk hükümetinin bölgede yoğun bir propaganda gerçekleştirdiğini ve Türkleri engellemenin tek yolunun milli bir Irak ordusunun oluşturulması olduğunu ifade edilmiştir. Askeri, Türklerin Musul'u yalnız petrol için değil Irak'ı geri alabilmek için istediklerini iddia etmiştir. Eski bir Osmanlı askeri olan Cafer el-Askeri'nin endişeleri şu gerçeği göstermektedir; bölgede Türk hükümetine önemli derecede bir yakınlık vardır ve ulus-devlet düşüncesiyle bir Irak ordusu oluşturulmazsa İngiliz askeri gücünün bu tehdidi ortadan kaldırması mümkün değildir.²⁵³

Irak yöneticilerinin endişelerine dair bir diğer haber, 16 Ağustos 1923 tarihinde yine Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Irak'ın Tahliyesi İçin" başlığıyla verilmiştir. Daily Express Gazetesi'nden aktarılan bilgiye göre, Irak'ın geleceği yakında kesin bir şekilde kararlaştırılacaktır. Bu iş için İngilizlerden bir komisyon oluşturulmuştur ve İngiliz Sömürgeler Bakanının başkanlığı altında toplanacaktır. El- Belağ Gazetesi'ne göre, Irak hükümeti Türklere karşı kendisine yardım ve himaye gösterilmesi için Lord Balfor vasıtasıyla Cemiyet-i Akvam'a müracaat ettiğini Musul'da resmen ilan etmiştir. Irak hükümetinin endişesi ve Türkiye'ye karşı Cemiyet-i Akvam'dan himaye istemesi bölgedeki Türk nüfuzu ve etkisinin Irak hükümeti için büyük bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır.²⁵⁴

Musul sorununun kritik bir evreye girdiği 1926 yılında Irak ile ilgili önemli gelişme Irak temsilcilerinin Türkiye'ye gelmesidir. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde 3 Haziran 1926 tarihinde "Irak Murahhasları Dün Şehrimize Geldiler" başlığıyla, Irak Harbiye Nazırı Nuri Said Paşa'nın Türkiye'ye geldiği bildirilmiştir. Haberde muahede için Türkiye'ye gelen Nuri Said Paşa'nın nasıl bir yolculukla Türkiye'ye geldiği aktarılmış ardından Nuri Said Paşa'nın Türkiye'ye dair anlarına yer verilmiştir: "*Türkiye'nin hemen her tarafını bilirim. Tahsilim, terbiyem hep buradandır. Türkiye'nin diyebilirim ki münevver tabakada derin tesirler yapmıştır. Şarkta büyük rehberlik yapmıştır. Büyük istifadelerimiz olmuştur. İnkılabınızı takip ediyoruz.*"²⁵⁵

Bağımsız bir Irak yönetiminin kurulmaya çalışıldığı ve Musul sorununun çözüldüğü yıllarda, Türkiye-Irak ilişkilerine dair basında haberler yer almıştır. 13 Haziran 1928

²⁵³ "Cafer El-Askeri'nin Hezeyanları", **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Şubat 1923, s. 3.

²⁵⁴ "Irak'ın Tahliyesi İçin", **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Şubat 1923, s. 2.

²⁵⁵ "Irak Murahhasları Dün Şehrimize Geldiler", **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1926, s. 1.

tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Irak Parlamentosu" başlığıyla verilen haber, Kahire'de yayınlanan el- Siyase Gazetesi'nden aktardıklarına dayanmaktadır. İlk olarak Kral'ın meclise gelişi ve karşılanması aktarılmıştır. Haberin ikinci kısmında ise Kral'ın irat ettiği nutuk verilmiştir. Kral nutkunda Türkiye-Irak ilişkilerinin meşru bir düzeyde olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁶

İncelenen haberlerde şu görülmektedir ki, Musul sorununun iki ülke arasında krize dönüştüğü yıllarda Türk basını Irak halkının Türk yönetimine olan arzusunu dile getirerek İngiltere'yi ve Irak yönetimini endişelendirmiştir. Batı medyası da bu gerçeği yazmaktan çekinmemiştir. Söz konusu haberlerde, Arap milliyetçiliğinin, Irak olarak adlandırılan devletin sınırlarında yaşayan Arapların üzerinde etkili olamadığı görülmektedir. Ancak Musul Sorununun Türkiye aleyhine sonuçlanmasından sonra ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bazı ayaklanmalar yaşanmasıyla birlikte Türk basını Irak ve İngilizler aleyhine kalem oynatmamış, iki komşu ilişkilerinin gelişmesi yönünde bir dil kullanmıştır.

3.2.2 İngiltere Hakimiyetinde Irak

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Basra, Bağdat ve Musul şehirleri İngiliz işgaline uğramış ve bu üç şehir üzerine İngiliz Irak mandası inşa edilmiştir. Bu bölgenin başına da kral olarak Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal getirilmiştir. İngiltere milli marşıyla tahtına oturan Emir Faysal meşrutiyetini İngiltere'den almaktaydı. Irak-İngiltere ilişkileri yine bu temel üzerinden inşa edilmiş ve bilhassa Türkiye'ye karşı bir koruma olarak görülmüştür.

İngiltere yönetimindeki Irak ülkesine dair Türk basınına yansıyan haberler, Irak'ta yaşananları aktarmaktadır. Bu haberlerden ilki 2 Şubat 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Irak Halkının Endişesi" başlığıyla verilmiştir. Haberin içeriği Tanin Gazetesine dayanmaktadır: "*Irak'ta ekonomik durumun iyi değildir, ticaret ve ziraat gün geçtikçe ecnebilerin eline geçmektedir. Irak halkı, yönetime karşı açık bir memnuniyetsizlik göstermektedir.*"²⁵⁷

Irak Yüksek Komiserinin İngiltere'ye ulaşmasıyla birlikte Irak ile ilgili gelişmeler öne çıkmıştır. İngiltere'nin Irak'a dair olan vaatlerinin yerine getirilme vaktinin geldiği

²⁵⁶ "Irak Parlamentosu", **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Haziran 1928, s. 4.

²⁵⁷ "Irak Halkının Endişesi", **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Şubat 1923, s. 2.

görülmektedir, Irak hükümetiyle Yüksek Komiser arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmeye göre Irak memurlarının iki sınıfa ayrılması ve birinci sınıfın yalnız Irak ahalisinden ikinci sınıf memurların ise İngilizlerden tesis edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yüksek Komiser bu hususun önemine dikkat çekmiştir. İngilizlere memuriyet verilmesinin sebebi ise, İngiltere'nin Irak'ı Türkiye'den ayırması hususunda harcadığı çabanın bir karşılığı olarak gösterilmektedir.”²⁵⁸ Bu bilgi Türk basınında yer alınca tabii ki İngilizlerin geçen yıllardaki Türk aleyhtarı çalışmaları da ortaya çıkmış oluyordu. 1923 yılında İngiltere ile Irak yönetimi arasında gerçekleşen manda anlaşması Türk basınında yer almıştır. Anlaşmanın sona erme tarihi, Irak'ın Cemiyet-i Akvam'a kabulü veya Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasından dört sene sonrası olarak kabul edilmiştir.²⁵⁹ Bu anlaşmadan sonra Eylül ayının son günlerinde Kral Faysal yeni Irak yüksek komiseri için ziyafet tertip etmiş ve İngiliz-İrak ilişkilerinin öneminden bahsetmiştir.²⁶⁰

Bu yakınlık kendisini uluslararası ilişkilerde de göstermiş, 22 Eylül 1924 tarihinde İkdam Gazetesi'nin “Irak ve İngiltere” başlığıyla verilen haberde, Cemiyet-i Akvam'da İngiliz temsilcisinin Irak'ın gelecekte Cemiyet-i Akvam'a katılma durumuna dair bir konuşmasından bahsedilmiştir. İngiliz yönetiminin Irak ülkesinin geleceğini de tasarlama çabası haberde görülmektedir.²⁶¹ Bu teşebbüslerin 1926 yılında yoğunlaştığı ve durumun Türk basınına yansdığı görülmektedir. 22 Şubat 1926 tarihli “Irak Muahedesi” başlıklı haber Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde verilmiştir. İngiliz-İrak anlaşmasının Mart ayında Cemiyet-i Akvam'da görüşüleceği bildirilmiş,²⁶² 12 Ağustos 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde “Irak Hakkındaki Rapor” başlığıyla verilen haberde İngilizlerin Cemiyet-i Akvam'a sunmuş oldukları yeni rapora değinilmiştir. Raporla Irak'ta meşruti idarenin kendini ispatladığı ve uzak olmayan bir tarihte de Irak'ın Cemiyet-i Akvam dahil olma şartlarına sahip olacağı iddia edilmiştir.²⁶³ 1928 yılında basın durumu takip etmeye devam etmektedir. İngiltere ile Irak arasında yeni bir anlaşma imzalandığı ve bu anlaşmaya göre Irak hükümetinin 1932 senesinde Cemiyet-i Akvam'a

²⁵⁸ “Irak İstiklali Talep Ediliyor”, **İkdam**, 6 Mart 1923, s. 1.

²⁵⁹ “Irak'ta İngiltere ve Meşruti Hükümet”, **İkdam**, 5 Mayıs 1923, s. 2.

²⁶⁰ “Irak ve İngiltere”, **İkdam**, 30 Eylül 1923, s. 2.

²⁶¹ “Irak ve İngiltere”, **İkdam**, 22 Eylül 1924, s. 2.

²⁶² “Irak Muahedesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Şubat 1926, s. 2.

²⁶³ “Irak Hakkındaki Rapor”, **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Ağustos 1926, s. 1.

dahil olabileceği ve İngiltere himayesinden çıkararak Irak hükümetinin müstakil hareket edebileceği İkdam Gazetesi'nde yer almıştır.²⁶⁴

21 Eylül tarihinde aktarılan bir haberde ise Irak'ta mezhepler arasında ortaya çıkan gerginlik ele alınmıştır. Haber 21 Eylül 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "İran ve Irak" başlığıyla verilmiştir. Habere göre, son zamanlarda Şiiiler ile Sünniler arasındaki gerginlik artmakta ve buna sebep olan hususun hükümet memurluklarına çoğunlukla Sünnilerin seçilmesi olarak görülmüştür. Aslında Türk hakimiyeti sırasında bu görevin yine Sünnilerin elinde olduğu belirtilmiştir. Şiiilerin son dönemde hükümet memurluklarına seçilme veya seçilememe sebebi olarak Şiiilerin büyük kısmının çiftçilikle uğraşan kabileler oldukları ve eğitime hiç önem vermedikleri iddia edilmiştir.²⁶⁵ İngilizler bu duruma çözüm olarak her kabinede bir Şii bulunması yoluna gitmiş ve maarif nezareti Şiiilere münhasır kalmıştır. Habere göre, Şiiiler bu durumdan memnun kalmamışlar ve hükümetin her işini Şiiilerin aleyhinde olarak görmüşlerdir. Diğer bir husus ise yeni kurulan Sünni mahkemelerdir. Şiiiler bu mahkemeleri de kendi aleyhlerinde görmektedirler. Oysa Şiiilerin hukuku bu mahkemelerde, Şii bir şeyhten mesele üzerine alınacak fetvayla koruma altına alınmıştır.²⁶⁶

Bu sırada Necid Bölgesindeki bazı Sünni aşiretlerin Irak'a meyiletmesi üzerine Necid Sultanı İbn-i Suud bazı tedbirler almıştır.²⁶⁷ İkdam Gazetesi'nde "İrak ve Necid" başlığıyla 23 Kanun-ı Evvel 1927 tarihinde verilen haberde, Irak hududuna saldırı yapmak isteyen Vehhabilerin yağmurdan ötürü saldırılarını erteledikleri bildirilmiştir.²⁶⁸

İngiliz yönetiminin Irak'ta düzeni sağlamakta güçlük çektiğine dair bir haber ise Mart ayında İkdam Gazetesi'nde yer bulmuştur. 12 Mart 1925 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "İrak'ta Tecavüz" başlığıyla verilen haberde, Şam yolculuğu sırasında Fransız konsoloslara Irak eşkıyası tarafından saldırı gerçekleştirildiği bildirilmiştir. Saldırı üzerine uçaklar yardıma gönderilmiştir. Bu tür vakalar Irak'ta sık sık tekrar etmektedir. Ayrıca bu durumun sebebi şu şekilde izah edilmiştir: "*Suriye mıntkasında böyle bir*

²⁶⁴ "İrak Ahvalı", **İkdam**, 2 Kanun-ı Sani 1928, s. 2.

²⁶⁵ "İrak'taki Şiiilerin, en büyük kısmı felahatla uğraşan aşiretler olup tahsile hiç lüzum görmediklerinden ve Şii uleması Şii gençlerin öğreneceği mevadî pek dar bir hudut içine hasır etmiş olduklarından, bu adamlar ilim ve irfanca diğer ahaliye nazaran çok geridirler. Bunun neticesi olarak hükümet memurlarının kısm-ı azamı evvelce Türklerin hizmetinde bulunmuş ve daha hürriyetperverane tahsil görmüş olan Sünnilerden intihap olunuyor."

²⁶⁶ "İran ve Irak", **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Eylül 1923, s. 2.

²⁶⁷ "Necid Sultanı ve Irak Hükümeti", **İkdam**, 4 Ağustos 1924, s. 3.

²⁶⁸ "İrak ve Necid", **İkdam**, 23 Kanun-ı Evvel 1927, s. 1.

hadise hiçbir zaman vuku bulmamıştır. Hadise-i mezkûre Irak'ta asayişin temin edilmemiş olduğuna delalet eder."²⁶⁹ Söz konusu haberde Irak'ta düzenin sağlanamamış olduğu iddia edilmektedir.

İngiltere'nin Irak'ta kurduğu hükümetin tanınması, Ağustos ayında gazetelere yansımıştır. 5 Ağustos 1925 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Irak Hükümeti" başlığıyla yayınlanan haberde Irak hükümetinin İtalyan ve Fransızlar tarafından resmen tanındığı bildirilmiştir.²⁷⁰

27 Ağustos 1925 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Irak Bir Mısır mı?" başlığıyla yayınlanan haber Deba Gazetesi'nden alıntıdır. Deba Gazetesi'nde 21 Ağustos'ta yayınlanan habere göre, Irak yahut Mezopotamya Kralı Faysal Londra'dadır. Kral Faysal Londra'ya sıhhati için geldiğini iddia etmektedir. Irak ülkesinin geleceğinin Mısır'a benzeyeceği ve İngiliz hakimiyetinin devam edeceği iddia edilmektedir.²⁷¹

Türk basınında yer alan bir habere göre Irak idaresi tabii bir surette işlemektedir. Irak'taki İngiliz memur nüfusu 423'den 104'e indirilmiştir.²⁷² İngilizlerin Irak komiseri, Cemiyet-i Akvam'da Irak hakkında verdiği izahata dair Times gazetesinde çıkan haberde, Faysal'ın kral ilan edilme sebebi ile Irak'ın parlamento ile idare edilebilir bir memleket olarak tesisinden ve güney Kürdistan için neden hususi bir rejim kabul edildiğinden bahsedilmiştir. Yine izahatta, Irak'ta her nezarete bir İngiliz müşavir olduğu bildirilmiştir. Ayrıca: "*Irak'taki kıdemli İngiliz memurlarının 1920'de 473 olduğu halde elyevm 104'tür. Daha dün memurlar 1925'de 530 İngiliz ve 2200 Hintli olduğu halde elyevm 100 İngiliz ve 600 Hintliden ibarettir.*" Bu izahata göre İngiliz hakimiyeti Irak ayakları üzerinde durabilene kadar devam edecektir.²⁷³ Bu teşebbüslerde bulunan Irak Yüksek Komiseri Henry 24 Kasım 1926'da Atina'ya gitmek üzere Ankara'ya gelmiştir.²⁷⁴

26 Şubat 1927 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Irak Kralının Seyahati" başlığıyla verilen haberde Kral Faysal'ın Irak'ı teftişe başladığı bildirilmiştir.²⁷⁵ İkdam

²⁶⁹ "Irak'ta Tecavüz", **İkdam**, 12 Mart 1925, s. 1.

²⁷⁰ "Irak Hükümeti", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Ağustos 1925, s. 3.

²⁷¹ "Irak Bir Mısır mı?", **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1925, s. 3.

²⁷² "Irak'ın İdaresi", **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Teşrin Sani 1926, s. 3.

²⁷³ "Irak Mandası", **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin Sani 1926, s. 2.

²⁷⁴ "Irak Komiseri", **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Teşrin-i Sani 1926, s. 1.

²⁷⁵ "Irak Kralının Seyahati", **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Şubat 1927, s. 2.

Gazetesi'nde "Irak Ahvalı" başlığıyla 2 Kanun-ı Sani 1928 tarihinde verilen haberde Irak ülkesine dair bir kaç haber aktarılmıştır. Bu haberlerden ilki Irak Kralı Faysal'ın yaklaşık dört aydır Avrupa'da bulunduktan sonra Bağdat'a geri dönüş yaptığı bildirilmiştir. İkinci haber ise Reis Vekili Cafer el- Askeri'nin Londra'ya gittiğine dairdir. Verilen diğer bir bilgi ise Kral Faysal'ın kardeşi Emir Zeyd'in babasını ziyarete Kıbrıs'a gideceği bildirilmiştir.²⁷⁶

8 Haziran 1928 tarihinde hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Irak İntihabının Şekli" başlığıyla el-Ahrar gazetesinden seçimlere dair malumat aktarılmıştır. Bağdat şehrinde yaşanan seçime dair olaylar haberde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Halkın seçim sandıklarının bulunduğu binalar çevresinde büyük bir coşku yaşadığı ve emniyet güçlerinin önlemler aldığı bildirilmiştir.²⁷⁷ 21 Haziran 1928 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Irak Parlamentosunda Garip Bir Hadise" başlığıyla Kahire'de yayınlanan haberde el- Siyase Gazetesinden haberler aktarılmış, Irak parlamentosundaki muhalif bir mebusun seçilmesine rağmen seçim mazbatasının iptal edildiği anlatılmıştır.²⁷⁸

Haberlerin içeriğinde Irak yönetiminin, İngiltere'ye olan bağılılığı görülebilmektedir. Irak Kralı Faysal ve Irak hükümeti, İngiliz yönetimine olan bağılılıklarında bir zayıflık göstermemişlerdir. Irak ve Türkiye başlığı altındaki haberlerde Irak halkının Türkiye'ye bağılılık ve bağımsızlık arzularının aksine Irak yönetimi, İngiltere'ye güçlü bir bağılılık duymaktadır. Bundaki en büyük etken ise Irak hükümetinin meşrutiyetinin kaynağının İngiltere olmasından kaynaklanmasıdır.

²⁷⁶ "Irak Ahvalı", **İkdam**, 2 Kanun-ı Sani 1928, s. 2.

²⁷⁷ "Irak İntihabının Şekli", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1928, s. 4.

²⁷⁸ "Irak Parlamentosunda Garip Bir Hadise", **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Haziran 1928, s. 3.

BÖLÜM 4: TÜRK BASININDA MISIR VE ARAP MİLLETİNE DAİR HABERLER

4.1. Türk Basınında Mısır

Yavuz Sultan Selim dönemiyle birlikte Osmanlı egemenliğine giren Mısır ile İstanbul arasında ananevi ve dini bağlar zamanla güçlü bir şekil almıştır. Ancak Mısır'ın tarih serüveni XIX. yüzyıl başında Fransız istilasıyla birlikte büyük bir kırılma yaşamıştır. Bu kırılmanın ardından ortaya çıkan merkezi otorite boşluğu ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa karakterinin ön plana çıkmasına ve Mısır'ın modernleşme sürecini yaşamasına neden olmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın ardıllarının bu dönüşümü devam ettirememeleri, İngiliz egemenliğinin Mısır topraklarına uzanmasına neden olan olayları tetiklemişlerdir. İngiliz egemenliği ve ardından gelen I. Dünya Savaşı ise bu iki bölgenin yüzyıllardır beraber yaşayan halkları arasında bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Hilafetin kaldırılması ise Mısır halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Günümüzde bu iki ülke halklarının birbiriyle olan ilişkilerinin çok kuvvetli ya da basına yansiyacak bir durum arz etmediğini iddia edebiliriz. Peki Cumhuriyetin ilk yıllarında bu iki ülke arasındaki ilişkiler ne durumdaydı? Osmanlı hakimiyeti döneminde her yaz İstanbul'a gelen Mısır halkı acaba Cumhuriyet devrinde de İstanbul'a gelmeye devam ettiler mi? Türk basını Türk-Mısır halkı ilişkilerini nasıl gördü? Ve son olarak Mısır-İngiltere ilişkileri Türk basınına nasıl yansıdı? Taradığımız gazetelerde bu soruların cevapları aranmaya çalışılmıştır.

4.1.1. Türkiye ve Mısır

Uzun bir dönem Osmanlı hakimiyeti altında birlikte yaşayan Mısır ve Türkiye halkı ilişkilerinin Cumhuriyet döneminde de devam ettiği Türk basınına yansıyan haberlerden görülebilmektedir. Bilhassa Mısır ahalisinin, İstanbul'a gerçekleştirdikleri seyahatleri basında sık sık yer bulmuştur. Ticari ve kültürel etkileşimlerin yanı sıra Türkiye'nin Mısır üzerindeki hukuki hakları da zaman zaman gazetelere yansımıştır.

Türkiye-Mısır ilişkilerinde Türkiye'nin Mısır üzerindeki hukuki haklarına dair ilk haber 19 Kanun-ı Sani 1923 tarihlidir. İkdam Gazetesinde "İstiklal İçin Çalışan Mısır ve Türkiye" başlığıyla verilen içeriği bakımından dikkat çekicidir. Çünkü Mısır temsilcileri, Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarının devam ettiğini iddia etmektedirler ve bu iddiayla birlikte Türkiye'nin Lozan temsilcilerinin, Mısır'ın haklarını savunması gerektiğini iddia

etmişlerdir.²⁷⁹ İddianın kaynağı ise Ankara’da bulunan Mısır heyetinden Abdulhalim Bey’in açıklamasıdır.²⁸⁰

Türkiye’nin Mısır üzerindeki haklarına binaen Mısırlılar kendi sözlerinin de dinlenmesi için Lozan’a bir heyet göndermişlerdir. Konferansa katılan heyette yer alan Abdulhalim Bey Ankara ve İstanbul’da ziyaretler gerçekleştirmiş ve İstanbul’da halifenin huzuruna çıkmıştır. Ardından Ankara’ya geçmiştir. Abdulhalim Bey açıklamasında: “*Mısır hakkında münasip bir karar ittihadını ve Mısır’ın hukukunu müdafaa edecek ancak Türkiye murahhaslarıdır. Çünkü Türkiye’nin Mısır üzerindeki hukuku bu gün bu dakikaya kadar bakidir.*”²⁸¹ Türkiye’nin Mısır üzerindeki haklarının devam ettiğini dile getiren Mısır temsilcilerini iddiaları Türk basınında yer bulmuştur. Söz konusu hukuki durumun Mısırlılar tarafından ifade edilmesi önem arz etmektedir.

Türkiye’nin Mısır üzerindeki hukuki haklarına dair bir başka haberde 12 Mart 1923 tarihinde yazılmıştır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır ve Türkiye” başlığıyla verilen haberde, Hızbu’l-Vatani müessesinin akdettiği bir içtimada dava vekili Mustafa Şurumi Bey’in irat ettiği nutuk yer almaktadır. Bu nutuk şu şekilde aktarılmıştır: “*Hızbü’l-Vataninin makam-ı hilafete merbutiyetinden, Halife hazretlerine biat için İstanbul’a ve Türk milliyetperverlerini tebrik için Ankara’ya bir heyet-i mahsusa gönderdiğinden bahsettikten sonra Mısır üzerindeki Türk hakimiyetine nakl-i kelim eylemiş ve demiştir ki: “Türkiye Mısır’a ancak iki suretle yardım edebilir: Ya Mısırlıların mukadderatlarını temin etmek, yahut İngilizler Mısır’ı tahliye eder etmez Mısır üzerindeki hakimiyetinin zail olacağını devletlerle kararlaştırmak. Biz Türkiye’den bu iki suret-i halden birini rica ediyoruz. Onlarda başka bir sureti hal ancak İngilizlerin işte muvaffak gelebilir. Zira mesela Türkiye, Mısır üzerinde hakimiyet lafziyesinden İngiltere lehine feragat eylediği takdirde Mısır’a çok zarar etmiş olur. Zira Mısır’da İngiliz işgali baki kaldığı halde bu hakimiyetten vazgeçmek İngiltere’yi bir çok müşkülattan kurtarmak demektir. Biz Türkiye’de çalışmayı ve Türkiye’nin ihmal olunmamasını daima arzu ettik ve daima arzu etmekteyiz. Türkiye kumandanlarının istikameti sayesinde büyük bir kuvvet*

²⁷⁹ “Türkiye’nin Mısır üzerindeki hukuku baki olduğundan Mısır heyeti haklarının murahhaslarımız tarafından müdafasını istiyor.” (“İstiklal İçin Çalışan Mısır Ve Türkiye”, **İkdam**, 19 Kanun-ı Sani 1923, s. 2.)

²⁸⁰ “Lozan’da Türkiye ile düvel-i müttefika arasında bir konferans akdedileceğini işittiğimiz zaman Türkiye’nin Mısır üzerindeki hukukuna binaen konferansta Mısır melesinin de mevzu bahis olacağını tabi addettik.” (“İstiklal İçin Çalışan Mısır Ve Türkiye”, **İkdam**, 19 Kanun-ı Sani 1923, s. 2.)

²⁸¹ “İstiklal İçin Çalışan Mısır Ve Türkiye”, **İkdam**, 19 Kanun-ı Sani 1923, s. 2.

olmuştur ki bunun asarını hepimiz görüyoruz. Mısır siyasilerinin, memleketlerinin menfaati namına Türkiye'yi ihmal etmemeleri lazımdır." Mısır temsilcisinin iddiaları Türkiye'nin Mısır üzerindeki hukuki haklarının Mısır tarafından da kabul edildiğini göstermektedir. Yine habere yansıyan iddialara göre Mısır, Türkiye ile olan ilişkilerine önem vermektedir.²⁸²

1924 yılında gazetelere yansıyan haberlerden biri de Sabık Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa ile ilgilidir. Habere göre, İsmet Paşa Hidiv'i yatında ziyaret etmiştir. Haber 15 Şubat 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Abbas Hilmi Paşa" başlığıyla yer almıştır.²⁸³ İsmet Paşa'nın Hidiv ile yakın görüşmeleri iki ülke arasındaki ilişkilerin basına dostça bir görüntü verdiğini söyleyebiliriz.

Mısır-Türkiye ilişkilerine dair bir diğer haberde Ağustos tarihinde gazetelere yansımıştır. 15 Ağustos 1924 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde "Mısır ve Sudan" başlığıyla verilen haberde Zağlul Paşa'nın Ekspres Gazetesi'ne yaptığı açıklamaya yer verilmiştir. Bu açıklamada dikkat çeken husus Türkiye'ye dairdir: *"Zağlul Paşa Mısır'ın Türkiye'ye mahsus vergisi karşılık gösterilerek alınan istikrazın nakasıtının tedisi tatil edilmesinden bahisle demiştir ki: Şimdiye kadar Mısır'ın yaptığı Türkiye'ye verdiği divan-ı Osmaniye idaresine vermekten ibaret idi. Mademki Mısır vergiden kurtulmuştur. Mısır'da bu meseledeki mecburiyet taahhüt zail olmuştur. Mısır hükümeti tediya da derhal kat' etmemiştir. Hatta 2 Temmuz'a kadar olan takasitide ödemiştir."*²⁸⁴ Osmanlı Devleti'ne ödenen vergiler ve Osmanlı borçlarının ödenmesi sorunu basına bu şekilde yansımış, Mısır'ın tutumu hakkında herhangi bir yoruma girilmemiştir.

"Mısır Mebusuyla Mülakatımız" başlığıyla Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde 16 Eylül 1924 tarihli verilen haberde, Mısır'dan İstanbul'a gelmiş olan Mısır mebuslarından Abdulhalim Bey ile yapılan mülakat verilmiştir. Mülakatta dikkat çeken kısım Türkiye-Mısır ilişkileri ile ilgili olanlardır: *"Türkiye ile Mısır arasında mümkün olduğu kadar süratle münasebet-i mukabelenin tesisi şayanı temennidir. Bu münasebet hakikatte iki millet arasında mevcut hissiyat-ı dostanenin resmi şekle ifrağından başka bir şey*

²⁸² "Mısır ve Türkiye", **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Mart 1923, s. 1.

²⁸³ "Abbas Hilmi Paşa", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Şubat 1924, s. 3.

²⁸⁴ "Mısır ve Sudan", **İkdâm**, 15 Ağustos 1924, s. 2.

olmayacaktır.” Mülakatın devamında mebus, İngiliz-Mısır ilişkilerini değerlendirmiştir. Mısır milletvekili Türk-Mısır ilişkilerinin önemine dikkat çekmektedir.²⁸⁵

2 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde İkdâm Gazetesi’nde yayınlanan bir başka haber ise Türkiye Büyük Millet Meclisinde gerçekleşen Mısır hakkındaki konuşmalara dairdir. “Mısır Mebusan ve Ayanının Protestosu Millet Meclisinde” başlığıyla verilen haberde ilk olarak Ağaoğlu’nun mecliste gerçekleştirdiği konuşmasına yer verilmiştir. Yapılan konuşmada İngiltere’nin Mısır’da devam eden işgaline dikkat çekilmiş ve I. Dünya Savaşı’nda Mısırlıların isyan ettiği takdirde bugün Mısır’da İngilizlerin bulunamayacağını ifade etmiştir. Ağaoğlu’nun meclisteki konuşması şu şekildedir: “Efendiler! Hakk-ı milliyesi payı mal edilen Mısır, Meclis-i Milli’nin müzaherat-ı maneviyesine müracaat ediyor. Aynı kuvvet beş sene evvel bizim için yapılmıştı. İngiltere’nin Mısır’da ne işi var?” konuşmasının devamında: “Harb-i Umumide Mısırlılar isyan etseydi şimdi Mısır’da İngilizler olamayacaktı. Fakat yapamadılar. Şüphesiz izzet-i nefis-i milliyenin ne olduğunu biliyorsunuz.” Bu konuşmalar üzerine Başvekil Fethi Bey yapılan konuşmanın Mısır’dan gelen telgraflar üzerine gerçekleştirildiğini ve Ağaoğlu tarafından yapılan konuşmanın yalnız Ağaoğlu’nun kendi hissiyatını ifade ettiğini açıklamıştır ve İngiltere aleyhinde söylenen sözleri tasvip etmediğini ifade etmesi üzerine meclisten “doğrudur” sesleri yükselmiştir.²⁸⁶ Başvekil Fethi Bey’in İngilizler hakkındaki olumsuz sözleri tasvip etmemesi ve meclisten destek bulması dikkat çekicidir.

5 Kanun- Evvel 1924 tarihli İkdâm Gazetesi’nde “Mısır Meselesinde Türkiye” başlığıyla ve Ethem Ruhi adıyla kaleme alınan makalede, Mısır meselesinin bir İngiliz meselesi olmadığına bu meselenin beynelmilel bir mesele olduğu vurgulanmıştır. Yazıda ilk olarak İngilizler için bir tehdit olan Rusya meselesine değinilmiştir. Aslında İngilizleri asıl heyecanlandıranın Rusya’nın bölgeye yönelik politikaları olduğu iddia edilmiştir. Ardından Mısır meselesinin 19. asırda da İngiliz, Rus ve Fransız ilişkilerini etkilediği hatırlatılmış ve yaşananlardan kısaca bahsedilmiştir. Ancak yazının asıl ilginç çeken kısmı Türkiye Cumhuriyeti’nin Mısır ile olan ilişkilerinin ve Mısır-İngiliz ilişkilerinin yorumlandığı kısımdır. Yazıda Mısır meselesiyle ilgili olarak Türkiye’nin durumunun

²⁸⁵ “Mısır Mebusuyla Mülakatımız”, **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Eylül 1924, s. 3.

²⁸⁶ “Mısır Mebusan ve Ayanının Protestosu Millet Meclisinde”, **İkdâm**, 2 Kanun-ı Evvel 1924, s. 1.

nazikleştiği iddia edilmiştir. Ayrıca mecliste Ağaoğlu Ahmet Bey'in yaptığı konuşmada İngilizlerin Mısır'da gerçekleştirdikleri baskıdan bahsettiği ve bu konuşmanın bir amacının olduğu ifade edilmiştir: *“Yeni Türkiye Cumhuriyetinin de durumu nazikleşmiştir. Vaziyetin nezaketini son Ankara telgrafları ima ve izah etti. Mecliste Ağaoğlu Ahmet Bey'in Mısır'da İngilizlerin tecavüzatından bahs etti, birazda attı tuttu. Bu şüphesiz sebepsiz değildir. Ve bi't-tabi bir maksadı mahsusa müsteneddir.”* Yazar yazının devamında şunları ifade etmiştir: *“Türkiye'nin vaziyetindeki nezaket Mısır hükümetinin bir hükümeti İslamiye olması ve Türkiye'ye an'anat ve mazisiyle merbut bulunmasıdır. Fakat değil Türkiye'de hilafetin ilgasından sonra, daha Harb-î Umumi bidayetinden beri Mısır hükümeti Türklükle, Türkiye istiklali ile alaka-i maddiye ve maneviyelerini kati eylemiştir. Hele Türkiye Cumhuriyeti'nin yalnız Misak-ı Milli hududu dahilindeki Türk milliyeti cereyanlarına sadık bir siyaset üzerine müesses şekil hükümeti, Mısır üzerinde hiçbir rabıtayı siyasiye kabul eylememektedir. Türk hükümeti bu siyasetinde haklıdır. Zira Türk milleti kendi istiklalini yalnız kendi kanı ile, kendi ruhu ve anı ile kazanmıştır. Bu zaferin temininde ona kendisinden başka yar olmamıştır. Binaen aleyh Türkiye için, Türklük için Mısır halkının selameti ve istiklalini temenniden, cenabı haktan onlara da hayırlı muvaffakiyetler niyaz eyledikten başka yapacak bir şey yoktur. Bu cihetle Mısır meselesini murat ederek İngiltere ile Türkiye münasebetini ihlale vesile teşkil edecek nümayişleri bi lüzum addetmekteyiz.”* Ağaoğlu'nun sözleri ile ilgili olarak ise şunları söylemiştir: *“Meclis-i Milli'de Ağaoğlu Ahmet Bey'in basiretkarane olmayan nümayişkarane sözlerinin başvekil Fethi Bey tarafından “Türkiye hükümetinin bu fikirde müşterek olmadığı” Türkiye'nin ve Türklüğün selameti nokta-i nazarından gayet veciz bir tedbir-i siyasi ad eyleriz.”* Ethem Bey yapılması gerekeni şu şekilde ifade etmiştir: *“Türkiye için en selim ve makul hareket, şiddetle ve tamamıyla bi-tarafılığı muhafazadır. Bu noktada emniyet-i hariciyemizi ihlale sebep olacak en hafif bir tedbirsizliğe bile meydan vermemeliyiz.”* ²⁸⁷

Türk-Mısır ilişkilerine dair bir diğer haber 18 Eylül 1925 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “İnkılabımız ve Mısır” başlığıyla yer almıştır. Haberde Mısır Darülfünunu felsefe müderrisi Doktor Mansur Fehmi Bey'in Esasiye Gazetesi'nde Türk inkılabı hakkında kaleme aldığı yazı verilmiştir. Yazıda modernleşmeyi öven Fehmi Bey,

²⁸⁷ “Mısır Meselesinde Türkiye”, **İkdam**, 5 Kanun-ı Evvel 1924, s. 3.

Mısır'ında bu yoldan gitmesi gerektiğini söyler: *“Türklerin gittiği yoldan bizimde gitmemizi ümit eder, bizimde Türk inkılapçıları gibi kanaat ve cesaret sabi ricallerimiz bulunmasını temenni eyleriz.”*²⁸⁸

Türkiye-Mısır arasındaki olumlu ilişkilere dair 28 Eylül 1925 tarihinde “Mısır Milliyetperverleri” başlığıyla Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan haberde, Mısır milliyetperverlerinin Türklere düşman olmadığı iddia edilmiştir. Mısır mebuslarından Muhammed es Sebahi Bey'in Son Saat Gazetesi'yle yaptığı mülakatta Mısırlıların Türklere hürmet ve muhabbet duyduklarını anlatmış ve Zağlul Paşa'nın Türk düşmanı olmadığından bahsetmiştir: *“Böyle olsaydı damarlarında Türk kanı bulunan bir çok zevat müşarünileyhle teşrik-i mesai etmezlerdi.”* Ayrıca haberde Muhammed es Sebahi Bey'in telgrafla Zağlul Paşa adına Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e arzı hürmet eylemiştir.²⁸⁹

1926 yılında da yaşanan ilişkiler Türk basınına yansımaya devam etmiştir. 8 Nisan 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Mısır Sefiri Geldi” başlığıyla verilen haberde Mısır sefirinin Ankara'ya geldiği ve Türk-Ticaret muahedesinin imzasıyla meşgul olduğu bildirilmiştir. Sefir açıklamalarında Mısır sefaretini Ankara'ya almak için yoğun bir mücadele verdiğini ve bu hususta muvaffak olduğunu bildirmiştir. Yine açıklamasında: *“İnkılabı medeniyete doğru büyük adımların atıldığını görüyorum. Mısırlıların Türk inkılabına karşı ihtisasatı ve hiç şüphesiz ihtisasat etmek aynidir.”*²⁹⁰

9 Nisan 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Mısır'da İ'tilaf” başlığıyla verilen haberde Mısır ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilere değinilmiştir. Türkiye'den Mısır'a satılan tütünde Mısır hükümetinin yüksek vergi koyması tüccarların şikâyetlerine neden olmuştur.²⁹¹

Türkiye-Mısır ilişkilerinde dikkat çeken bir diğer haber İkdâm'da yer almıştır. 12 Mayıs 1926 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde “Türkiye-Mısır Tesanüdiyenin Bir Tezahürü” başlığıyla Mısır'da el-Mukaddem Gazetesi'nde neşredilen makale ele alınmıştır. İkdâm Gazetesi, el- Mukaddem Gazetesi'ni “kardeşimiz” olarak adlandırmıştır. Makalede

²⁸⁸ “İnkılabımız ve Mısır”, **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Eylül 1925, s. 3.

²⁸⁹ “Mısır Milliyetperverleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Eylül 1925, s. 1.

²⁹⁰ “Mısır Sefiri Geldi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Nisan 1926, s. 1.

²⁹¹ “Mısır'la İtilaf”, **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Nisan 1926, s. 3.

Türkiye elçisine olan ilgi ve Türkiye-Mısır ilişkilerine değinilmiştir: *“Türkiye Cumhuriyeti sefiri Muhiddin Paşa evrakını takdim etmek üzere; saraya gelirken yolda devamlı surette ahalimiz tarafından alkışlanmış ve bu hürmete layık olan müşarünileyh sarayda da şimdiye kadar misli görülmemiş bir şekilde istikbal olunmuştur. Türklere tarihi rabıtalara bağlı olan biz Mısırlılar, Türk milleti ile ne derece alakadar Paşa müşarünileyh idrak ve kendisini alkışlayan ahaliye müteveccih memnuniyetti nazarlarıyla da ihsas buyurmuşlardır.”* Ayrıca metinde Türk-Mısır ilişkileriyle ilgili şu cümleler yazılmıştır: *“Sadakatimizi Türk kardeşlerimize karşı Rusya, Yunan, Trablusgarp ve Balkan harplerindeki fiili yardımlarımızla ispat ettik. Ancak meş’um Harb-i Umumiye’nin bıraktığı yer akde vardır ki: onu da vatanlarının istikbali için meydan-ı cidale atılan ve göğüslerini zafer alametleriyle kabartan genç Türk cumhuriyetçilerine harpleri müddetince yaptığımız yardım ve gösterdiğimiz merbutiyetlerle telafi ettiğimiz ümit ediyoruz.”*²⁹²

Türkiye sefirine karşı halkın göstermiş olduğu yoğun ilgi Türk-Mısır ilişkilerinin halkın nezdinde önemini koruduğunu göstermektedir. Yine yaşanan olayların Mısır basını tarafından aktarılması önemlidir. Türkiye Cumhuriyetinin Mısır Sefirine gösterilen ilgiye dair bir başka haberde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesinde yer almıştır. 15 Mayıs 1926 tarihinde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesinde yayınlanan haber “Kahire Sefirimiz” başlığıyla Mısır halkının Türkiye’ye olan ilgisini göstermiştir. Türkiye’nin Mısır sefiri Muhyiddin Paşa’nın Mısır halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılandığı haberde aktarılmaktadır: *“Muhyiddin Paşa Krala itimat namesini takdime giderken Mısırlılar tezahürat gösterdiler.”* Muhabire göre gazetelerde geçen satırlar sefire olan ilgiyi hiçbir surette ifade etmeye yetmeyeceği için bizzat kendisi olayları aktarmıştır.

21 Nisan Çarşamba günü Sefirin kabul edileceği günü halkın erken bir vakitte otelin önünde toplanmaya başladığında; *“Muhyiddin Paşa başmabeyinci ile birlikte otelden çıkarken bir alkış tufanı koptu. Sokaklar kalabalıktan geçilmez bir hale geldi. Her taraf taşıyordu. Bu insan dalgaları arasında “Yahyi Gazi Mustafa Kemal Paşa” nidaları yükseliyordu. Yaşasın Gazi Paşa, Yaşasın Türkiye reisi cumhuru avazları mütemadiyen tekrar ediliyordu. Otelden ta sarayın önüne kadar yere kum serpilmişti. Sefirimiz kâtipleriyle birlikte saraydan çıkarken halkın tezahüratı coşkun samimi idi. O gün*

²⁹² “Türkiye-Mısır Tesanüdiyenin Bir Tezahürü”, **İkdam**, 12 Mayıs 1926, s. 1.

denebilir ki Mısır halkı yekpare bir kitle, bir kalıp halinde Türkiye Cumhuriyetinin mümessiline en derin hürmet ve muhabbetlerini izhar etmişlerdi.” Haberde bu sevgi şu şekilde yorumlanmıştır: “Bu samimi tezahürat Mısırlıların kalbinde bize karşı derin ve manevi bir rabita besledikleri bariz bir surette anlaşılmaktadır.” Yine dikkat çekilen başka bir husus ise “Arapça gazeteler bu samimi tezahürattan hararetle bahsetmişlerse de ecnebi lisaniyla çıkan gazetelerin bundan bahsetmemesi şayan-ı istikrardır.” Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’e karşı Mısır halkının göstermiş olduğu sevgi, Mısır halkının Türkiye’nin yöneticilerine karşı olan muhabbeti göstermiştir. Önemli olan bir diğer hususta Mısır gazetelerinin Mısır halkının Türk temsilcilerine ve Türkiye’ye olan muhabbeti haber olarak vermelerine karşı yabancı basının yaşananları görmezden gelme çabasıdır.²⁹³

Mısır halkının Türkiye’ye olan muhabbetiyle ilgili bir diğer haberde 18 Mayıs 1926 tarihinde İkdam Gazetesi’nde yer almıştır. “Kahire Sefarethanemizde Sancak Merasimi” başlığıyla verilen haberde Türkiye’nin Kahire sefarethanesinde 12 yıl aradan sonra sancağın çekilmesi üzerine bölgede bulunan Mısır halkının sevinç gösterileri aktarılmıştır: “Sefir Muhiddin Paşa’nın emir ve işaretini üzerine on iki seneden beri Türk sancağının çekildiğini görmeyen halk tarafından sancak keşide edilmeye başlar başlamaz sefarethane bir alkış tufanı içinde kalmış ve hazırun yaşasın Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye nidalarını ayyuka çıkarmışlardır.”²⁹⁴

2 Ağustos 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayınlanan bir diğer haber ise “Mısır ve Lozan” başlığıyla verilmiştir. Mısır Milli Fırkasının iki önemli ismi Said Bey ile meşhur Mısır avukatlarından Ahmet Lütfi beylerden alınan beyannameye göre “Muahedenin on altıncı maddesi mucibince Türkiye terk ettiği yeni sair şeyler meyanında on yedinci maddesinde Türkiye’nin Mısır üzerindeki hukukunu terk eylemiş 1914 senesi 5 Teşrin-i Seniyesinden muteber olduğu da ilave edilmiştir.”²⁹⁵

1926 Ağustosunda ise Mısır futbol takımı Türkiye’ye gelmiş ve bu husus Türk basınca takip edilmiştir. Bu konuya dair ilk haber 29 Ağustos 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır Şampiyonu” başlığıyla verilmiştir. Haberde Mısır şampiyonu El-

²⁹³ “Kahire Sefirimiz”, 15 Mayıs 1926, **Hakimiyet-i Milliye**, s. 3.

²⁹⁴ “Kahire Sefarethanemizde Sancak Merasimi”, **İkdam**, 18 Mayıs 1926, s. 1.

²⁹⁵ “Mısır ve Lozan”, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Ağustos 1923, s. 2.

İttihat takımının Ankara'ya geldiği bildirilmiştir.²⁹⁶ Konuyla ilgili bir diğer haberde 30 Ağustos 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde çıkmıştır. Haberde Türkiye'ye gelmiş olan el –İttihat takımının İstanbul'da başarılı müsabakalar yaptığı ve Ankara'ya geçerek Ankara şampiyonu Muhafız gücü bir maç yapacağı bildirilmiştir.²⁹⁷

1926 tarihinin son haberi ise İstanbul'a gelen Mısırlılara dairdir. 28 Teşrin-i Sani 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır Meclis Mebusan'ının Küş-dı Merasimi" başlığıyla verilen haberde Mısır muhabiri Mısır'ın sosyal hayatına dair bir yazı kaleme almıştır. Yazıda yaz mevsimini geçirmek için Avrupa'ya ve İstanbul'a giden Mısırlıların geri döndüğü ve Kahire sokaklarının kalabalıklaşmaya başladığı ve yine otomobillerin caddeleri doldurduğu aktarılmıştır. Yine yazıda Mısır'a gelen turistlerin durumundan bahsedilmektedir: "*Mısır'a gelen seyyahlar, gündüz ve gece memleketin şayan-ı temasa mahallerini gezmekte bitmez tükenmez efsaneler dinlemektedirler.*" Haberin devamında Mısır halkının şehir yaşamı ve turistlerin seyahatleri aktarılmış son olarak ise saray halkının şehre yansımaları anlatılmıştır.²⁹⁸

1927 yılındaki ilk haber ise Türk-Mısır ilişkilerine dairdir. 3 Mart 1927 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Yeni Mısır Sefirinin Muhabirimize Beyanâtı" başlığıyla verilen haberde Mısır sefirinin Türkiye-Mısır ilişkilerine dair açıklamalarını bulmaktayız: "*Mısır-Türkiye münasebeti çok samimidir. İki kardeş millet arasında gayri kabil hali müşkilat tasavvur etmiyorum.*"²⁹⁹

Mısır Sefiri kısa süre sonra Türkiye Reis-i Cumhur Mustafa Kemal ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme 22 Mart 1927 tarihinde "Mısır Sefiri" başlığıyla Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde yer almıştır. Haberde Mısır sefiri Abdulazim Paşa'nın Türkiye Reisi Cumhuru tarafından kabul edilişi aktarılmıştır. Reis-i Cumhur Mustafa Kemal, sefiri Çankaya'daki köşkünde resmi törenle kabul etmiş ve Sefirin itimatnamesini takdim ederken nutuk irad etmesi üzerine Mustafa Kemal'de bir nutuk irad etmiştir.³⁰⁰

²⁹⁶ "Mısır Şampiyonu", **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1926, s. 1.

²⁹⁷ "Mısır Şampiyonu El-İttihat Takımı Şehrimizde", 30 Ağustos 1926, s. 4.

²⁹⁸ "Mısır Meclis Mebusan'ının Küşadı Merasimi", **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Teşrin-i Sani 1926, s. 2.

²⁹⁹ "Yeni Mısır Sefirinin Muhabirimize Beyanâtı", **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Mart 1927, s. 2.

³⁰⁰ Bu nutuk şu şekildedir: "*Sefir hazretleri, selef muhtereminizin veda namesiyle beraber haşmetli kral hazretlerinin zat-ı alinizi nezdime fevkalade murahhas ve orta elçi sıfatıyla tayin buyurduklarını münzemmen itimatnameyi memnuniyetle alıyorum. Her iki milleti yekdiğerine bağlayan hissi rabutaların ve samimi muhabbetin zat-ı sefiranelerine tarafından teyit edilmiş bilhassa mahzuziyetimi müstelzim olmuştur. Memleketin yanında öteden beri caygir olan işbu muhalesat rabutaların inkişaf tteşeyyüdüne tarafımdam bir emniyeti mahsusa atf edildiği cihetle*

İstanbul'a gelen Mısırlılara dair 1927 tarihinde ki haberde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer almıştır. 16 Haziran 1927 tarihinde "Mısır'dan Gelecekler" başlığıyla Mısır'dan birçok seyyahın Türkiye'ye geleceği bildirilmiştir. Birçok Mısırlının yaz mevsimini geçirmek üzere İstanbul'a gelme hazırlıklarında olduğu bildirilmiştir.³⁰¹ Habere göre Mısır halkı Türkiye'den ayrı bir devlet olarak yönetilmesine karşın Osmanlı zamanında var olan adetlerini devam ettirmekte ve İstanbul'a yaz mevsimini geçirmek üzere geldiklerini göstermektedir.

23 Temmuz 1928 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır Hadisesi" başlığıyla verilen haberde Zağlul Paşa kısa süre önce gerçekleşen ölümüne değinilmiş ardından Mısır mebuslarından biri ile bir seyahatte geçen konuşma aktarılmıştır. Mebus Mısır'ın durumunu değerlendirirken göz aşıları içinde "*Mısır'ın akıbetini Allah bilir!*" ifadesini kullanmıştır. Ardından yazıda Mısır mebusanını en çok düşündüren husus yani Vefd Partisinin yeni reisin partinin esaslarına sadık kalıp kalmayacağı meselesidir. Mısır milliyetperverleri artarda darbeler yemektedir. Son haberlerde mutlakiyet idaresinin tesis edilmeye çalışıldığı da görülmüştür. Yazıyı kaleme alan Falih Rıfkı Mısır'da gelişen son olaya dair değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Dost hükümetlerin dahili işleri bizi alakadar etmezse de şarkta büyük demokrasiyi tesis eden bir millet olarak, her hangi bir şark hükümetindeki rücu'u müteessirane etmemek kabil değildir. Bu asırda milletlerin hürriyetsizliği uzun devam etmeyeceğini biliriz.*" Yazının devamında çağın değişimin inkâr edilemeyeceğini ve bu zamanda mutlakiyet idaresinin başarılı olamayacağını bildirmiştir.³⁰²

30 Temmuz 1928 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır ve Türkiye" başlığıyla aktarılan haber "İskenderiye'de münteşir Vadi Nil Gazetesinden" aktarılmıştır. "*Mısır'da yaşayan Türk kolonisinin naşir-i efkârı olan "Muhadenat" Gazetesinin Türkiye ve Mısır'ı birbirine rabt eden münasebet-i iktisadiyeye ait neşrettiği bir bentte Türkiye'nin mezkûr münasebete hususu bir surette verdiği ehemmiyeti şöyle kayd ediyor.*" Yazıda ele alınan temel mesele iki ülke arasındaki ticari ilişkilerdir ve iki ülke arasındaki

vazife-i alinizin ifasında gerek benim gerekse hükümeti cumhuriyetin müzehirat ve muavenatından emin olabilirsiniz." ("Mısır Sefiri", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Mart 1927, s. 1.)

³⁰¹ "Mısırdan Gelecekler", **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Haziran 1927, s. 2.

³⁰² "Mısır Hadisesi", **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1928, s. 1.

ticari ilişkiler zayıflamaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin bu ilişkileri canlı tutmaya çalıştığı ve Mısırlı tüccarları İzmir Fuarına davet etmek istedikleri iddia edilmiştir.³⁰³

Mısır-Türkiye ilişkilerine dair haberler, Türkiye-Mısır ilişkilerinin devam ettiğini göstermektedir. Mısır halkının Türkiye'ye ve Türklere karşı öfke duyduğuna dair herhangi bir haber Türk basınında yer almamıştır. Aksine Mısır halkının Türk temsilcilerine ve Türk devlet adamlarına duyduğu sevgi ve muhabbet Türk basınına yansımıştır. Ayrıca Mısır halkının Osmanlı zamanında olduğu gibi tatillerini geçirmek üzere yazın İstanbul'a gelmeye devam ettiği de haberlerde görülmektedir.

4.1.2. İngiltere Hakimiyetinde Mısır

Uzun bir dönem Osmanlı hakimiyetinde kalan Mısır, 1881 yılında İngiltere'nin bölgeyi işgal etmesiyle birlikte yeni bir tarihi süreç içine girmiştir. İngiliz sömürge yönetimine karşı Dünya Savaşından sonra bağımsızlık mücadelesine giren Mısır halkı bilhassa bu mücadeleyi siyasi arenada gerçekleştirmeye çalışmıştır. 1923-1928 arası yıllarda yaşanan siyasi mücadele Türk basınında oldukça yoğun bir şekilde yer bulmuştur.

Mısır'a dair ilk haber 18 Kanun-ı Sani 1923 tarihinde karşımıza çıkmaktadır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır'da İngiliz Tahkimi" başlığıyla verilen haber, Lord Allenby tarafından Mısır halkına neşredilen beyannameyle ilgilidir. Beyannameye İngiliz tebaasından birine karşı herhangi bir saldırının ağır sonuçları olacağı vurgulanmıştır. Bu haber Mısır halkının İngilizlere karşı olan öfkesinin şiddete dönüştüğü yahut dönüşebileceğini göstermektedir.³⁰⁴

İngiltere-Mısır ilişkilerinde en önemli hususlardan biri ise Sudan meselesidir. Bu konuya dair ilk haber 6 Şubat 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır'da İngiliz Entrikaları" başlığıyla yayınlanmıştır. Haberde Lord Allenby ile Mısır başvekaleti arasında bir kriz var olduğundan bahsedilmektedir. Lord Allenby'in kendi himayesinde olan Servet Paşa'nın azledilmesine çok kızdığı ve Tefik Numan Paşa'yı azlettirip tekrar Servet Paşa'yı başvekâlete istediği bildirilmiştir. Ayrıca İngilizler ile Mısır yönetimi arasındaki diğer bir sorununda Sudan meselesi olduğu anlaşılmaktadır. Mısır kabinesi Sudan üzerindeki hakları noktasında ısrar etmektedir: "*Evvela Sultanın Mısır ve Sudan*

³⁰³ "Mısır ve Türkiye", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1928, s. 2.

³⁰⁴ "Mısır'da İngiliz Tahkimi", **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Kanun-ı Sani 1923, s. 2.

*hükümdarı unvanını taşıyacağı” ve Sudan’da ayrı bir idare tatbik edileceği vurgulanmıştır. Ancak İngilizler istenen bu hakları uygun görmemekte ve söz konusu hususta diretmektedir.*³⁰⁵

Şubat ayında Mısır-İngiltere ilişkileri büyük bir krize dönüşmüştür. İngilizler ile Mısır arasındaki krize dair haber “Mısır’da Vaziyet” başlığıyla 12 Şubat 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yer almıştır. Kahire’den Daily Telegraph’a bildirilen habere göre Sudan krizi en üst zirveye çıkmış bulunmaktadır. Krizi tırmandıran olay Lord Allenby’in Kral’a İngiliz hükümetinin notasını tebliğ etmesidir: “*Kral Fuat’a Londra hükümetinin bir notasını tebliğ etti.*” Nota üzerine Mısır hükümeti Sudan meselesinin izahatına dair bir beyanname açıklamaya karar verdiği bildirilmiştir. Haberde yer alan diğer bir bilgi ise: “*Şimdiye kadar Mısır kabinesinin istifasını kabul etmeyen Kral Fuat’ın istifayı kabul ettiği İstanbul’dan bildiriliyor.*”³⁰⁶ 26 Şubat 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır ve Irak’ta” başlıklı haberde Mısır Başvekili Nesim Paşa’nın istifası üzerine Mısır’da vaziyetin fenalaştığı ve İngiltere’nin Mısır’daki altmış beş bin askeri kuvvetini desteklemek amacıyla iki harp gemisini bölgeye gönderdiği bildirilmiştir.³⁰⁷

12 Mart 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde karşımıza Mısır’la ilgili üç haber çıkmaktadır. Bu haberlerin ilki “Mısır Vakayı” başlığıyla verilmiştir. Habere göre Vefd el-Mısri azalarından birçok kişi tutuklanmış ve “el- Mısri” “el-Belağ” gazeteleri kapatılmıştır. Tan gazetesinin, Kahire’den edindiği bilgilere dayanan haberde Vefd el-Mısri azalarının İngilizler tarafından tutuklandığı bildirilmiştir. 12 Mart tarihindeki son haber ise “Mısır’daki Harekât Etrafında” başlığıyla verilmiştir. “*Kahire’den İngiliz gazetelerine bildiriliyor*” notuyla verilen haberde Mısır’da son zamanlarda gerçekleşen suikastlara dair bilgi verenlere mükâfat verileceği bildirilmiştir. Söz konusu suikastların en önemlisi olarak Mısır başbakanlarından Nubar Paşa’nın suikastı görülmektedir. Haberde yer alan diğer bir mesele ise milliyetperverlerin yeni kabinenin teşkilini istemediklerini dair iddiadır.³⁰⁸

³⁰⁵ “Mısır’da İngiliz Entrikaları”, **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Şubat 1923, s. 4.

³⁰⁶ “Mısır’da Vaziyet”, **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Şubat 1923, s. 3.

³⁰⁷ “Mısır ve Irak’ta”, **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Şubat 1923, s. 15.

³⁰⁸ “Mısır Vakayı, Mısır ve Türkiye”, **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Mart 1923, s. 1.

Mart ayında ise Mısır'da yaşanan buhranın büyüdüğü görülmektedir. Bilhassa olayların büyümesinde, Mısır'da gerçekleşen bombalı saldırı etkili olmuştur. “Mısır Vakayı Etrafında” başlığıyla 13 Mart 1923 tarihinde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan haberde Mısır'da gerçekleşen son bombalı suikastla birlikte Mısır'da tutuklamaların başladığı ve şedid bir sıkı yönetiminin ilanının beklendiği iddia edilmiştir.³⁰⁹ Yaşanan gelişmeler üzerine İngiliz yönetiminin Mısır'a yeni bir komutan atadığı aktarılmıştır.8 Nisan 1923 tarihinde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesinde yayınlanan “Mısır ve Suriye'de” başlıklı haberde İngiliz hükümetinin Mısır'a yeni bir komutan atadığı ve Zağlul Paşa'nın tahliyesinin Mısır üzerindeki akisleri aktarılmıştır.³¹⁰

İngiltere ile Mısır arasındaki ilişkilere dair bir başka makalede 2 Haziran 1923 tarihinde Sebilürreşad Dergisinde “Mısır Ahvali” başlığıyla yer almıştı ve Mısır'da Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği bildirilmektedir. Ancak bu Kanun-i Esasi'nin millet iradesi ile oluşturulması gerektiği düşüncesinin Mısır'ın genel fikri olduğu ifade edilmiştir. Ancak hazırlanan çalışmanın İngiltere'nin arzuları üzerine şekillendiği ve Kanun-i Esasi'nin ilan zamanının ise Mısır halkının bağımsızlık arzularını sokağa yansıtmaya başladığı bir zamanda gerçekleşmesini dikkat çekici olduğu belirtilmiştir.³¹¹

Daha önceki gelişmeler üzerine ilan edilen sıkı yönetimin Temmuz ayında kaldırıldığı görülmüştür. İkdam Gazetesi idare-i örfiyenin kaldırılacağını dair iddia ettiği haberi 10 Temmuz 1923 tarihinde vermiştir. Haber İkdam gazetesinde “Mısır'da İdare-i Örfiye” başlığıyla verilmiştir.³¹²

2 Ağustos 1923 tarihinde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi'nde “Mısır Ve Hicaz İhtilafı” başlığıyla verilen haberde, Mısır'ın hac kervanıyla birlikte gönderdiği heyet-i sıhhiyenin Mekke ve Medine'ye girişi hususunda teannüd gösteren Şerif Hüseyin ile Mısır arasında ihtilaf yaşandığı bildirilmiştir. Bu durum münasebetiyle Şerif Hüseyin hakkında Mısır Matbuatının pek şiddetli neşriyatta bulunduğu ifade edilmiştir.³¹³ Hakimiyyet-i Milliye gazetesinde 2 Ağustos tarihinde yayınlanan bir diğer haberde “İslam Memleketlerinde” başlığıyla verilmiştir. Haberde Mısır'da başlayan seçim hazırlıkları işlenmiştir. Başvekil

³⁰⁹ “Mısır Vakayı Etrafında”, **Hakimiyyet-i Milliye**, 13 Mart 1923, s. 2.

³¹⁰ “Mısır ve Suriye'de”, **Hakimiyyet-i Milliye**, 8 Nisan 1923, s. 2

³¹¹ “Mısır Ahvali”, **Sebilürreşad**, 2 Haziran 1923, Cilt.21, Sayı.532-533, s. 101-105.

³¹² “Mısır'da İdare-i Örfiye”, **İkdam**, 10 Temmuz 1923, s. 3.

³¹³ “Mısır ve Hicaz İhtilafı”, **Hakimiyyet-i Milliye**, 2 Ağustos 1923, s. 2.

ve Dahiliye Nazırı Yahya İbrahim Paşa seçilecek mebusların şartları hakkında hazırlanan tamim neşredilmiştir.³¹⁴ Seçim hazırlıklarıyla ilgili olarak 30 Eylül 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye gazetesinde “Mısır’ın Programı” başlıklı haberde Zağlul Paşa’nın Mısır’da irad eylediği nutkundan bahsedilmiş ve Paşa’nın nutkundan şu ifadeler verilmiştir: “*Bize programımızı soruyorlar, bu milletin programı istiklali teminden ibarettir.*”³¹⁵

22 Kasım 1923 tarihinde Sebilürreşad Dergisi’nde “Mısır’da Mücadele” başlığıyla verilen makalede Mısır seçimleri ve Mısır halkının istiklal düşüncesi ele alınmıştır. Zağlul Paşa ve Hizbul Vatani Partisi değerlendirilmiştir. Makaleye göre bütün fırkaların programları bir noktada buluşmaktadır ki bu da Mısır’ın istiklalidir.³¹⁶

1924 yılındaki Mısır’la ilgili haberlerin ilki 20 Kanun-ı Sani 1924 tarihinde “Mısır Kabinesi” başlığıyla verilmiştir. Haber Mısır’da gerçekleşen seçimlerle ilgilidir. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde çıkan haberde Zağlul Paşa taraftarlarının seçimi büyük bir oranda kazanmaları üzerine, Mısır kabinesinin istifa ettiği ve Zağlul Paşa’nın yeni hükümeti kuracağı bildirilmiştir.³¹⁷ Seçime dair bir diğer haber ise 23 Kanun-ı Sani 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır’da Milliyetperverler” başlığıyla karşımıza çıkmaktadır. Haberde Zağlul Paşa’nın seçim zaferi bildirilmiş ve seçim sonuçları haberde yer almıştır. Haberin ikinci kısmında ise Times gazetesinde Mısır hakkında yayınlanan bir yazı nakledilmiştir.³¹⁸

Nisan ayında Sudan meselesi tekrar gündeme gelmiştir. 9 Nisan 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır ve Sudan” başlığıyla İngiltere ile Mısır arasında yakın zamanda başlayacak olan görüşmelere dair haber verilmiştir.³¹⁹

3 Temmuz 1924 tarihinde Mısır-İngiliz meselesine dair “Mısır Meselesi Mühim Bir Şekil Aldı” başlığıyla verilen haberde İngiliz Başvekilinin Avam kamarasında yaptığı konuşmaya yer verilmiştir. Konuşmanın içeriği Mısır ve Sudan meselesine dairdir. İngiliz Başvekilinin açıklamasında dikkat çektiği husus: “*Müstakil Mısır hükümetiyle Büyük*

³¹⁴ “İslam Memleketlerinde”, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Ağustos 1923, s. 2.

³¹⁵ “Mısır’ın Programı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Eylül 1923, s. 1.

³¹⁶ “Mısır’da Mücadele”, **Sebilürreşad**, 22 Kasım 1923, Cilt.23, Sayı.576, s. 64.

³¹⁷ “Mısır Kabinesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Kanun-ı Sani 1924, s. 1.

³¹⁸ “Mısır’da Milliyetperverler”, **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Kanun-ı Sani 1924, s. 4.

³¹⁹ “Mısır ve Sudan”, **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Nisan 1924, s. 2.

Britanya arasında muallakta bulunan mesailin Zağlul Paşa ile aramızda doğrudan doğruya yapılacak müzakeratla sükûn dairesinde hal edilebileceğin ümit ediyorum.” Açıklamanın geri kalanında İngiliz-Mısır ilişkilerinde ortaya çıkan problemlerin çözülebileceğine dairdir. 3 Temmuz günü verilen bir başka bilgi ise: *“Zağlul Paşa kralın arzusuna tâbîen mevki iktidarda kalmaya karar vermiştir.”* bilgisidir.³²⁰ 4 Temmuz 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “İngiltere ve Mısır” başlığıyla verilen haberde Zağlul Paşa’nın istifasının kabul edilmediği bildirilmiştir. Ancak İngiltere ile Mısır arasındaki Sudan dolaylı ihtilafın devam ettiği de vurgulanmıştır.³²¹

8 Temmuz 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır’da Neler Oluyor?” başlığıyla Mısır’da yaşanan olayları değerlendiren önemli bir yazı yayınlanmıştır. Yazının ilk kısmında Türkiye-Mısır ilişkilerinin I. Dünya Savaşı’yla birlikte kesintiye uğradığı ve Türkiye’nin kendi dertleriyle uğraşmak zorunda kaldığı ifade edilmiş ve Lozan görüşmeleriyle birlikte Mısır ile ilgili fikir elde etme imkânının ortaya çıktığı ifade edilmiştir: *“Harb-i Umumiden beri Mısır’la hemen her nevi alaka ve münasebetimiz faali intikale duçar olduğundan bu memlekette vakta olan hadisat hakkında pek az malumat almakta idik. Mütarekeden sonra biz burada kendi başımızın dertleri ile uğraşırken bittabi etrafımızdaki memleketler ile olamıyorduk. Fakat Lozan muahedesinin akdinden sonra tabiiyetle diğer memleketlere dair malumat ve haberler bize kadar gelmeğe başladı ve Mısır’da olup biten vakta hakkında fikir edinmek imkânı hâsıl oldu.”* Kendilerine ulaşan malumat yazıda bize şu şekilde aktarılmıştır. I. Dünya Savaşıyla birlikte İngiltere hükümeti Mısır’da ortaya çıkabilecek isyanları önlemek için: *“Muharebeden sonra Mısır’a istiklal ve hürriyetinin iade alınacağını resmen vaat etmiştir.”* Ve bu vaade karşılık Mısır’ın: *“Harbi umumi esnasında İngiltere’nin sadık bir müttefiki gibi hareket etti.”* Ancak İngiltere verdiği sözleri yerine getirme temayülünü göstermedi. Bunun üzerine *“Mısır’da uzun ve kanlı hadiseler cereyan etmeye başladı. Mısır nasyonalistleri ve Mısır gençliği şarkta emsali az görünmüş fedakârlık ve gayretle milli mefkûrenin istihsalı uğrunda ısrar etti. Çok suikastlar tertip olundu, İngiliz memurları ve zabıtları katl olundu. Birçok Mısır gençleri nasyonalistleri işkencelere takiplere maruz kaldılar.”*

³²⁰ “Mısır Meselesi Mühim Bir Hal Aldı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Temmuz 1924, s. 1.

³²¹ “İngiltere ve Mısır”, **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Temmuz 1924, s. 3.

Yine Mısır başvekili olan Zağlul Paşa'nın o dönem milli hareketin başında olduğundan dolayı tutuklandığı bildirilmiştir. İngilizlerin, bütün tedbirlerine rağmen İngiliz zabıtları ve memurları için Mısır, gazetenin ifadesiyle “*cehennem*” halini almıştır. Yaşanan olaylar üzerine İngiliz hükümeti Mısır hükümeti ile müzakerelere başladılar. Ve Mısır'ın istiklali prensip itibarıyla tanınmış oldu. Fakat Mısır ordusu, adliyesi ve Süveyş kanalında İngilizlerin etkisi devam edecekti. Bu makale iki ülke arasında ortaya çıkacak asıl krizin ise Sudan meselesi olduğunu yazmıştır.³²²

22 Temmuz 1924 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde “Mısır Suikastının Tafsilatı” başlıklı haberde suikasta dair ayrıntılı bilgiler aktarılmış ve yayınlanmış olan raporlar ele alınmıştır.³²³ 6 Ağustos 1924 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde “Mısır Suikastının Tahkikatı Devam Ediyor” başlığıyla suikasta ve Zağlul Paşa'ya dair bilgiler aktarılmıştır. Zağlul Paşa'nın Mısır'dan başlayan Avrupa yolculuğun halka olan yansıması ve Zağlul Paşa'ya kimlerin eşlik edeceği ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Haberin kalan kısmında ise yapılan tutuklamalar ve gerçekleştirilen soruşturmalardan bahsedilmiştir.³²⁴ 13 Ağustos 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Mısır'daki Suikast” başlığıyla verilen haberde Zağlul Paşa'ya karşı gerçekleştirilen suikast girişiminin ardından tutuklamaların devam ettiği bildirilmiştir.³²⁵

16 Ağustos 1924 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde “Mısır el-Kahire Haberleri” başlığıyla verilen haberde Said Zağlul Paşa'nın Marsilya limanına vardığı bildirilmiştir. Haberin devamında Kahire suikastının tahkikatı anlatılmıştır.³²⁶ 20 Ağustos 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Mısır ve Sudan” başlığıyla İngiltere ve Mısır arasında Sudan merkezli bir kriz yaşandığı aktarılmıştır. Mısır hükümetinin İngiltere Sudan'dan ötürü nota verdiği buna karşılık İngiltere'nin sert açıklamalar yaptığı bildirilmiştir.³²⁷ Krize dair bir başka haber ise 3 Eylül 1924 İkdâm Gazetesi'nde “İngiltere-Mısır” başlığıyla verilmiştir. Haberin kaynağı Zağlul Paşa taraftarlarının gazetesidir. Verilen

³²² “Mısır'da Neler Oluyor?”, **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Temmuz 1924, s. 1.

³²³ “Mısır Suikastının Tafsilatı”, **İkdâm**, 22 Temmuz 1924, s. 1.

³²⁴ “Mısır Suikastının Tahkikatı Devam Ediyor”, **İkdâm**, 6 Ağustos 1924, s. 3.

³²⁵ “Mısır'daki Suikast”, **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Ağustos 1924, s. 1.

³²⁶ “Mısır el-Kahire Haberleri”, **İkdâm**, 16 Ağustos 1924, s. 2.

³²⁷ “Sudan ve Mısır”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1924, s. 4.

habere göre İngiliz yönetimiyle Zağlul Paşa'nın uzlaşmadıkları ve görüşmelerin kesilebileceği bildirilmiştir.³²⁸

Kahire'de gerçekleşen suikastta dair gelişmeler İkdam Gazetesi'nde aktarılmıştır. 1 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Kahire Suikastının Tahkikatı Hitam Buldu" başlıklı haberde suikasta dair tahkikatın sona erdiği bildirilmiş ve tahkikata dair ayrıntı verilmiştir.³²⁹

Avrupa yolculuğuna çıkan Zağlul Paşa'nın İngiltere'de gerçekleştirdiği görüşmeler Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'ne yansımıştır. 6 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde "İngiltere-Mısır" başlığıyla İngiliz Başvekili ile Zağlul Paşa arasında yaklaşık iki saat süren görüşmelerin önemli bir netice elde edilemeden sonuçlandığı bildirilmiştir³³⁰ "İngiltere-Mısır" başlığıyla 6 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde verilen haberde Zağlul Paşa ile İngiliz başvekilinin gerçekleştirdikleri görüşme verilmiştir. Görüşmeden sonra Zağlul Paşa'nın yaptığı resmi açıklamadan müspet bir netice elde edilemediği ortaya çıkmıştır. Zağlul Paşa ve İngiliz hükümeti Sudan sorunu ve Mısır-İngiliz ilişkileri hususunda gerçekleştirdikleri görüşmelerde bir sonuç elde edememişlerdir.³³¹ 23 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde İkdam Gazetesinde "Mısır da Cemiyet-i Akvama Müracaat Ediyor" başlığıyla İngiltere başvekili ile Zağlul Paşa arasında gerçekleşen görüşmelerin bir sonuca ulaşmayıp kesildiği ve Zağlul Paşa'nın bunun üzerine Londra'dan hareket ettiği, Cemiyet-i Akvam'a müracaat edeceği bildirilmiştir.³³²

1 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır Buhranı" ve "İngiltere ve Mısır" başlıklarıyla yayınlanan iki haber karşımıza çıkmıştır. İlk olarak "Mısır Buhranı" başlığı altında çıkan haberleri görmeye çalışacağız. Haberde yer alan ilk mesele Vefd Misri'nin yayınlamış olduğu beyannameye dairdir. Beyannamenin içeriği, tutuklanan mebuslara dairdir. Diğer bir mevzu ise Mısır matbuatının, İngiliz-Mısır ihtilafının Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesi arzusunun taşıdıklarına dairdir. "İngiltere ve Mısır" başlıklı diğer haber ise Londra kaynaklıdır ve içeriği Müstemlekat Nazırının

³²⁸ "İngiltere-Mısır", **İkdam**, 3 Eylül 1924, s. 2.

³²⁹ "Kahire Suikastının Tahkikatı Hitam Buldu", **İkdam**, 1 Teşrin-i Evvel 1924, s. 2.

³³⁰ "İngiltere-Mısır", **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Teşrin-i Evvel 1924, s. 3.

³³¹ "İngiltere-Mısır", **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Teşrin-i Evvel 1924, s. 3.

³³² "Mısır da Cemiyet-i Akvama Müracaat Ediyor", **İkdam**, 23 Teşrin-i Evvel 1924, s. 2.

irat eylemiş olduğu nutka dairdir. Nutukta bahsi geçen mevzu ise “İngiltere’nin kırk seneden beri Mısır’da yaptığı şeyleri izah” etmesidir. Söz konusu izahata göre, İngiltere “Mısır’ı iflastan kurtarmış.”, “hürriyet ve adalet getirmiş” ve “esir bir kavim hür bir hale gelmiştir.”³³³

1 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde İkdâm Gazetesi’nde neşredilen makalede “Mısır’ın İstiklali Tehlikede mi?” başlığıyla Mısır’ın önemine dikkat çekilmiştir: “Mısır meselesi bugün cihan hadisatının en mühimidir. Zira tabi ki İstanbul ve Boğazlar meselesi gibi Mısır meselesi de tarihi ve beynelmilel bir meseledir. Bu mesele yalnız İngiltere’yi değil, bütün devletleri işgal ve alakadar edecek bir şekil ve mahiyette görünmektedir.” Makalenin başlarında Mısır’ın Osmanlı egemenliğinden koparılma süreci özet olarak geçilmiş ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve İngiliz işgali konuları kısaca aktarılmıştır. Ardından Kahire’de bir İngiliz kumandanın katli üzerine, İngiltere’nin Mısır ve Sudan’ı tamamıyla işgale ve “istiklal ruhunu tamamıyla mahvetmeye” çalışmasına değinilmiştir. Bir cinayetten bütün Mısır’ın sorumlu tutulması doğru bulunmamıştır.³³⁴ 2 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde İkdâm Gazetesi’nde “Kahire Cinayeti Hakkında” başlıklı haberde Mısır serdarının nasıl öldürüldüğü ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.³³⁵

Sudan krizinde Mısır’ın yeni hükümetinin İngiltere’nin şartlarını kabul ettiği bildirilmiştir. 2 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır Buhranı” başlığıyla yayınlanan haberde Mısır kıtaatının Sudan’ı terk ettiği ve Ziver Paşa’nın İngiltere’nin bütün şartlarını kabul ettiği aktarılmıştır. Ayrıca Sudan’da bir isyanın gerçekleştiği aktarılan bilgiler arsasındadır. Tutuklu Mebuslar ile ilgili olarak da protestolar gerçekleştirildiği bildirilmiştir.³³⁶ İngiltere’nin şartlarının kabul edildiğine dair bir başka haberde İkdâm Gazetesi’nde yer almıştır. 3 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde İkdâm Gazetesi’nde “Mısır’da Vaziyet” başlığıyla verilen haberde İngiltere’nin Mısır hükümetine vermiş olduğu notadaki şartların Ziver Paşa tarafından kabul edildiği haberde yer almıştır.³³⁷

³³³ “Mısır Buhranı, İngiltere ve Mısır”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Kanun-ı Evvel 1924, s. 3.

³³⁴ “Mısır’ın İstiklali Tehlikede mi?”, **İkdâm**, 1 Kanun-ı Evvel 1924, s. 2.

³³⁵ “Kahire Cinayeti Hakkında”, **İkdâm**, 2 Kanun-ı Evvel 1924, s. 3.

³³⁶ “Mısır Buhranı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Kanun-ı Evvel 1924, s. 3.

³³⁷ “Mısır’da Vaziyet”, **İkdâm**, 3 Kanun-ı Evvel 1924, s. 2.

Mısır-İngiliz ilişkilerinde yaşanan krize dair haber 4 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde karşımıza çıkmıştır. Habere göre: “*İngiltere Hariciye Nezareti Mısır ile itilaf akdini teyit etmektedir.*” İngiliz birliklerinin ise İskenderiye gümrüklerini tahliye ettikleri yine aktarılan içeriktir. Ayrıca Mısır hükümetinin, İngilizlerin bütün şartlarını kabul ettiğini haber Tefikiye Mektebi'nin 800 talebesinin gösteriler gerçekleştirip siyasi nutuklar irat ettikleri bildirilmiştir. Haberde verilen diğer bir bilgi ise Mısır ve Sudan ilişkilerine dairdir.³³⁸

7 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “Mısır Meselesi” başlığıyla verilen haberde: “*Gazeteler parlamentonun yakında feshedileceğini yazıyor*” iddiaları yer almıştır. Haberde yer alan diğer bir mevzu ise İngiliz kabine erkanına yönelik bir suikast girişimi olacağına dair olan söylentilerdir. Söz konusu, suikastların Mısırlı milliyetperverler tarafından gerçekleştirileceği iddia edilmiştir. Mısır'da suikastlara karşı yoğun önlemler alınmıştır.³³⁹ 26 Kanun-ı Evvel 1924 tarihinde İkdam Gazetesinde “Mısır Meclisinin Feshi” başlığıyla verilen haberde Kral Fuat'ın meclisi fesheden emirnameyi imzaladığı bildirilmiştir.³⁴⁰

1925 yılına dair ilk haber ise Mısır'da gerçekleşecek olan seçimlere dairdir. 7 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde İkdam Gazetesi'nde “Mısır'da İntihabata Doğru” başlığıyla verilen haberde birkaç sorunun cevabı aranmaktadır. Bu sorular: “*Mısır meclisinin feshine nasıl karar verildi?- Buna sebep nedir?- Zağlul Paşa'nın Fırkası hükümet-i hazıranın aleyhine çalışıyor. Bu İntihabata kimler katılacak?*”. Söz konusu sorular makalede ele alınmıştır.³⁴¹

Mısır'da gerçekleşen seçimlere dair bir diğer haberde 21 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde İkdam Gazetesi'nde yer almıştır. Ayrıca haberde Sudan'a gerçekleştirilen askeri harekât okuyucuya aktarılmıştır. Haber “Sudan'da Hazırlık” başlığıyla verilmiştir. Habere göre Sudan'dan çekilen Mısır askerlerinin yerine her gün İngiliz askeri birlikleri sevk edilmektedir. Ayrıca haberde Reurters ajansından gelen bir bilgi de aktarılmaktadır.

³³⁸ “Mısır Buhranı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Kanun-ı Evvel 1924, s. 2.

³³⁹ “Mısır Meselesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Kanun-ı Evvel 1924, s. 3.

³⁴⁰ “Mısır Meclisinin Feshi”, **İkdam**, 26 Kanun-ı Evvel 1924, s. 1.

³⁴¹ “Mısır'da İntihabata Doğru”, **İkdam**, 7 Kanun-ı Sani 1925, s. 1.

Aktarılan bu bilgiye göre: “*Mısır Meliki intihabatın bilahare icrası ile parlamentonun 23 Martta içtima daveti hakkında bir karar imza etmiştir.*”³⁴²

Mısır seçimleri Türk basınında takip edilmeye devam edilmiş “Mısır Meclisi 23 Mart’ta Açılıyor” başlığıyla 28 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde İkdâm Gazetesi’nde verilen haberde, Mısır Meclisinin 23 Mart tarihinde açılacağı iddia edilmiştir. Ayrıca haberde Vefd Partisinde birçok istifanın yaşandığı bildirilmiştir. Habere göre Zağlul Paşa’nın riyasetindeki Vefd Partisi azaları istifa etmiş ve bu durumun partiyi zor duruma soktuğu iddia edilmiştir. Partide gerçekleşen istifaların sebebi olarak partinin, Melik ve hanedanı saltanat karştı olduğu iddiaları gösterilmiştir.³⁴³

Mısır’da yaşanan siyasi ortam İngiltere-Mısır ilişkilerini gergin bir durum içine sokmuştur. 29 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde İkdâm Gazetesi’nde “İngiltere ve Mısır” başlığıyla verilen haberde şu bilgi aktarılmıştır: “*İngiltere arasında teati edilen notalar memleketeyn arasında hüsn-i münasebetin tecdidini temine matuf bulunmaktadır.*” Haberin devamında Lord Allenby tarafından Mısır başvekiline tevdi edilen nota verilmiştir. Notada İngiltere’nin Mısır için yaptığı yatırımlar ve fedakârlıklar anlatılmıştır.³⁴⁴

Mısır seçimlerine dair bir başka haber ise 7 Şubat 1925 tarihinde İkdâm Gazetesi’nde “Mısır İntihabatından Kanlı İhtilaller mi Doğuyor?” başlığıyla karşımıza çıkmaktadır. Haberde seçimle beraber Mısır’da olayların çıktığı ve yönetimin sıkı güvenlik tedbirleri aldığı aktarılmaktadır. Haberlere göre bir çok kişi yaralanmış ve tutuklanmıştır: “*Bu karışıklıkların mesuliyeti ahaliyi intihap sandığına ve belediyeye hücumu teşvik eden Zağlul Paşa taraftarlarına tertip etmektedir.*” Ayrıca haberde Kahire mıntikasında Zağlul Paşa taraftarlarının seçimi kazanmakta olduğu ancak Zağlul Paşa’nın seçilemediği iddia edilmiştir.³⁴⁵ Ancak bu iddiaların gerçeği yansıtmadığı ve Zağlul Paşa’nın seçildiği Mart ayındaki haberlerde görülmüştür. 20 Mart 1925 tarihinde İkdâm Gazetesinde “Mısır’da Fevkaladelikler Oluyor” başlığıyla verilen haberde Zağlul Paşa’nın Meclis reisi olması üzerine çıkan olaylar aktarılmıştır: “*Zağlul Paşa meclis reisi olunca İngilizler, meclisi 3 dakika da fesh ettirdiler.*”, “*Zağlul Paşa’nın Meclis-i Mebusan riyasetine*

³⁴² “Sudan’da Hazırlık”, **İkdâm**, 21 Kanun-ı Sani 1925, s. 1.

³⁴³ “Mısır Meclisi 23 Mart’ta Açılıyor”, **İkdâm**, 28 Kanun-ı Sani 1925, s. 1.

³⁴⁴ “İngiltere ve Mısır”, **İkdâm**, 29 Kanun-ı Sani 1925, s. 2.

³⁴⁵ “Mısır İntihabatından Kanlı İhtilaller mi Doğuyor?”, **İkdâm**, 7 Şubat 1925, s. 1.

üzerine Ziver Paşa kabinesi istifasını vermiştir. Melik bu istifayı kabul etmediğinden parlamento fesh olunmuştur.” Haberin devamında Paris basınının yaşanan son olayları Zağlul Paşa’nın halk arasındaki yerini gösteren işaretler olarak görmüştür. Ve ayrıca İngilizlerin eğer Mısır halkının taleplerini görmezden gelmeye devam ederse Süveyş Kanalı’nı da kaybedeceğini iddia etmişlerdir.³⁴⁶

Mısır’daki seçim krizine dair gelişmeler Mart ayında karşımıza çıkmıştır. 25 Mart 1925 tarihinde “Mısır’daki Buhran” başlığıyla Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde verilen haberde Mısır’da ortaya çıkan kriz ele alınmıştır: “Said Zağlul Paşa’nın Meclis-i Mebusan riyasetine intihabı üzerine Ziver Paşa kabinesi istifasını vermiştir. Kral bu istifayı kabul etmediğinden parlamento fesh olunmuştur. Meclis ancak on saat kadar devam ettikten sonra fesh edilmiştir. Ziver paşa içtima salonuna girerek kararı okumuştur. Bu karar Zağlul Paşa taraftarları tarafından sürekli alkışlarla karşılanmıştır.” Yine haberde İngilizlerin Mısır’ın kontrolünü ellerinde tutmaya devam edebilmek için parlamentonun feshini istedikleri iddia edilmiştir.

21 Şubat 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır Milli Kongresi” başlığıyla verilen haberde üç muhalif fırka tarafından gerçekleştirilen Mısır Milli Kongresi’ne değinilmiştir. Rahatsızlığına rağmen Zağlul Paşa’nın da kongreye katıldığı bildirilmiştir. Ayrıca kongre hükümet-i hazıraya güveni ve itimadı olmadığını beyan etmiştir. Lakin kongrede İngiltere’ye dair bahis geçmemesi dikkat çekmiştir.³⁴⁷

1926 yılının Haziran ayındaki gelişmelere baktığımızda ilk olarak Mısır serdarının cinayeti ile ilgili haber gazete sütunlarında yer almıştır. 1 Haziran 1926 tarihinde İkdam Gazetesi’nde “Mısır Haberleri” başlığıyla Mısır serdarının cinayeti ve diğer siyasi cinayetlere dair mahkemenin bir idam ve altı berat verdiği bildirilmiştir.³⁴⁸

Haziran ayındaki diğer haber ise Mısır seçimlerinin İngiltere-Mısır ilişkilerini etkilediğine dairdir. 2 Haziran 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır İntihabı” başlığıyla verilen haberde Times Gazetesi’nde yayınlanan bir makale neşredilmiştir. Makalede İngiliz yönetiminin Mısır seçimlerine kayıtsız kalamayacağı

³⁴⁶ “Mısır’da Fevkaladelikler Oluyor”, **İkdam**, 20 Mart 1925, s. 1.

³⁴⁷ “Mısır Milli Kongresi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1926, s. 2.

³⁴⁸ “Mısır Haberleri”, **İkdam**, 1 Haziran 1926, s. 1.

işlenmiştir.³⁴⁹ 5 Haziran 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır'da Vaziyet" başlığıyla verilen haberde Morning Post Gazetesinde yayınlanan Mısır seçimlerini konu alan makale neşredilmiştir: "*Morning Post Gazetesi Zağlulcuların galibiyetini Mısırlıların kendi kendilerini idare etmek kabiliyetlerinin yeni bir tecrübesi addediyor.*"³⁵⁰

İngiltere-Mısır ilişkilerini ele alan bir diğer haber 10 Haziran 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır'daki Buhran Nasıl Hal Oldu" başlığıyla verilmiştir. Haberde Mısır hükümetiyle İngiliz yönetiminin gerçekleştirdiği görüşmeler ele alınmış ve Zağlul Paşa'nın meclisteki güçlü konumuna dikkat çekilmiştir.³⁵¹ 16 Haziran 1926 tarihli İkdam Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığıyla Adli Paşa'nın yeni kabineyi teşkil ettiği bildirilmiştir.³⁵²

19 Eylül 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır Meselesi" başlığıyla I. Dünya Savaşında Mısır'ın İngilizler tarafından nasıl yönetildiği ele alınmıştır. Yazı İngilizce kaleme alınmış olan bir risaleden kısımlar içermektedir.³⁵³ 19 Teşrin-i Sani 1926 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde "İngiltere ve Mısır" başlığıyla verilen haberde "İngiliz ve Mısır Hariciye Nazırlarının mukabil arzuları nedir?" sorusu sorulmaktadır. Mısır Hariciye Nezaretini Londra'ya gerçekleştirdiği ziyarette herhangi bir karar alınmasa da bu ziyaretin İngiltere ve Mısır yetkililerin teşrikimesai arzusunda bulduklarını gösterdiği iddia edilmiştir.³⁵⁴

25 Kanun-ı Evvel 1926 ve 26 Kanun-ı Evvel 1926 tarihlerinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Bu Günkü Mısır Lord Cromer'un Eseridir" başlığıyla verilen haberler Mısırda yıllarca görev yapmış Amerikalı bir hakimin Asya mecmuasında yayınlamış olduğu makaleye dairdir: "on beş sene Mısır'da hakimlik eden bir Amerikalının Asya Mecmuasında "Bu Günkü Mısır" hakkında bir makalesi". Makalede ilk olarak Sudan'a dair düşüncelerini aktarmış ardından Mısır ile İngiltere arasındaki Sudan ve Nil nehri meselesine değinilmiştir.³⁵⁵

³⁴⁹ "Mısır İntihabı", **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Haziran 1926, s. 2.

³⁵⁰ "Mısır'da Vaziyet", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Haziran 1926, s. 2.

³⁵¹ "Mısır'daki Buhran Nasıl Hal Edildi?", **İkdam**, 10 Haziran 1926, s. 1.

³⁵² "Mısır Haberleri", **İkdam**, 16 Haziran 1926, s. 2.

³⁵³ "Mısır Meselesi", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Eylül 1926, s. 1.

³⁵⁴ "İngiltere ve Mısır", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Teşrin-i Sani 1926, s. 2.

³⁵⁵ "Bugünkü Mısır Lord Cromer Eseridir", **Hakimiyet-i Milliye**, 25-26 Kanun-ı Evvel 1926, s. 2.

21 Nisan 1927 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır'da Kabine Buhranı" başlığıyla verilen haberde Mısır hükümetinin almış bulunduğu istifa kararının Kral tarafından kabul edilmeyip bu karardan rücu edilmesini istediğine dairdir. Hükümetin istifa kararına neden olan olayın ise Mısır hükümeti ile İngilizler arasındaki muahedeye dair olan müzakerelerdeki sorunlardan ötürü olduğu iddia edilmektedir.³⁵⁶

5 Mayıs 1927 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Yeni Mısır Kabinesi Müşkülat Karşısında" başlığıyla Times Gazetesinde yayınlanan makale aynen nakledilmiştir. Makalede Yeni Mısır hükümetinin yaşadığı krizlere değinilmiştir.³⁵⁷

31 Mayıs 1927 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, "İngiltere ile Mısır Arasında Bir Hadise" başlığıyla verilen haber: "*Mısır parlamentosu ordu encümeninin kararına kızan İngilizler Mısır sularında bir nümayişi bahri yapıyorlar.*" bilgisini aktarmaktadır. Habere göre: "*Ordu encümeni, bir İngiliz zabiti tarafından işgal edilmekte olan serdarlık tahsisatının ilgasını parlamentoya tavsiye ettiğinden Mısır sularına İngiliz dretnoları gönderildi.*" Ordu encümeninin tavsiyesi İngiliz-Mısır ilişkilerini yeni bir krize sokmuş bulunmaktadır. Bu olay üzerine İngiliz fevkalade komiseri Mısır kralını ziyaret etmiş ve İngiliz muhtırasının kabineye tevdi edileceğini bildirmiştir. Ayrıca haberde Zağlul Paşa'nın mecliste gerçekleştirdiği konuşmada, bir İngiliz tarafından yürütülmekte olan serdarlık görevinin salahiyetlerinden tecridini tavsiye eylediğinde Mısır ile İngiliz hükümeti arasında bir kriz ortaya çıkmıştır: İngiliz fevkalade komiseri, Mısır'a bağımsızlığını temin eden anlaşmaya serdarlık meselesinin dahil olmadığını ve bu görevin İngilizlerin elinde olmasının elzem olduğunu bildirmiştir.³⁵⁸

17 Haziran 1927 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, "Mısır-İngiliz Hadisesi Etrafında" başlığıyla verilen haber Times Gazetesi'nde yayınlanmış bir makaleyi neşretmektedir. Times Gazetesi'nde yayınlanan makalede İngiltere'nin Mısır'a verdiği nota değerlendirilmiş ve İngiltere'nin Mısır'ın tekliflerini kabul etmeyeceği ve asker gücünü kullanabileceği iddia edilmiştir: "*İngiltere hükümeti Mısır ordusunun politika makinesinin sadece bir altı hane koyacak, hiçbir teklifi kabul etmeyecektir.*"³⁵⁹ Krize dair diğer bir haber ise 31 Haziran 1927 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "İngiltere

³⁵⁶ "Mısır'da Kabine Buhranı", **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Nisan 1927, s. 2.

³⁵⁷ "Yeni Mısır Kabinesi Müşkülat Karşısında", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1927, s. 4.

³⁵⁸ "İngiltere ve Mısır Arasında Bir Hadise", **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mayıs 1927, s. 1.

³⁵⁹ "Mısır-İngiliz Hadisesi Etrafında", **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Haziran 1927, s. 2.

ve Mısır” başlığıyla yer almıştır. Bir önceki haberde serdarlık üzerinden Mısır İle İngiliz ilişkilerinde bir kriz yaşandığını görmüştük bu haberde ise mezkûr meselenin Mısır hükümeti tarafından nasıl değerlendirildiğini görmekteyiz. Habere göre: “Mısır kabinesi İngiltere notasını sükûn ve itidal dairesinde müzakere etmiş imiş!” bu notanın itidal ile ele alınmasının sebebi ise, “İngiltere ile münasebet-i dostaniyenin idamesi lehinde samimi bir arzu izhar olunmasıdır.”³⁶⁰

14 Nisan 1928 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “İngiltere-Mısır İhtilafı Ne Halde” başlığıyla verilen haberde Tan Gazetesinin, Mısır ve İngiltere arasında yaşanan krize dair yorumu verilmiştir: “Tan İngiltere’nin Mısır’ın arzularını bazı tadilat ile kabule mütemayil bulunduğu mütalaasını yürütmektedir.” Yine Tan gazetesine göre: “İngiltere hükümeti Mısır’ın notasını cevapsız bırakmayacağı bedihidir. Mısır’ın arzu ettiklerine tam değil fakat ehemmiyetsiz bir tadilat ile muvafakat etmiş görünecektir. Çünkü Mısır tam bir istiklal istemektedir. Halbuki, İngiltere kendi kontrolü tahtında müstakil bir Mısır’ın mevcudiyetini tasdik etmektedir.”³⁶¹

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde 1 Mayıs 1928 tarihinde “İngiltere ve Mısır” başlığıyla verilen haberde Mısır’da yaşayan ecnebi Hristiyanlara karşı gerçekleşebilecek saldırılara karşı Mısır hükümetinin İngilizler tarafından uyarıldığı bildirilmiştir. Ayrıca İngiliz Yüksek Komiserliğinin Mısır hükümetine bir nota verdiği aktarılmıştır.³⁶²

29 Haziran 1928 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır Kabinesi” başlığıyla Mahmut Paşa’nın yeni kabineyi teşkil ettiği bildirmiştir.³⁶³ Kabineye dair bir diğer haberde 22 Temmuz 1928 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Mısır’da Vaziyet” başlığıyla verilmiştir. Aktarılan haberlere göre Mahmut Paşa kabinesini oluşturmak için partilerle görüşmekte ve bilhassa parlamentonun çoğunluğunu oluşturan Vefd Partisi ile irtibat kurmaya çalışmaktadır. Bu çalışmalara karşılık Vefd Partisi bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede yaşanan son krizlerden ve Vefd Partisinin oyunlara gelmeyeceğinden bahsedilmiştir.³⁶⁴

³⁶⁰ “İngiltere ve Mısır”, **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Haziran 1927, s. 2

³⁶¹ “İngiltere-Mısır İhtilafı Ne Halde?”, **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Nisan 1928, s.1.

³⁶² “İngiltere ve Mısır”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1928, s. 2.

³⁶³ “Mısır Kabinesi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Haziran 1928, s. 1.

³⁶⁴ “Mısır’da Vaziyet”, **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Temmuz 1928, s.1.

Mısır'da yaşanan önemli gelişmelere dair haberler 21 Temmuz 1928 tarihinde "Mısır'da Mutlakıyet-i İdareye Doğru Bir Hatve" başlığıyla karşımıza çıkmaktadır. Habere göre, Kral bir emirle parlamenter hükümet usulünü üç sene için ilga etmişti, icabında bu müddet azaltılacaktı. Buna karşılık Vefd Partisi Tanta'da bir miting gerçekleştirecektir.³⁶⁵ 25 Temmuz 1928 tarihinde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır'da Vaziyet" başlığıyla verilen haberde Nahhas Paşa'nın Kahire'ye döndüğü, Tanta İstasyonu'nun bir Mısır müfrezesi tarafından muhafaza altına alındığı ve mezkur mahalde elli kişinin tutuklandığı bildirilmiştir.³⁶⁶

30 Temmuz 1928 tarihinde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır Kabine Reisinin Beyanati" haberinde Kabineyi teşkil eden Mahmut Paşa'nın beyanatına yer verilmiştir. Mahmut Paşa beyanatında bu görevi Kralın arzusuyla yerin getirdiğini bildirmiştir.³⁶⁷ Beyanata dair bir diğer haber de 31 Temmuz 1928 tarihinde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır Başvekili Beyanatında Vafd" başlığı ile yayınlanmıştır. Haberde yer alan Mısır başvekilinin beyanatında, "Ben kalben kanun-i esasi taraftarıyım. Bununla beraber Vafd el Misriyi baltalamak arzusundan kendimi men edemiyorum."³⁶⁸ demiştir.

1 Ağustos 1928 tarihinde Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi'nde "Kahire'de Son Vaziyet" başlığıyla verilen haberde meclis-i mebusanın feshedildiği ve bu feshin kanundaki yerine dair Mısır'ın resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de neşredilen beyanname verilmiştir.³⁶⁹

İngiliz yönetiminde Mısır halkı bilhassa siyasi bir bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Zaman zaman bu mücadele sokaklara da yansımış ancak İngiliz yönetimi sıkı önlemlere başvurmuştur. İngiliz-Mısır ilişkilerinde yaşanan bir diğer önemli husus ise Sudan'dır. Sudan'ın Mısır'dan ayrılmasını istemeyen Mısır yönetimi bu hususta İngilizlere karşı mücadele vermiştir. Ancak Mısır yönetimi sık sık İngiliz baskısına ve müdahalelerine maruz kalmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler Türk basını tarafından yakından ve ilgiyle takip edilmiş, bu ilişkilerde tarafsız kalmak yolu izlenmiştir.

³⁶⁵ "Mısır'da Mutlakıyet-i İdareye Doğru Bir Hatve", **Hakimiyyet-i Milliye**, 21 Temmuz 1928, s.1.

³⁶⁶ "Mısır'da Vaziyet", **Hakimiyyet-i Milliye**, 25 Temmuz 1928, s. 1.

³⁶⁷ "Mısır Kabine Reisinin Beyanati", **Hakimiyyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1928, s. 2.

³⁶⁸ "Mısır Başvekili Beyanatında Vafd", **Hakimiyyet-i Milliye**, 31 Temmuz 1928, s. 1.

³⁶⁹ "Kahire'de Son Vaziyet", **Hakimiyyet-i Milliye**, 1 Ağustos 1928, s. 2.

4.1.3. Mısır'da Sosyal ve İktisadi Durum

Türk basını Mısır ile ilgili olarak yalnız siyasi olayları değil gündelik gelişmeleri de okuyucusuna aktarmıştır. Mısır'a dair aktarılan bu haberlerde basının Cumhuriyetin ilk yıllarında Arap ülkelerine ilgisiz kalmadığını göstermektedir. Söz konusu haberler Mısır'da yaşanan farklı gündemleri Türk okuyucusuna aktarmaktadır. Bu sebeple haberler kronolojiye uygun bir şekilde tezde verilmiştir. Bu haberlerden ilki İngiltere'den Mısır'a uzanacak tren yolu projesiyle ilgilidir. 21 Teşrin-i Evvel 1923 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "İngiltere'den Kahire'ye Şimendifer" başlığıyla verilen haberde Morning Post Gazetesi'nde yayınlanan makaleye atıfta bulunularak, İngiltere'den Mısır'a uzanacak tren yolu projesi ele alınmıştır. Tren yolu hattının en önemli kısmının İstanbul hattı olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁰

14 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde İkdam Gazetesi'nde yayınlanan "Kahire'de Masonlar" başlıklı haberde Türk kamuoyuna Kahire'de bulunan Masonların çalışmaları aktarılmıştır.³⁷¹

10 Şubat 1925 tarihinde Mısır'da gerçekleşen suikasta dair bilgiler aktarılmıştır. İkdam Gazetesi'nde "Mısır'da Halvan İstasyonunda Suikast" başlığıyla Mısır'da gündem olan suikast aktarılmıştır. Habere göre Mısır Şeriye Aliye Mahkemesi reisi (Mısır Kadısı) eş-Şeyh Muhammed Mustafa Efendinin tren istasyonuna yaklaştığı sırada yanına yaklaşan bir genç tarafından yüzüne asit serptiği bildirilmiştir. Saldırı sonucu Şeyhin ağır yaralandığı, saldırının siyasi olmadığı bildirilmiştir.³⁷²

1926 yılında dair ilk haber ise İtalya veliahdının Mısır'a gerçekleştirdiği seyahate dairdir. 2 Kanun-ı Sani 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığı altında birkaç haber aktarılmıştır. İlk olarak İtalya veliahdının Mısır'a ziyaret gerçekleştireceği aktarılmıştır. Ardından saraya alınan eşyalar ve Abidin Sarayını ziyaret edenlerden bahsedilmiştir.³⁷³

³⁷⁰ "İngiltere'den Kahire'ye Şimendifer", **İkdam**, 21 Teşrin-i Evvel 1923, s. 1.

³⁷¹ "Kahire'de Masonlar", **İkdam**, 14 Teşrin-i Evvel 1924, s. 2.

³⁷² "Mısır'da Halvan İstasyonunda Suikast", **İkdam**, 10 Şubat 1925, s. 2.

³⁷³ "Mısır Haberleri", **İkdam**, 2 Kanun-ı Sani 1926, s. 2.

30 Kanun-ı Sani 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır'da Hava Postası" başlığıyla verilen haberde İngiltere'nin Mısır'da bir hava şirketi oluşturacağı bildirilmiştir.³⁷⁴

19 Mart 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığıyla Mısır'da gerçekleşen zirai ve sınai sergisinden bahsedilmiştir.³⁷⁵ Sergiye dair bir başka haberde 6 Nisan 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Mektupları" başlığıyla aktarılmıştır. Söz konusu haberler Mısır ziraat ve sanayi sergisi, Mısır'a gelen veliahdı ve Mısır maarifine dairdir.³⁷⁶

7 Nisan 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Mektupları" başlığıyla Mısır ve hacılara dair haberler aktarılmıştır.³⁷⁷

20 Mayıs 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Kahire Kongresi" başlığıyla verilen haberde Ezher Şeyhi'nin riyasetinde bir kongre gerçekleştirildiği bildirilmiştir.³⁷⁸ 24 Mayıs 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Bahr-i Sefid'de Bir Seyahat-i İlmiye" başlıklı haberde Mısır Maarif Nezaretinin mektep öğrencilerine yönelik Akdeniz'de bir ilim yolculuğu düzenleneceği ifade edilmiş ve ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir.³⁷⁹

27 Mayıs 1926 tarihli İkdam Gazetesi'nde verilen "Mısır Haberleri" başlıklı haberde hava sıcaklıklarının artmasıyla birlikte Kral ve ailesinin İskenderiye'ye geçtikleri bildirilmiş,³⁸⁰ 7 Haziran 1926 tarihli nüshada "Mısır Haberleri" başlığıyla aktarılan haberlerde ilk olarak Kral Fuat'ın Avrupa seyahatine çıktığı bildirilmiştir. Diğer haber ise Mısır'da yapılan altı maddelik kanunlara dairdir.³⁸¹

20 Ağustos 1926 tarihli nüshada ise, Irak Kralı Faysal'ın Mısır'a ulaştığı bildirilmiştir.³⁸²

8 Haziran 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Mektupları" başlığıyla verilen haberde kısa haberler aktarılmıştır. Haberlere göre Mısır'da bir hilafet kongresi

³⁷⁴ "Mısır'da Hava Postası", 30 Kanun-ı Sani 1926, s. 2.

³⁷⁵ "Mısır Haberleri", **İkdam**, 19 Mart 1926, s. 1.

³⁷⁶ "Mısır Mektupları", **İkdam**, 6 Nisan 1926, s. 1.

³⁷⁷ "Mısır Mektupları", **İkdam**, 7 Nisan 1926, s. 1.

³⁷⁸ "Kahire Kongresi", **İkdam**, 20 Mayıs 1926, s. 1.

³⁷⁹ "Bahri Sefid'de Bir Seyahati İlmiye", **İkdam**, 24 Mayıs 1926, s. 2.

³⁸⁰ "Mısır Haberleri", **İkdam**, 27 Mayıs 1926, s. 2.

³⁸¹ "Mısır Haberleri", **İkdam**, 7 Haziran 1926, s. 2.

³⁸² "Mısır Haberleri", **İkdam**, 20 Ağustos 1926, s. 3.

gerçekleşmiştir. Dört celsede gerçekleşen kongrede ikinci bir kongrenin tekrar toplanılması ve İslam âleminde temsilcilerin katılması kararları çıkmıştır.³⁸³

14 Ağustos 1926 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde yayımlanmış olan "Mısır Mektubu" başlıklı haberde Mısır'a dair kısa haberlere yer verilmiştir. İlk olarak Prens Ömer Tosun Paşa'nın Kahire kütüphanesine iki kitap hediye ettiği bildirilmiştir. Ayrıca Kızıl Deniz'de fırtına çıktığı ve küçük bir deprem gerçekleştiği aktarılmıştır. Son olarak da kolera salgınına karşı alınan tedbirlerden bahsedilmiştir.³⁸⁴

6 Teşrin-i Sani 1926 tarihli İkdâm Gazetesi'nde "Cumhuriyet Bayramının Mısır'da Muazzam Tes'idatı" başlıklı haberde Mısır'a dair birçok haber kısa başlıklar halinde verilmiştir. İlk olarak Mısır limanında bir genişletme gerçekleştirileceği, Cemiyet-i Akvam ile Mısır Hariciye Nezareti arasındaki bir takım ilişkiler, yanan bir vapur ve gerçekleştirilen tutuklamalar, Süveyş kanalından geçen ve Mısır'a gelen vapur sayısına dair bilgiler aktarılmıştır.³⁸⁵

10 Teşrin-i Sani 1926 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığıyla Mısır'a dair kısa haberlere yer verilmiştir. Haberler Mısır'ın ziraatı ve sanayisine dairdir.³⁸⁶ Ziraat ve sanayiye dair 16 Teşrin-i Sani 1926 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde "Mısırdâ" başlığıyla kısa haberler aktarılmıştır. Haberlerde pamuk mahsulatı, İskenderiye'ye yapılacak hastaneler ve Mısır'da ortaya çıkan çekirge sorunundan bahsedilmiştir.³⁸⁷

18 Teşrin-i Sani 1926 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde "Mısır'ın Hayatına Ta'lik Eden Bir Mesele" başlığıyla verilen haberde Mısır'da inşa edilmesi düşünülen baraja dair ayrıntılı bir yazı kaleme alınmıştır.³⁸⁸

19 Teşrin-i Sani 1926 tarihinde İkdâm Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığıyla Mısır'a dair kısa haberler aktarılmıştır. İlk olarak Mısır İstanbul'da bulunan Mısır Hidivinin annesinin Kahire'ye ulaştığı bildirilmiştir. Diğer haber ise her sene Nil Nehri'ne kız atma

³⁸³ "Mısır Mektupları", **İkdâm**, 8 Haziran 1926, s. 2.

³⁸⁴ "Mısır Mektubu", **İkdâm**, 14 Ağustos 1926, s. 3.

³⁸⁵ "Cumhuriyet Bayramının Mısır'da Muazzam Tesidatı", **İkdâm**, 6 Teşrin-i Sani 1926, s. 1.

³⁸⁶ "Mısır Haberleri", **İkdâm**, 10 Teşrin-i Sani 1926, s. 2.

³⁸⁷ "Mısır'da", **İkdâm**, 16 Teşrin-i Sani 1926, s. 3.

³⁸⁸ "Mısır'ın Hayatına Ta'lik Eden Bir Mesele", **İkdâm**, 18 Teşrin-i Sani 1926, s. 3.

geleneğinin bu yıl Zağlul Paşa'nın ölümüyle birlikte gerçekleştirilmeyeceğine dairdir. Ayrıca Mısır'da şiddetli yağmurların gerçekleştiği bildirilmiştir.³⁸⁹

13 Kanun-ı Evvel 1926 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığıyla verilen haberde Mısır'a dair birkaç haber aktarılmıştır. İlk olarak Afgan Emirinin Mısır'ı ziyareti, İngiliz Harbiye Nazırının Portsaid'den geçişi, Abidin sarayının tamirata, yumurta ihracının yasaklanması, Ezher'in ıslahı gibi konulardan bahsedilmiştir.³⁹⁰

19 Şubat 1927 tarihli İkdam Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığıyla kısa bilgiler aktarılmaya devam edilmiştir. Haberlere göre, Mısır ve Hindistan arasında açılan uçak hattının resmi açılışı için İngiliz Tayyare Nazırı Mısır'a gelmiştir. Ayrıca yine Hindistan ve Mısır arasında hizmet verecek olan büyük bir balonun inşasının gerçekleştirildiği bildirilmiştir.³⁹¹

18 Mart 1927 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığıyla verilen haberde Mısır'a dair kısa başlıklar aktarılmıştır. Bu başlıklardan biri Mısır'da gerçekleşen nüfus sayımına dairdir. Mısır nüfusunun 14.168.756 kişiden ibaret olduğu bilgisi verilmiştir. Yine haberde Mısır şehirlerinin nüfusları da tek tek aktarılmıştır.³⁹²

15 Kanun-ı Evvel 1927 tarihinde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Hükümeti" başlığıyla verilen haberde Sovyetlerden, Mısır'a giden heyetin pasaportlarının vize edilmemesi aktarılmıştır.³⁹³

25 Kanun-ı Evvel 1927 tarihli haberde İkdam Gazetesi'nde "Mısır Haberleri" başlığıyla verilen haberde Mısır ile ilgili birkaç haber aktarılmıştır. Bu haberler; Ezher'in ıslahı, yapılacak yeni mektepler, pamuk mahsulatına dairdir.³⁹⁴

24 Kanun-ı Sani 1928 yılında Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Mısır'da İstatistik Teşkilatı Nasıldır?" başlığıyla verilen haberde İstatistik kurumuna dair bir yazı yayınlanmıştır.³⁹⁵

³⁸⁹ "Mısır Haberleri", **İkdam**, 19 Teşrin-i Sani 1926, s. 2.

³⁹⁰ "Mısır Haberleri", **İkdam**, 13 Kanun-ı Evvel 1926, s. 2.

³⁹¹ "Mısır Haberleri", **İkdam**, 19 Şubat 1927, s. 3.

³⁹² "Mısır Haberleri", **İkdam**, 18 Mart 1927, s. 2.

³⁹³ "Mısır Hükümeti", **İkdam**, 15 Kanun-ı Evvel 1927, s. 2.

³⁹⁴ "Mısır Haberleri", **İkdam**, 25 Kanun-ı Evvel 1927, s. 3.

³⁹⁵ "Mısır'da İstatistik Teşkilatı Nasıldır?", **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Kanun-ı Sani 1928, s. 2.

Haberlerde de görüldüğü gibi Türk basını Mısır'da yaşanan toplumsal gelişmeleri sütunlarına taşımış ve okuyucusuna aktarmıştır. Mısır'da açılan sergilerden, Mısır kralını seyahatine kadar birçok olay takip edilmiştir. Bu kadar teferruatlı bilgiler diğer Arap ülkeleri için verilmemiştir. Basındaki bilgilerden Mısır'a ayrı bir yakınlık duyulduğu hissedilmektedir.

4.2. Arap Milletine Dair Haberler

İncelediğimiz gazetelerde Arap milletine dair önemli yazılar yer almıştır. Bu yazılar Türk kamuoyunun Araplara olan bakış açısıyla ilgili veri sunmaktadır. Söz konusu haberlerde Şerif Hüseyin tarafından gerçekleştirilen isyanın tüm Araplara mal edildiğine dair ifade görülmemektedir. Bu haberlerden ilki 19 Nisan 1923 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer almaktadır. "Arapların Arasında İttihat" fikri başlığıyla Şam'da yayınlanan "Fennül Arabi" gazetesine atıflı makalenin ele aldığı temel konu Arapların ittihadı düşüncesidir. Makale Arapların bir araya gelme ve tekrar ihtişamlı günlerine geri dönme fikrinin mesrur bir fikir olduğunu ancak bu düşüncenin "Arap kayası" üzerine inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu binanın İngiliz kayası üzerine inşa edilmesi durumunda takdirde, bu durumun Araplar için bir felaket olacağı ifade edilmiştir. Yazar ittihat fikrinin düşünülüp inşa edilmesi gerektiği, bu düşüncenin romantizmine kapılmamak gerektiği kanaatindedir: "*Arap ittihadı fikri gayet âlidir. Parlaktır. Fakat tahtında; bizim şimdi idrakten aciz bulunduğumuz büyük tehlikeler vardır. Eğer hissiyat ve hayal-i şairane akıntısına teslim-i nefes edip şimdiden bu fikrin tahkikine çalışanlara karşı çalışarak kanaatlerimiz efkar-ı umumiye arz eylemez ve mücadelede bulunmaz isek istikbalin tehlikelerine boyun eğerek Hasbunallah demekten başka bir çare kalmaz.*"³⁹⁶

5 Teşrin-i Evvel 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Araplar Arasında" başlığıyla Ahmet Ağaoğlu tarafından kaleme alınan yazı oldukça dikkat çekici ifadelerle sahiptir. Yazıda Osmanlının egemenliğinin ardından Arap milletinin başına gelenlerden bahsedilmiş ve Arapların perişan bir halde olduğu ifade edilmiştir. Yazının başında Kral Faysal namına İngilizlerin, Türkiye'ye zorluklar çıkartırken Şerif Hüseyin'in ise başında "kıyametler" koptuğu iddia edilmiş ve "*Hicaz kıtasında kanlı facialar cereyan ediyor*" ifadeleri kullanılmıştır. Ve yaşanan bu felaketlerin ibret gözüyle bakanlar için birçok

³⁹⁶ Ahmet Ağaoğlu, "Araplar Arasında İttihat Fikri", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Nisan 1923, s. 2.

anlamı olduğunu söylemiştir: *“Türk milletinin himayesi sayesinde milli vahdetini muhafaza ederek Osmanlı İmparatorluğu dairesinde Türk’ten ziyade hakimiyet, nüfuz, hürmet ve makam sahibi olan Arap’lar bu nimetin kadru kıymetini takdir etmeyerek ecnebilere alet ve vasıta olmak tariki ile onu teptiler! Fakat Türk’ün himayekar eli üzerlerinden çekildiği günden beri bir ibret imparatorluğu havalisinde bulunan bu haris insanlar, bin bir parçaya ayrıldılar ve elyevm bir kısmı “halaskar” addettikleri ecnebilere taht-ı tasallut ve taarruzunda ikilemekte ve diğer bir kısmı da yekdiğerinin canını ve malını yakmaktadır!”* Ayrıca Ağaoğlu Arapların bir devlet teşkil edemeyeceklerini ve bu gerçeği beş yüzyıl önce İbn-i Haldun tarafından ifade edildiğini aktarmıştır: *“Arap mütefekkirlerinin ser-amedî olan İbn-i Haldun daha beş asır evvel: Araplar hükümet ve devlet teşkil edemezler, çünkü aşiretçidirler! Bu hüküm ne kadar doğrudur!”* Kral Faysal’ı Iraklıların başına İngilizlerin getirdiğini ve Faysal’ın da gücünü İngilizlerden alarak Irak’ın başında kaldığı ifade edilmiştir. Şerif Hüseyin için ise şu ifadeler kullanılmıştır: *“Mekke’ye ve Ravza-ı Nebiye İngiliz askerlerini sokmaktan utanmayan Kral Hüseyin’e gelince; bu adamında Arabistan’da İngiliz kuvvetlerine istinaden tefevvuk ihraz etmesi tabiatıyla bütün diğer kabile reislerinin haset ve gıptalarını celp etmiştir. Ve Necid reisi İbn-i Suud, Şerif Hüseyin’i tahtından etmiş ve Hicaz’ı ele geçirmiştir. Ve Türk’e karşı Şerif’i istihdam etmiş olan İngiliz hükümetinin reisi riyakar bir lisan ile şunları ifade etmiştir: “biz hiçbir milletin dahili din ve mezhep kavgalarına müdahale edemeyiz. Hüseyin, Faysal ve bunlar gibi Türk nankörleri için ne kadar istifadeli bir ders ve ibret!”*

Yazının devamında İbn-i Suud’un kim olduğundan ve Vehhabilik inancından bahsedilmiş ardından İbn-i Suud’un Şerif Hüseyin’i nasıl devirdiği anlatılmıştır. Ağaoğlu İbn-i Suud’un I. Dünya Savaşı’nda Osmanlıya karşı sadık kaldığını aktarmıştır: *“Harb-i Umumi esnasında Hüseyin, Faysal ve ila ahir bize karşı hıyanet ederek düşman tarafını iltizam etmiş iken, Vehhabiler daima sadık kalmışlardır ve hatta bugün bile Türk bayrağını taşımaktadırlar!”* Bu ifadelerde de görülmüştür ki Cumhuriyetin ilk yıllarında, isyan tüm Araplara mal edilecek bir şekilde algılanmamıştır. Geçmişte Osmanlı yönetimine isyan etmiş olan Vehhabilerin dahi I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlıya sadık kaldıkları iddia edilmiştir. Hatta Osmanlı sonrası süreçte bile Türk bayrağını taşıdıkları iddia edilmiştir.

Aynı zamanda İbn-i Suud'un, İslam haini olarak adlandırılan Şerif Hüseyin'in tahtını nasıl devirdiği aktarılmıştır: *“Bugün Mekke-i Mükerrerme'yi Kral Hüseyin'in elinden alarak İslam haini olan bu adamın pek uzun sürmeyen taht ve tacını hak ile yeksan eden İbn-i Suud, işte bu tarikin reisidir.”* Devrilen Şerif Hüseyin İngiliz gemileriyle bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ağaoğlu Şerif Hüseyin'in belki de Türkleri hasretle yad ettiğini ifade etmiştir: *“Cidde'de İngiliz gemilerine iltica eden bu haine karşı İngiliz hükümeti yukarıda da işaret edildiği gibi müstehziyane ve lakaydane bir vaziyet almıştır. Hain Hüseyin müstehak olduğu cezaya çarpılmış, şimdi kim bilir bu adam ne kadar hüsrana ve nedametle Türkleri hatırlıyor.”*

Yazıda dikkat çeken diğer tarafta, Türklerin, söz konusu kabile reisleri için boşuna kanlarını akıttığını ve paraların boşa harcandığını iddia etmiştir: *“Ah bu zavallı Türklerin bu gibi hain kabile reislerini sıyanet ve himaye için o vahşi çöllerde ne kadar kanı akıtılmış, ne kadar kan ve terle kazanılmış paraları israf edilmiştir! Keşke o paralar Ankara'nın Kastamonu'nun, Çankırı'nın ve ali ahire harabelerin imarına sarf edilmiş olsaydı!”* Yine bölgeye yapılan harcamaların Anadolu şehirlerine yapılması gerektiğini iddia etmiştir.

Ağaoğlu yazısının devamında Türklerin kutsal yerleri korumak için canlarını ve mallarını feda ederken Şerif Hüseyin'in bu mukaddes yerlerle alakadar olmadığını ifade etmiştir: *“Biz yüksek bir his ile Mekke'yi, Kabe'yi, Medine'yi, Ravza-i Nebiyi sıyanet edelim ve mukaddes terlere namahrem ayaklarını bastırtmayalım diye en iptidai ihtiyaçlarımızı bile ihmal ederek Anadolu evladının kanını ve malını israf ederken, bugün hıyanetlerine mukabile namahremler tarafından kendilerine bahsedilmiş olan “Kral” lafını taşımaktan utanmayan bu herifler, Mekke'nin, Kabe'nin, Medine'nin, Ravza-ı Nebi'nin içinde buldukları halde, asla bu mukaddesatla alakadar olmamışlardır”*

Ve son olarak Ağaoğlu İbn-i Suud'un Osmanlıya sadık kaldığını ifade etmiş hainin Şerif Hüseyin olduğunu vurgulamıştır: *“Fakat ne olursa olsun bir kral ile bir tarikat reisi arasında sarf-ı İslami ünsiyet nokta-i nazarından, tercih hususunda zerre kadar tereddüt etmeyiz. Vehhabi tarikatının bazı taşkınlıklarına rağmen onun şeyhi bizce elbette ki bir krala müreccaktır. Bilhassa ki bu kral hain, şeyh ise bize en müşkül zamanlarda bile bize*

*sadık kalmış olsun”!*³⁹⁷ Bu son ifadelerde de isyanın tüm Araplara mal edilmediği açık bir şekilde görülmüştür.

9 Haziran 1923 tarihinde Sebilürreşad Dergisinde “Araplar Nasıl Aldatılmış?” başlığıyla Araplara dair bir makale verilmiştir. Makalenin Mısırlı bir yazar tarafından kaleme alındığı: “Mısırlı bir refikimizin mühim ifşaati” ifadesiyle belirtilmiştir. Yazının ilk kısmında Hicaz bölgesinden bahsedilmiş ve Osmanlı döneminde Hicaz’ın durumu aktarılmıştır: “*Hicaz, Osmanlı devletine tabi bir vilayetti. Her ay İstanbul hükümetinden on iki bin altın alırdı. Mekke-i Mükerrreme emiri Hicaz’a hakimdi. Osmanlı Devleti onu ve Hicaz’ı askerleriyle muhafaza, Vehhabilerin tecavüzatını def, Hicaz’ın asayiş ve inzibatını temin eylerdi.*” Ardından I. Dünya Savaşı ve Şerif Hüseyin’in isyanından bahsedilmiş ve isyanın sonuçlarıyla ilgili şu soru sorulmuştur: “*Şimdi herkes soruyor: Arap ülkeleri Şerif’in isyanından ne elde etti? Evvelce bu ülkelerin vahdeti mahfuz idi. Bu gün ise bu vahdet tarumar oldu. Arap memleketinin her tarafı bir ecnebi devletin eline düştü.*” Makaleyi kaleme alan Mısırlı yazar sorduğu sorunun cevabını yine kendi vermiştir. Yazara göre Araplar daha önce birlik içindeyken bu birlik parçalanmış ve Araplar ecnebi devletlerin eline geçmiştir ve Araplar Şerif’in isyanından hiçbir şey elde edememiştir.

Yine yazar, Şerif Hüseyin’in müttefiklerle bir anlaşma gerçekleştiremediği ve hem Türkleri hem de İngilizleri elinden kaçırdığını iddia etmiştir: “*O kadarki Şerif Hüseyin Arapları isyana davet edince emrine itaat etmişler, müttefiklerin safına iltihak etmişler, Türkleri Ceziretüll-Arap’tan çıkarmışlar, müttefiklerle harbin son dakikasına kadar çalışmışlardır.- Hüseyin bunlara İngilizlerle bu esasa müstenit bir muahede akdettiğini söylüyordu.*” Ancak Şerif’in elinde hiçbir siyasi belge olmadığı iddia edilmiştir. Makaleye göre Şerif Hüseyin’in el- Kible gazetesinde, sürekli olarak kendisine vaat edilen Arap devletinin sınırlarından bahsettiği ve büyük Arap devleti için İngilizlerle anlaşma imzaladığını beyan eylemektedir. Ancak Şerif Hüseyin’in zikrettiği anlaşmanın metnini göstermediği iddia edilmiştir. Yine makaleye göre Fransız orduları Şam’a girdiğinde Faysal, Londra’ya giderek anlaşmadan söz ettiyse de İngilizler böyle bir anlaşmadan haberdar olmadıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşılık Faysal babasından anlaşmanın nüshasını istemiştir. Ancak Şerif Hüseyin’in bir cevap veremediği iddia

³⁹⁷ “Araplar Arasında”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

edilmiştir. Es Siyaset Gazetesinde neşredilen makale aktarıldıktan sonra Sebilürreşad olarak şunlar yazılmıştır: *“bu makaleden Arap dindaşlarımızı Şerif Hüseyin’in aldattığı anlaşıldıktan başka Hüseyin’in yalnız hain değil, bir de sersem, menafi-i milliye ve İslamiyeyi takdirden tamamıyla aciz bir şahıs olduğu tavzih ediyor. İslam’ın başına çöken bu musibetlerin zaman edbari herhalde uzak olmasa gerektir.”*³⁹⁸ Sebilürreşad Dergisine göre, isyanın suçlusunu Şerif Hüseyin’dir, Şerif’in hain olmakla beraber sersem olduğu da yazılmıştır.

7 Teşrin-i Evvel 1924 tarihinde Tasvir-i Efkar Gazetesi’nde “Türk-Arap İftirarı” başlığıyla verilen makalede: *“Türklerle Araplar, ecnebi tahrikine ve politikacı ihtirasatına rağmen hoş geçinmeğe çalışmalıdır.”* düşüncesi işlenmiştir. Makaleyi kaleme alan muharrir “Horasani” ilk olarak Türk milletinin, Arap’ın kültür esaretinden kurtulduktan sonra kendine geldiğini iddia etmenin doğru olmadığını ifade etmiştir: *“Türk’ü Arap’ın esareti maneviyesinden kurtularak kendine yeni gelmiş hüvviyet-i milliyesini yeni idrak eylemiş ve onun kudreti irfanını ancak son zamanlarda ırs ve hırs edilmiş gibi göstermek öyle ağır bir iddiadır ki bütün adiyetinden beri kanına ne ana nede baba cihetinden başka ırkların kanı karışmamış bir Türk böyle bir nezifi hangi bir gazetede hangi bir kitapta görmüş olsa anı pay itirazı altına fırlatmalıdır.”* Türk’ün Arap kültür esaretinde olmadığı gibi Arapların da Türklerin tahakkümü altında ezilip geri kaldıkları iddiasının büyük bir yalan olduğunu ifade etmiştir: *“Evlad-ı Arap namına meydan-ı sahnede boy gösteren nice siyasi şarlatanlar daha evvel yaygaralar kopararak Araplar Türk tahakkümü altında eziliyor, medeniyet-i Arabiye Türk hakimiyeti yüzünden inkişaf tabiyesini bulamıyordu ya iğfal-i ilme koyulmuşlardı. Hakikat halde ise Arap ve Türk medeniyet hassalarının fevkinde bir medeniyet-i müstereke ve şamile vardır ki ana o üç yüz milyonu müteaviz bir kitleyi azime-i beşer efradı “medeniyet-i İslami’ye” ismi verilir. Bizim Avrupa medeniyeti namı altında öğrendiğimiz birçok şeyi garbın muteber müellifleri “Hristiyan medeniyeti” namını da vermişlerdir.”* Aslında ise Arap ve Türk’ün İslam medeniyetini inşa ettikleri ve büyük bir medeniyet ortaya çıkardıklarını iddia etmiştir. Tıpkı birçok milletten oluşan Avrupa toplumunun Hristiyan medeniyetini inşa etmeleri gibi. İslam medeniyetine hizmet eden yalnız Türkler ve Araplar olmamıştır:

³⁹⁸ “Araplar Nasıl Aldatılmış”, **Sebilürreşad**, 9 Haziran 1923, Cilt.21, Sayı.534-535, s. 75

“Medeniyet-i İslamiye'nin tealisine Acem, Arap, Türk vesair akvam-ı efrada hadim olmuşlardır.”

Osmanlı Devleti ise: *“O devlet diğer nice düveli şarkıye gibi Türkler tarafından kurulmuş bir şahsiyet-i maneviye-i İslamiye idi. Anın idaresinde Araplar ve Türkler ayrı ayrı hudud-u lisaniyeye malik oldukları halde asırlarca vahdeti amal siyasiyeye dahi malik bulunmuşlardı. Türkler İrfan-ı Arabiye'nin idamesine hadim oldukları gibi lisan-ı Arabi dahi Türk secaya-yı ruhaniyesinin inkişafına büyük bir alet vazifesini icra eylemiştir.”* Yani Türkler ve Araplar birlikte bir medeniyet inşa etmişlerdi. Yazar İslam medeniyetini yabancı bir medeniyet ya da sadece Arap medeniyeti olarak görmenin büyük bir yanlış olduğunu ve akamete mahkûm olduğunu ifade etmiştir: *“Medeniyet-i İslamiye'yi Arap ve binaenaleyh yabancı bir medeniyet diye... çıkarmak akamete mahkum bir teşebbüs olur. O medeniyet müşterek hem Arap'ın, hem Moğolların hem de Türklerin ecdadında levazım ve fezail-i insaniyeden hissemend olmağa hadim bulunmuştu.”*

Yazarın değindiği asıl husus ise Türklerin ve Arapların birlikte yaşarken: *“İslamiyet, Türk gibi Arap'a dahi uhuvveti hissiyatı ilham eyler. Türk ile Arap'ın ciheti camia-i diniye üzere uhuvetkerane yaşamış oldukları asırlar müteaddid olduğu halde”* bu durumun bozulduğunu ifade etmiştir: *“İslamiyetin bu iki mühim şarki ırkından gelen evladı ancak son zamanlarda milliyeti mahsusa namına yekdiğerine zıt birer vaziyete sokuldular.”* Bu duruma sebep olanların ise yabancı devletlerin olduğunu yazar bilhassa belirtmiş ve yabancı devletlerin ayrılık çabalarının başarılı olduğunu ifade etmiştir: *“O devletler teşebbüslerine muvaffak oldu. Zayıf imana tutulan bazı politikacı Türkler ve Araplar ihtilal mertebesi vasıtaları imiş gibi hareket eylediler.”* Araplar için de söz konusu politikacıların bu oyunlara alet olduğunu yazan yazar yabancı tahrikiyle bu politikacıların Türkler aleyhinde kindarane propagandalar yaptıklarını ve safdil olan bir kısım halkı bir aralık Türk'e din ve milliyet düşmanı olarak bakmalarına neden olduklarını iddia etmiştir.

Makalenin devamında ayrıca Türk'ün ve Arap'ın birbirlerinin kanını heder ettiklerini, oysa İmam Yahya ile yapılan muahededeki gibi “siyaset-i İslamiye”nin bölgede etkili olabileceğini ifade etmiştir: *“Türk Arap'ın, Arap da Türk'ün kanını hayli heder eylemiştir. Yemen'in, Asir'in, Havran'ın binlerce Türk askerinin mezarlarını havi buldukları malumdur.”*

I. Dünya Savaşı'nın sonunda İngiliz orduları karşısında ricat eyleyen Osmanlı askerine en ziyade saldıranların ise İngiliz desteğiyle harekete geçen Şerif Hüseyin ve evladının emrindeki bedevilerin olduğu iddia edilmiştir. Şerif'in propagandacılarının Arapları Türklere karşı tahrik ettikleri ve bunun için İngiliz parası dağıttıkları ifade edilmiştir. Yazarın bir diğer iddiası Osmanlı ordusundaki Arap subaylarla ilgilidir. Horasanın bu iddiasına göre *“İngilizlerin Arap istiklali hakkındaki vaatlerine ve Türklerin imha edilecekleri sadedindeki laflarına inanan Osmanlı ordusu zabıt-ı Arabiyesinin yüzde doksanı ecnebi müstevlinin değil Türklerin düşmanları imiş gibi bir şekilde çalışmaya başlamışlar.”* Arap politikacılarının büyük Arap devleti yalanına kandıklarını ifade etmiştir. Ancak Türklere hazin bir şekilde ayrılan Arapların müteessif olduklarını iddia etmiştir.

Yazar yaşanan gelişmelerin ardından tavsiyede bulunarak şu tavsiyelerde bulunmuştur: *“Olacak oldu, iftirak vuku buldu, artık Türkiye'nin en mühim komşuları Araplardır ve onlar hoş geçinmek zorundadır. Artık ne yabancı devletlerin politikalarının ne de ihtiraslı politikacılarının faaliyetlerinin aradaki güçlü tarihi bağları sarsmasına izin vermemek gerekir. İki millet arasındaki bağlar korunduğu takdirde her türlü bağın kolaylıkla sağlanacağı aşikârdır.”* Gelecekte korunan bağlar sayesinde İslam hareketinin yine Türk diyarında bulunacağı iddia edilmiştir : *“İstikbalde mukarenet siyasetiye rabitaları vücuda getirilince meşrik İslam hareketinin mecburi yine Türk diyarında bulunur.”*³⁹⁹

Arap milletine dair olan haberleri incelediğimizde bazı bakış açılarının öne çıktığını görmekteyiz. İlk olarak isyanın sorumluluğu Şerif Hüseyin'e yüklenmektedir. Şerif Hüseyin'in isyanı tüm Araplara mal edilmemiş ve Şerif'in İngilizlerin kışkırtmasıyla bir isyan sürecine girdiği iddia edilmiştir. Bilhassa Sebilürreşad Dergisi bu iddiasını Mısır'da kaleme alınan makale ile Arapların gözünden okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde konuyla ilgili bir yazı kaleme alan Ağaoğlu da isyanın asıl sorumlusunun Şerif Hüseyin olduğunu belirtirken bir yandan da Arap milletinin Türklerin fedakarlıklarını takdir etmediklerini, şimdi ise paramparça olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Şerif Hüseyin'in isyanına rağmen başka bir Arap reisi olan İbn-i Suud'un Türklere sadık kaldığını iddia etmiştir. Tasvir-i Efkâr'da kaleme alınan makalede ise, Arap-Türk ilişkilerinde gündeme gelen kimi konular ele alınmıştır. İlk olarak Türklerin

³⁹⁹ “Türk-Arap İftirati”, *Tasviri Efkâr*, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s. 2.

Arapların kültürel olarak etkisinde kalıp geri kaldıkları ve Arapların Türklerin hakimiyetinde geri kaldıklarına dair iddiaların geçersiz olduğunu ifade edilmiştir. İslam medeniyetinin ise Arap, Türk, Fars ve diğer unsurların ortak bir parçası olduğu, yüzyıllardır aynı çatı altında yaşayan Arap ve Türklerin birlikteliğinin ise yabancı devletlerin ve ihtirash politikacılarının çalışmaları yüzünden parçalandığı iddia edilmiştir. Ancak Türkiye'nin Arap komşularıyla olan ilişkilerinin ise korunması gerektiği ve gelecekte tekrar bir birlikteliğinin sağlanabileceği öngörülmüştür. Yazılarda değinilen diğer bir mesele ise, Arapların kendilerini yönetmekte zayıf kalacakları iddiasıdır. Ağaoğlu bu iddiasını İbn-i Haldun'dan yaptığı bir alıntıyla da desteklemektedir.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'yla birlikte parçalanan Osmanlı Devleti'nin ardından, yüzyıllarca aynı çatı altında yaşamış olan Türk ve Arap milletlerinin yolları da ayrılmış oldu. Arap topraklarının Türkiye'den asıl kopuşu ise İngiliz ordularının işgalleriyle gerçekleşmiştir. Ancak iki millet arasında travma oluşturan husus, savaş sırasında Şerif Hüseyin'in gerçekleştirdiği isyandır. İsyân, zamanla Türk ve Arap toplumlarının uluslaşma süreçlerinde kullanılan önemli bir argüman halini almıştır. Arap milleti ve toprakları, sömürgeci güçlerin kontrolünde parçalara ayrılarak daha önce var olmamış devletler ortaya çıkartılmıştır. Bir yandan da çizilen sınırlar içerisindeki halka uygulanan politikalarla yeni bir kimlik inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de ise geçmişin bağlarından kopuş gerçekleşmekte ve modernleşme sürecinde güçlü inkılaplar birbirini takip etmekteydi. Bu süreçte bir grup aydın İslam toplumlarının önemli bir unsuru olan Araplar ile olan ilişkileri tekrar kaleme almaya başlamış ve teorilerini Şerif Hüseyin üzerinden "Büyük Arap İsyanı" ve "Arap İhaneti" söylemiyle inşa etmişlerdir. Benzer şekilde kimi Arap aydınları da Osmanlı dönemini, Arapların sömürülerek geri bırakıldığı bir dönem olarak işlemişlerdir. Bu düşünceler, bölge üzerinde hakimiyet kurmak isteyen İngiliz ve Fransız devleti tarafından da desteklenmiştir.

Ancak Türk-Arap ilişkilerinin Şerif Hüseyin'in gerçekleştirmiş olduğu isyan üzerinden inşa edilmesi Türk-Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Arap devletlerinin ve Türk devletinin ulus-devlet sürecinde yeniden yorumlanan tarihi vakalar, iki millet arasında uçurumların oluşmasına neden olmuştur. Bu tarih okumasında Türkler, Arapların geri kalmasına neden olan sömürgeci bir güç iken Araplar ise Türkleri arkasından vurmuş hainlerdir. Oysa Türk-Arap ilişkileri üzerine yapılan son dönemdeki çalışmalar söz konusu iddiaların geçersizliğini ortaya koymaktadır.

Son dönem Türk-Arap ilişkilerini doğru anlamanın en önemli yolu ise dönemin diğer argümanlarına dair yapılacak olan çalışmalardır. Genellikle Arap tarihi üzerine yapılan ilk çalışmalar dönemin bakış açısıyla değil batıcı ulus algısıyla inşa edilmiştir. Bu sebeple Osmanlı sonrası ortaya çıkan Türkiye'nin ilk döneminde, Arap algısının nasıl olduğunu anlamaya çalışmak önemlidir.

Bu sebeple devrimlerin yoğun bir şekilde gerçekleştiği ve batılılaşmanın hız kazandığı Cumhuriyetin ilk dönemindeki Türk kamuoyunun, Araplara olan bakış açısını görebilmek için basına dair bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu çalışmada yalnızca Türk basının değil, kimi haber içeriklerinde dönemin Arap halkının Türkiye'ye ve Türklere olan bakışını bulmakta mümkün olmuştur.

Hakimiyet-i Milliye, İkdam, Tasvir-i Efkar Gazeteleri ve Sebilürreşad Dergisinde gerçekleştirdiğimiz taramanın bize çizdiği tabloda, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk basınında Arap imgesinin olumsuz bir algı oluşturmadığıdır. Hicaz, Necd, Yemen, Irak, Suriye, Mısır ve Filistin Türk basınında bazen ayrı ayrı ele alınmış bazen de içiçe girmiş konular olarak değerlendirilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasına kadar olan süreçte Mısır, Yemen ve Filistin ile ilişkiler ve yazılanlar olumlu ve Türkiye'yi destekledikleri yöndeyken bu tarihten sonra genelde İslam dünyasına karşı bir ilgisizliğin doğduğu görülmüştür. Arap ülkelerinde yaşanan gelişmeler Türk basınında önemli bir miktarda yer tutmasına rağmen haberlerin ele alınış tarzı kayıtsızlığı da gözler önüne sermektedir. Bu ülkelerdeki gelişmeler yabancı bir ülkedeki gelişmeler gibi verilmiştir. Taranan gazetelerde Araplar hakkında olumsuz ifadelerin bulunduğu birkaç haber görülse de 6 yıllık taramada elde edilen haberlere karşılık bu haberlerin oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. Sebilürreşad Dergisinin, İkdam ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerine nazaran, Arap devletleri ve milletine dair haberlerde daha hassas yorumlara sahip olduğu görülmüştür. Ancak İkdam ve Hakimiyet-i Milliye gazeteleri oldukça sık bir şekilde sütunlarını Arap ülkelerindeki gelişmelere ayırmışlar ve bu ülkelere dair makaleler kaleme almışlardır.

İncelediğimiz dönem itibariyle Türk basınında yer alan haberlerde I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen isyan ise tüm Araplara mal edilmemiştir. İsyanın sorumlusunun Şerif Hüseyin olduğu ve İngilizlerin vaatlerine kandıği iddiaları haberlerde sıklıkla yer bulmuştur. Şerif Hüseyin'in söz konusu isyanına karşılık diğer Arap reisleri İmam Yahya ve İbn-i Suud gibi isimlerin Osmanlıya sadık kaldığı ifade edilmiştir. Bu da Cumhuriyetin ilk yıllarında Arap milletinin hain olduğuna dair basında bir algının oluşmadığını göstermektedir. Ancak kimi haberlerde Arapların kendilerini yönetmekten yoksun oldukları iddia edilmiştir.

Gazetelerde yer alan Arap ülkeleri hakkındaki haberler bizlere önemli veriler sunmaktadır. İlk olarak isyanın merkezi olan Hicaz'a dair elde ettiğimiz sonuçlara baktığımızda, Şerif Hüseyin ile ilgili haberlerde sert ifadeler kullanıldığı görülmüştür. Şerif Hüseyin'in isyanı büyük bir hainlik olarak ele alınmış ve Şerif Hüseyin'in sadece Osmanlıya değil Araplara ve tüm Müslümanlara karşı bir hıyanet içinde olduğu sıklıkla işlenmiştir. I. Dünya savaşında gerçekleşen isyan, gazete sütunlarına Arap isyanı olarak yansımamış ve bu isyan Araplara mal edilmemiştir. Sebilürreşad Dergisi de Mısır basınından yaptığı alıntılarla Arapların gözünde de Şerif'in bir hain olduğu iddiasını desteklemiştir. Hicaz'a dair haberlerin bir diğer kısmı da Şerif Hüseyin ve İngiliz ilişkilerine dairdir. Yine bu haberlerde Şerif'in ihaneti ve İngilizler tarafından aldatılıp kullanıldığı işlenmiştir. Hicaz'a dair bir başka konu ise Şerif Hüseyin ile İbn-i Suud arasında gerçekleşen savaş ve İbn-i Suud'un Şerif Hüseyin'i tahtından etmesine dairdir. İbn-i Suud'un bu hamlesi gazetelerde memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıca İbn-i Suud'un Mekke'de düzenlemek istediği konferansta basına yansımıştır.

Suriye ile ilgili haberler ise üç kısım olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk Suriye halkının Fransız yönetimine karşı olan isyanları gazete sütunlarında oldukça sık işlenmiş ve bilhassa Suriye'deki direnişle Milli Mücadele arasındaki ortak noktalar verilmiştir. Bu durumda Suriye halkının Fransız yönetimine karşı bir direniş içine girmediği noktasındaki iddiaları geçersiz kılmaktadır. İkinci kısım ise Suriye halkının Türk yönetimine olan meylidir. Suriye halkının bu arzusuna dair sık sık haberler verilmiş ve kamuoyunda sempati oluşturacak şekilde içerik oluşturulmuştur. Üçüncü kısım ise Suriye halkının günlük yaşantısına dair verilen haberlerdir. Büyük Suriye'nin bir parçası olan ancak İngiltere yönetiminde ayrı bir manda olarak yönetilen Filistin'e dair haberler ise sınırlı kalmış ya da Suriye başlığı altında genel olarak verilmiştir. Haberler de şekillenmeye başlayan Filistin mandası ve İngiliz-Filistin ilişkilerine dairdir.

Yemen ile ilgili verilen haberler ise İmam Yahya'nın İngiliz baskısına direnişi ve Yemen bölgesinin Türkiye'ye olan bağlılığıyla ilgilidir. Bilhassa Yemen'i gündeme getiren temel mevzu Yemen ahalsinin ve yönetiminin Türkiye'ye gönderdikleri mektuplar ve temsilcileri ile Türkiye'ye olan bağlılıklarının devam ettiğini bildirmeleridir. Verilen haberlere göre Yemen, TBMM'ne mebus göndermek istemektedir. Ayrıca İmam Yahya ile ilgili haberlerde Osmanlı döneminde yönetime karşı isyan ettiği hatırlatılmamış ve I.

Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya sadık kaldığı ve İngilizlerle işbirliği içine girmediği vurgulanmıştır. İngilizlere boyun eğmeyip direnmeye devam ettiği için övücü ifadelerle yer verilmiştir.

Irak ülkesine dair haberler İngiliz-İrak ilişkileri ve Musul meselesine dairdir. Ancak çalışma Arap ilişkileri üzerine olduğu için ve Musul şehrine dair haberler Irak Araplarından çok Türk-İngiliz ilişkileri etrafında gerçekleştiğinden çalışmamızda Musul ile ilgili olan haberlere yer verilmemiştir. Irak ile ilgili verilen haberlerde de Araplara dair olumsuz bir ifadeye rastlanmamış ancak Faysal'ın İngilizlerle olan işbirliği memnuniyetsizlik oluşturmuştur. Irak halkının Türk yönetimine olan meyli ise Irak yönetimini tedirgin etmiş ve bu hususta önlemler almaya çalışarak İngiliz desteğine güvenmişlerdir.

Mısır ülkesine dair çıkan haber sayısı diğer Arap ülkelerine kıyasla yüksek seviyededir. Bilhassa incelediğimiz gazeteler arasında Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Mısır'a dair en çok haber veren gazetedir. Mısır'a dair haberlerin içeriğinin İngiliz-Mısır ilişkilerine yoğunlaştığı görülmüştür. Yine haberlerde Mısır halkının Türkiye'ye ve Türk yöneticilerine olan hürmet ve bağlılıkları görülmüştür. Cumhuriyet döneminde de Osmanlı döneminde olduğu gibi kimi Mısırlıların İstanbul'a yazı geçirmek üzere seyahatler gerçekleştirdiği görülmüştür.

Görüldüğü üzere 1923-1928 yılları arası Türk basını Arap ülkelerinde yaşanan gelişmeleri takip etmiş ve okuyucularına aktarmıştır. Haberlerin aktardığı veriler bir araya getirildiğinde Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk basınında "Arap İhaneti" düşüncesinin tüm Arapları kapsamadığı ve Şerif Hüseyin'le sınırlı kaldığı görülmektedir. Ayrıca Türk basınına yansıyan diğer önemli husus ise Arap halkının Türk yönetimine olan olumlu bakışıdır. Bu durum dönemin Türk-Arap ilişkilerinin tek bir argüman üzerinden okumanın yanlışlığını ve diğer unsurların da dikkate alınmasının önemini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**. 23. Baskı. İstanbul: Timaş, 2017
- ARMAOĞLU, Fahir. **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**. 4. Baskı, İstanbul: Kronik, 2017
- ARI, Tayyar. **Orta Doğu**. 4. Basım. Bursa: Mkm yayınları, 2008
- ARTUÇ, Nevzat. **Cemal Paşa**. 1. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008
- BAKTIKAYA, Adil. **Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu**. 1. Baskı. İstanbul: İletişim, 2017
- BERKES, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. 20. Basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali. **Suudi Arabistan ve Vehhâbilik**. 1.Basım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004
- CLEVELAND, William. **Modern Ortadoğu Tarihi**. 1.Basım. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008
- DAWN, Ernest. **Osmanlıcılıktan Arapçılığa**. 1. Basım. İstanbul: Yöneliş, 1998
- EL-HÜSEYİN, Abdullah. **Biz Osmanlıya Neden İsyân Ettik**. 8. Basım. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009
- FAHMY, Khaled. **Paşanın Adamları**. 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010
- FERGUSON, Nial. **İmparatorluk**. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013
- FROMKİN, David. **Barışa Son Veren Savaş**. 6. Baskı. İstanbul: Epsilon, 2016
- GEORGEN, François. **Sultan Abdülhamit**. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009
- GEORGEN, François. **Osmanlı-Türk Modernleşmesi**. 4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016
- GÜLSOY, Ufuk. **Hicaz Demiryolu**. 1. Baskı. İstanbul: Eren Yayınları, 1994
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar. **Olaylarla Dış Politika**, 4. Basım, Ankara: AÜSNF Yayınları, 1987
- İNALCIK, Halil. **Tanzimat**. 4. Basım. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014

- KARPAT, Kemal. **Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**. 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011
- KAYALI, Hasan. **Jön Türkler ve Araplar**. 2. Basım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003
- KANDEMİR, Feridun. **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**. 12. Baskı. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2010
- KENANOĞLU, Macit. **Osmanlı Millet Sistemi**. 13. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004
- KURŞUN, Zekeriya. **Türk-Arap İlişkileri**. 1. Basım, İstanbul: İrfan Yayınları, 1992
- KURŞUN, Zekeriya. **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**. 1. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer. **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**. 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1982
- KILINÇKAYA, Derviş. **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**. 2. Basım, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008
- LAÇİNER, Sedat, Serpil Açıkalm, Gamze Coşkun. **Yemen Dosyası**. 1. Basım. Ankara: Usak Yayınları, 2010
- LEWIS, Bernard. **Orta Doğu**. 7. Basım. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010
- MARDİN, Şerif. **Türk Modernleşmesi**. 23. Baskı. İstanbul: İletişim,
- MARDİN, Şerif. **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**. 8. Baskı. İstanbul: İletişim, 2009
- MC CARTHY, Justin. **Osmanlı'ya Veda**. 4. Baskı. İstanbul: Etkileşim, 2008
- NEZİROĞLU, İrfan (Haz.), Tuncer Yılmaz (Haz.). **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**. 1. Baskı. Ankara: 2013.
- ÖKE, Mim Kemal, Lütfullah Karaman. **Milli Mücadele Döneminde Türkiye-Yemen İlişkileri**. 1. Baskı. İstanbul: Arba Yayınları, 1997.
- ÖZTÜRK, Hasan. **Modern Siyasi Tarihi**. 1. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003
- UMAR, Ömer Osman. **Suriye**, 1. Basım. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004
- SOYSAL, İsmail. **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**. 2. Baskı, Ankara: TTK. 1. Cilt, 1989.
- TİBİ, Bessam. **Arap Milliyetçiliği**. 1. Basım. İstanbul: Yöneliş, 1998.

YAVUZ, Ahmet (hızl.). **Türkiye Cumhuriyetinin Akdettiği Milletler Arası Andlaşmalar**, 1. Baskı, Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1974.

YEŞİLYURT, Yahya. **Yemen**. 1. Baskı. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2011.

YERASİMOS, Stefanos. **Milliyetler ve Sınırlar**. 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Sürelî Yayınlar

AĞAOĞLU, Ahmet, “Araplar Arasında İttihat Fikri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Nisan 1923, s. 2.

HÜLAGU, Metin “Millî Mücadele Dönemi Türkiye İslam Ülkeleri Münasebetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt.15, sayı. 45, 1999, s.903-915.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Osmanlı Döneminde İstanbul’un İaşesi**, http://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-2/02_ahmet-tabakoglu.pdf, (18.02.2018), s.103-107

ÖZCAN, Azmi, İngiltere’de Hilafet Tartışmaları, **İslam Araştırmaları Merkezi**, Sayı.2, 1998, s.49-71.

ZEYREK, Suat. “Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu”. **Türkiyat Mecmuası**, C. 23/Bahar, 2013, s.

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Tevhid-i Efkâr

Sebilürreşad

Diğer Yayınlar

ÇİÇEK, Talha, “Şerif Hüseyin İsyanının Türk ve Arap kimlik İnşa Süreçlerindeki Etkisinin Analizi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi SBE, 2007.

UZUN, Hakan “Lise Cumhuriyet Tarihi Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkileri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi SBE, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Burhan Acar, 05.12. 1990 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. 2007'de başladığı İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 2012 yılında mezun oldu. 2014 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2015 yılında dünya evine giren Burhan Acar, 1 çocuk babasıdır.

